

T.C.
SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

MÜFESSER CERH VE TA'DÎLE TAKDÎMİ

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa TAŞAR

Sivas
Ocak 2025

T.C.
SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

MÜFESSER CERH VE TA‘DÎLE TAKDÎMİ

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa TAŞAR

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mehmet ÇETİN

Sivas
Ocak 2025

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntılarladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi, beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

İmza

Adı Soyadı

Mustafa TAŞAR

ÖNSÖZ

Cerh ve ta'dil ilmi hadisın metnine ulaştıran râvi silsilesini adâlet ve zabt bakımından incelemektir. O halde râvi hakkında yapılan cerhin sebebinin beyan edilmesi gerekir ki yapılan cerhin makbul olup olmadığı anlaşılsın. Zira her yapılan cerh muhaddisler katında kabul görmediğı gibi râvinin rivayetinin alınıp alınmayacağı da cerhin müfesser olmasına bağılıdır. Çünkü cerhin müfesser olması râvinin rivayetinin red olması demektir. Râvinin kusurunun mücmel olması ise onun rivayetinin alınması anlamına gelir. Müfesser cerh ve ta'dile takdîmi adlı bu çalışmamızda müfesser cerhi açıklanarak ta'dile tercih edilip edilmediğı araştırılmıştır. Tercihle muaddil (râvinin güvenilirliğini ortaya koyan) ve cârihlerin (kusuru sebebi ile râviyi tenkit eden) sayısının etkili olup olmadığına değinilmiştir. Çalışmamız hem râvinin rivayetinin alınıp alınmayacağını belirlediğı için hem de hakkında yapılan cerhin hakkaniyetli olmasını sağladığı için ayrı bir öneme sahiptir.

Tez konusunun belirlenmesinde ve yazım sürecinde kıymetli bilgilerini benimle paylaşan, her yardım talebimde değerli vakitlerini ayırarak bana faydalı olabilmek için elinden gelenin fazlasını yapan, iyi niyet ve güler yüzünü benden hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Mehmet Çetin hocama, ders döneminde kendilerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Sami Şahin ve Prof. Dr. Cemal Ağırman hocalarıma, kıymetli tenkitleriyle tezin olgunlaşmasına katkı sağlayan Doç. Dr. Murat GÜRSES hocama, kaynak temini için yardım talebimize kayıtsız kalmayan Dr. Araştırma görevlisi Ali Fuad Futsi hocama, tezin belirli aşamalarında zaman zaman yardımlarına başvurduğum kıymetli kardeşlerim Onur Balım'a ve Beyza Ebrar Yuvacı'ya, son olarak özellikle çalışma süresince tüm zorlukları benimle beraber göğüsleyenve hayatımın her anında desteklerini yanımda hissettiğim sevgili eşime teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
a. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
b. Araştırmanın Amacı.....	3
c. Araştırmanın Metodu	4
d. Araştırmanın Kaynakları.....	4
1. BİRİNCİ BÖLÜM	7
1.1. CERH VE TA'DÎL İLMİNİN TEMEL İSTİLAHLARI VE TARİHİ SERÜVENİ VE CERH SEBEPLERİ	7
1.1.1 Kavramsal Çerçeve	7
1.1.1.1. Cerh	7
1.1.1.2. Ta'n.....	9
1.1.1.3. Ta'dîl	9
1.1.2. Cerh ve Ta'dîl İlminin Tarihi Serüveni	12
1.1.2.1. Hz. Peygamber Dönemi.....	12
1.1.2.2. Hz. Peygamber'den Sonraki Dönem	13
1.1.2.2.1 Sahâbe Dönemi.....	13
1.1.2.2.2 Tâbiûn Dönemi	21
1.1.2.2.3 Tebeu't-Tâbiîn Dönemi	24
1.1.2.2.4 Müteahhir Dönemin Başına Kadarki Süreç.....	28
1.1.3. Cerh Sebepleri.....	30
1.1.3.1. Adâletle İlgili Olanlar	30
1.1.3.1.1 الْكَذِبُ (el-Kizb)	31
1.1.3.1.2 التَّهْمَةُ بِالْكَذِبِ (et-Töhmetü bi'l-Kizb).....	33
1.1.3.1.3 الْفِسْقُ (el-Fısk)	34
1.1.3.1.4 الْبِدْعَةُ (el-Bid'a).....	36
1.1.3.1.5 الْجَهَالَةُ (el-Cehâle).....	37
1.1.3.1.5.1 Cehâletü'l-Ayn.....	38
1.1.3.1.5.2 Cehâletü'l-Hal.....	39
1.1.3.2. Zabt ile İlgili Olan Cerh Sebepleri.....	40
1.1.3.2.1 فَحْشُ الْغُلَطِ (Fuḥşu'l-Ġalat)	40

1.1.3.2.2 سوء الحفظ (Sûü'l-hıfz).....	41
1.1.3.2.3 فرط الغفلة (Farṭu'l-Ġafle).....	42
1.1.3.2.4 كثرة الاوهام (Kesratü'l-Evhâm).....	43
1.1.3.2.5 مخالفة الثقات (Muḥâlefetü's-sika)	44
1.1.3.3. Diğer Cerh Sebepleri.....	45
1.1.3.3.1 الكفر (el-Küfr).....	45
1.1.3.3.2 الصبي (eş-Şabî).....	46
1.1.3.3.3 المجنون (el-Mecnun)	47
1.1.3.3.4 مخروم المروءة (Maḥrumu'l-Mürû'e).....	48
2. İKİNCİ BÖLÜM	51
2.1. RED VE KABUL AÇISINDAN CERH VE MÜFESSER CERHİN TA'DİLE TAKDİMİ	51
2.1.1. Merdud Cerh ve Sebepleri.....	51
2.1.1.1. Taassub ve Düşmanlık	51
2.1.1.2. Müdebbec (Akran Olma Durumu)	52
2.1.2. Makbul Cerh ve Ta'dil	53
2.1.2.1. Sebebi Zikredilmeyen Ta'dilin Makbul, Cerh'in Merdud Olduğunu Düşünen Görüş.....	54
2.1.2.2. Ta'dilin Sebebinin Zikredilmesi Gerektiğini, Cerh'in Sebebinin Zikredilmesi Gerektiğini Düşünen Görüş.....	56
2.1.2.3. Ta'dilin de Cerh'in de Sebebinin Zikredilmesi Gerektiğini Düşünen Görüş..	56
2.1.2.4. Ta'dilin de Cerh'in de Sebebinin Zikredilmemesi Gerektiğini Düşünen Görüş	57
2.1.3. Mücmel/Müphem Cerh	57
2.1.4. Müfesser Cerh	59
2.1.4.1. سيء الحفظ (Râvinin hatasının doğrusuna eşit veya doğrusundan fazla olması)	65
2.1.4.2. رديء الحفظ (Rediü'l-hıfz).....	68
2.1.4.3. تعرف وتكر (Şöyle böyle / Bazen ma'ruf, bazen de münker hadis rivayetleri vardır).....	71
2.1.4.4. ليس بالحافظ يغلط علي الثقات (Hafız olmamakla beraber sika râvilere muhalefet eder)	72
2.1.4.5. محلّ الأعراب (Hadis ehlinden değil).....	73
2.1.4.6. فلان كان رفعا (Mevkuf rivayeti merfu olarak rivayet etmek).....	74
2.1.4.7. صحفى (Hadisleri doğrudan yazılı metinlerden alması sebebiyle hatalı rivayet yapar)	74
2.1.4.8. مغفل (Çok hata yapan).....	76
2.1.4.9. أمي غافل (Hadis ilminde işin ehli değil).....	77
2.1.4.10. اتهم في اللقاء (Hadis rivayet etiği şeyhle karşılaşp karşılaşmadığı belli değil).77	

2.1.4.11. كان اضعفنا طلبا (En zayıf talebemizdi)	78
2.1.4.12. مقدوح في عدالته (Adâlet cihetinden tenkit edilmiştir)	79
2.1.4.13. لا يدري ما الحديث (Hadis nedir bilmez)	79
2.1.4.14. "فلان وضاع" (Falan hadis uyduran biridir)	81
2.1.4.15. كذاب (Yalancı)	83
2.1.4.16. يثبح الحديث (Hadis uydurur)	85
2.1.4.17. منبع الكذب (Yalanın kaynağı)	85
2.1.4.18. "يسرق الحديث" (Bir şeyhten duymadığı hadisi ondan duymuş gibi rivayet eder)	86
2.1.5. Müfesser Cerh'in Ta'dile Takdîmi	88
SONUÇ	99
KAYNAKÇA	103
ÖZGEÇMİŞ	111

KISALTMALAR

Hz.	: Hazreti
S.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
Ö.	: Ölüm tarihi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
r.a.	: Radıyallahu anh
c.c.	: Celle celaluhu
r.anha	: Radıyallahu anha
vd.	: ve diğeleri
ts.	: Tarihsiz
nşr.	: Neşreden
thk.	: Tahkik eden
r. anhuma	: Radıyallahu anhuma
b.	: bin/ibn
r.anhum	: Radıyallahu anhum

ÖZET

İslâm geleneğinde, doğru bilgi elde etmek önemli bir yere sahiptir. Çünkü Müslümanların inanç, ibadet, muâmelât ve hukuk alanlarına dair bilgi ve birikimleri Kur'an ile birlikte sünnetten elde ettikleri delillerle oluşmaktadır. Bunun için haber getirenin güvenilirlik durumu (adalet ve zabt ehli olup olmadığı) büyük önem arz etmektedir. İlk numunelerini Hz. Peygamber zamanında gördüğümüz, biraz daha gelişmiş haline sahâbe döneminde rastladığımız ve daha sonraki dönemlerde sistemleşmeye başlayan cerh ve ta'dîl ilmi bu gayeye hizmet eden önemli bir ilim dalıdır. Bir nevi râvilerin adâlet ve zabt yönünden süzgeçten geçirildiği bu ilim asırlardır ulemanın kullandığı bir yöntemdir.

Müslümanlar haber getirenin kabul ve red yönünden tespiti için isnad sistemini oluşturmuştur. İsnadın amacı, râvileri sayarak haberi ilk söyleyene ulaştırmaktır. İsnad ortaya konduktan sonra senedin kopuk olup olmadığı ve râvilerin durumları incelenir ki buna da isnad/sened tenkidi denmiştir. Neticede bu yöntemle, en sahih bilgi elde edilir. Hiçbir tarihi verinin (yazılı olması da dahil) güvenilirlik açısından isnad sistemi yürütülerek elde edilen bir haber derecesine ulaşması mümkün değildir.

Cerh ve ta'dîl ilmi sahih bilgiye ulaşmak için ne kadar önemliyse cerh ve ta'dîlin hakkaniyetli bir şekilde yapılması da o kadar önemlidir. Bunun için cerhin müfesser mi mücmel mi olduğunun ortaya konması gerekmektedir. Zira râvinin tecrîh veya ta'dîl yönünün belirlenmesi ve akabinde hangi yönünün tercih edileceği buna bağlıdır. Yani râvinin Cerh tarafı tercih edildiğinde rivayeti merdud, ta'dîl tarafı tercih edildiğinde ise rivayeti makbul olacaktır. Müfesser cerh ve ta'dîle takdîmi adlı çalışmamız bu cihetle ayrı bir önemi haizdir. Bu çalışmamızdaki amacımız teâruz halindeki cerh ve ta'dîl problemini gidermede belirleyici olan müfesser cerhin ta'dîle tercih edilip edilmeyeceğini delilleriyle ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, adâlet, zabt, cerh, ta'dîl, müfesser, mücmel.

ABSTRACT

In the Islamic tradition, acquiring accurate information holds a significant place. This is because Muslims' beliefs, worship practices, transactions, and legal matters are formed by evidences derived from the Qur'an alongside proofs obtained from the sunnah. In this respect, the reliability (whether they are just and trustworthy or not) of those who report information is of great importance. We see the first examples of this the time of the prophet Muhammad, with a more developed version observed during the Companions' era, and later becoming a systemic discipline in subsequent periods. The science of al-jarh and al-ta'dil which started with this goal, is a very important field of study. This is a method where the credibility and trustworthiness of narrators are filtered for justice and precision by scholars of the era.

Muslims established the isnad (chain of transmission) system to accept or reject the reliability of the news bringer. The purpose of isnad is to verify the narrator of a report by counting the narrators. Once the isnad is established, the continuity of the chain and or chain. Ultimately, correct information is obtained by this method. It is not possible to reach the level of authenticity achieved by the isnad system for any historical data (even if it is documented) in terms of reliability.

For obtaining information, the precision of al-jarh and al-ta'dil is crucially important. To ensure the accuracy of al-jarh and ta'dil, it must be clearly demonstrated that the criticism is indeed detailed and that it is general. This is because whether to prioritize al-jarh or al-ta'dil, and how to act in cases of contradiction, is closely linked to this concept. In cases where the criticism and al-ta'dil clash, the evidence-based preference for either is a focal point of this study. In our study, we aim to demonstrate with evidence whether or not a clear preference of al-jarh over al-ta'dil will be made in cases of contradiction.

Key Words: Hadith, justice, memory, al-jarh, al-ta'dil, detailed, general

GİRİŞ

a. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Cerh ve ta'dîl ilmi, hadisi rivayet eden râvi silsilesini adâlet ve zabt yönünden inceleme sistemidir. Bu yöntem sayesinde hadis rivayet edenlerin dini ve ilmî ehliyetleri, dolayısıyla rivayetlerinin sağlamlılığı ortaya çıkar. Temel İslâmî ilimlerin genelde nakle dayanması sebebiyle cerh ve ta'dîl ilmine ait kurallar hadis alanında kullanılmakla beraber fıkıh, tarih ve diğer bazı ilim dallarında da kullanılmıştır. Fıkıhta tatbik alanı bulan bu ilim, İslâm muhakeme usulünün konularından olan şahitlik müessesesinde “şahitlerin tezkiyesi” adıyla karşılık bulmaktadır. Âdil şahidin aranan özellikleri taşıyıp taşımadığı, cerh ve ta'dîl yerine, fıkıhta kullanılan tezkiye ile anlaşılmaktadır. Hadis râvileri için kullanılan cerh ve ta'dîl yöntemleri büyük oranda tarih ilminde de kullanılmış olup râvide aranan adâlet ve zabt şartı tarihçide de aranmıştır. Ancak cerh ve ta'dîl ilmi hadis ilminde olduğu kadar hiçbir ilimde başarılı bir şekilde kullanılamamıştır. Ayrıca bu ilim, Arap Dili ve Edebiyatı âlimleri tarafından dil kaynağının doğruluğunu ve bu kaynaktan nakilde bulunanların ehliyetlerini tespit etmek için de kullanılmıştır. Dille ilgili bilgileri toplayan kimselerin doğru sözlü, güvenilir ve âdil olmalarını şart koşmuşlar bu nedenle dil ve edebiyat âlimlerinin tenkide tâbi tutuldukları terâcim eserleri yazmışlardır.¹ Ancak hiç birinin (tarihçiler, dil bilimciler ve benzeri) kullandığı yöntemin hadisçilerin kullandığı cerh ve ta'dîl yöntemiyle kıyaslanması mümkün değildir.

Cerh ve ta'dîl ilmi, Müslümanların her zaman diliminde ihtiyaç duydukları ve duyacakları bir ilimdir. Özellikle oryantalistlerin ve onlardan etkilenenlerin, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) sünnetine ve hadis râvilerine taarruz ettikleri, yapmacık ve kötü niyetli bir şekilde sünnet ve râviler hakkında şüphe uyandırma eğiliminde oldukları zamanımızda, bu ilme olan ihtiyaç çok daha fazladır. Müslümanları sünnetten uzaklaştırmak, sünnete ve dolayısıyla onunla beraber İslâm'a zarar vermek isteyen İslâm düşmanlarının tuzaklarını bertaraf etmek, sahih sünneti yalan olandan ayırmak cerh ve ta'dîl ilmiyle mümkündür.² Bu ilim hadisin senedindeki râviler için bir mîzândır. Zira râvinin adâlet ve zabt yönünden güvenilirliği ortaya konursa rivayet kabul edilir, râvi adâlet

¹ Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta'dîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 7/394.

² Ekrem b. Ziya el-Umerî, *Buḥuş fî târîhi's-sünneti'l-müşerreffe* (Beyrut: Bisat, ts.), 9.

veya zabt yönünden cerh edilirse rivâyeti reddedilir ve böylelikle hadisin makbul olup olmayacağı bu ilimle ortaya çıkar. Bu sebeple hadis âlimleri bu ilme çok önem verdiler, bu konuda azami çaba gösterdiler ve bu ilmin meşruluğunda, bilakis ihtiyaç anında vücubiyetinde ittifak ettiler.³ Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) kendisine gelen bazı hadisleri yalanladığında, sûfilerden bazıları “Râvîleri gıybet mi ediyorsun ey Ebâ Abdurrahmân!” dediklerinde İbn Mübârek’in “Sus! Aksi halde hak ile batılın arasını nasıl ayıracağız!”⁴ çıkışı, bu ilmin önemini gösterir mahiyettedir. Muhammed b. Bündâr es-Sibâk el-Cürcânî (ö. 200-300?) “Falan zayıftır, falan yalancıdır demek bana ağır geliyor” deyince Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) “Sen susarsan ben susarsam cahiller doğru olanı yanlıştan nasıl ayıracak!”⁵ uyarısı, râvi hakkında değerlendirme yapmanın bir gereklilik olduğunu gösterir. Cerh ve ta’dil ilmi hadis ilimlerinin direğidir. Çünkü sünnetin sahihi sakiminden, makbulü merdudundan bu ilim ile ayırt edilir. Bu sebeple âlimler, dinin korunması için zayıf ve yalancı râvilerin, tenkit yolu ile durumlarının ortaya çıkarılmasının gerekli olduğunu belirtmişlerdir.⁶ İbn Ebî Hâtim’in (ö. 327/938) Behz b. Esed’ten (ö. 200/815) rivayet ettiği “Eğer bir kişinin bir kişiye borcu olsa ve borçlu borcunu inkâr etse alacaklı ancak iki âdil şahit ile alacağını tahsil edebilir. Allah’ın borcunu almada adâleti gözetmek daha evladır.”⁷ sözü, râvi tenkidi yapılarak onların ta’dil ve tecrîh durumlarının ortaya çıkarılması ve buna paralel olarak da rivayetin makbul mu yoksa merdud mu olduğunun belirlenmesi gerektiğini açık bir şekilde ortaya koyar.

Cerh ve ta’dil hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra müfesser cerh nedir? müfesser cerhin mübhem cerhten farkı nelerdir? gibi sorulara açıklama getirmek yerinde olacaktır. Müfesser cerh, râvînin kusuru hakkındaki detayın verildiği ve gerekli açıklamanın yapıldığı, râvînin taşıdığı kusurun sebebinin zikredildiği cerhtir. Mücmel cerh ise râvînin hangi cihetten kusurlu olduğunun açıklanmamasıdır. ليس بثقة (sağlam değil) lafzı gibi ki⁸ bu lafızdan râvînin cerh sebebi açık bir şekilde anlaşılmamaktadır. Yani bu lafız râvînin kusurunun adâletle mi yoksa zabtla mı ilgili olduğu hakkında bize bilgi

³ Nûreddîn İtr, *Menhecû'n-nağd fî ulûmi'l-hadîs* (Dimeşk/Suriye: Dârü'l-Fikr, 1401), 92.

⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdullah es-Sevrakî - İbrâhîm Hamdî el-Medenî (el-Medinetü'l-Münevvere: el-Mektebü'l-ilmiyye, ts.), 45.

⁵ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdürrahîm Saîd (Ürdün: Mektebü'l-Menâr, 1407), 121.

⁶ Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-muḥaddiṣun* (Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1378), 454.

⁷ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 121.

⁸ Muhammed Halef Seleme, *Lisânü'l-Muḥaddiṣîn* (Musul: y.y., 2007), 3/43.

sunmamaktadır. Müfesser cerhte ise tenkit edilen râvinin kusuru net bir şekilde beyan edilmiştir. Öyleki râvi, adâleti veya zabtı hakkında cerh edilmeyi hak ettiği bir kusurla cerh edilir. Bu nedenle tenkit edene, neden cerh ediyorsun sorusu sorulduğunda “onu sokakta ata binerken gördüm” cevabı müfesser cerh olmaz. Aynı şekilde “evinden tanbûr sesi geldiği için onu cerh ettim” diyen kişinin cerhi de müfesser değildir. Zira tanbûru çocuk veya bir başkasının çalma ihtimali vardır.⁹ Şu da var ki Hatîb’e göre fiillerinde ve inancında razı olunan, cerh ve ta’dil sıfatlarını ve sebeplerini iyi bilen ve bu konuda âlimlerin ihtilaflarına vakıf olan birinin yaptığı cerhin sebebinden sorulmaz ve bu cerh makbul sayılır.¹⁰ Hatîb’in bu beyanına göre, fiillerinde ve inancında razı olunan, cerh ve ta’dil sıfatlarını ve sebeplerini iyi bilen ve bu konuda âlimlerin ihtilaflarına vakıf olanın mücmel cerhi, müfesser cerh mesabesinde kabul edilmiştir.

Müfesser cerh ve ta’dile takdîmi adlı çalışmamız, râvinin veya rivâyetinin makbul mü merdud mu olduğunu belirlemede ana unsur olacağı için ayrı bir önem arz etmektedir. Zira tenkit edilen râvinin cerh sebebinin müfesser olması, o râvinin rivâyetinin merdud olması anlamına gelir. Hakkında ta’dil hükmü verilen râvinin rivayeti ise makbul sayılır. Böylelikle sahih olan olmayandan ayırt edilerek sahih olan bilgiye ulaşılmış olur.

b. Araştırmanın Amacı

Çalışmamızın ana gayesi, râvinin tecrîh veya ta’dil cihetinden durumunun ortaya çıkarılmasıdır. Özellikle, tenkit edilen râvinin cerh sebebinin beyan edilmesinin, râviler hakkındaki kanaatin şekillenmesindeki önemini beyan etmektir. Yani râvinin ta’n edilmesindeki sebeplerin net bir şekilde anlaşılır olması gereklidir. Mesela münekkidin râviyi zayıf (ضعيف) olarak cerh etmesi, râvinin hangi yönden zayıf olduğunu tam olarak beyan etmemektedir. Zayıflığın râvinin adâletinden mi yoksa zaptından mı kaynaklandığı belli değildir. Bu durumda cerh mücmel kalmaktadır. Cerh mücmel kaldığında ise râvinin ta’dil yönü mü yoksa hakkında müfesser olmayan cerhi mi tercih edilecek sorunu ortaya çıkmaktadır. Cerhin müfesser olması, bir nevi hadisin sahihini sakiminden ayırmaya yarayan bir kriterdir.

⁹ Hâtîm b. Ârif eş-Şerîf, *et-Tahrîc ve Dirâyetü'l-esânîd* (Mülteka Ehli'l-Hadis, ts.), 56.

¹⁰ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 100.

c. Araştırmanın Metodu

Tez çalışmamızda, veri toplama, karşılaştırma ve analiz etme yöntemini kullanacağız. Bu metod çerçevesinde, klasik ve modern dönemde yazılmış gerek hadis usulü eserlerinden gerekse diğer İslâmî ilimlerin kaynaklarından istifade etmeye çalışacağız. Tezimizde, cerh ve ta'dilin ilke ve prensiplerini tespit etmeye, cerhin müfesser olması gerektiği hakkındaki İslâm âlimlerinin eserlerinden veriler bulmaya ve bunları tez, antitez ve sentez yöntemini kullanarak analiz etmeye çalışacağız. Cerhin müfesser olması gerektiği hakkındaki İslâm âlimlerinin görüşlerini, bu konudaki tartışmaları ve problemleri alt başlıklar altında toplamaya çalışacağız.

Âyetlerin meallerini Diyanet Kur'an Akademi sayfasından almaya ve meramı ifade edecek kadarını vermeye çalışacağız. Araştırmamızda, incelenen, içerik tahlili yapılan ve bazı inceliklerine dikkat çekmeye çalışacağımız metinleri Arapça asıllarıyla ele alacağız. Çalışmamızda Arapça asıllı kelimelerin latinize edilmesinde bütünlük olması açısından, DİA maddelerinde tercih edilen yazım stilini esas alacağız.

d. Araştırmanın Kaynakları

Müfesser cerh ve ta'dile takdîmi adlı çalışmamızı hazırlarken ilk olarak mütekaddimûn dönemi hadis usulü eserlerinden olan Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*'sinden daha sonra müteahhirûn eserlerinden İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) *Mukaddimetü İbn'is-Salâh* adlı eserinden istifade ettik. Bu eserlerle birlikte hadis usulü eserlerinde net bir şekilde anlaşılmayan birtakım muğlak bilgiler için İbn Salâh üzerine yapılan çalışmalardan olan Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *en-Nüket 'alâ Mukaddimetü İbn'is-Salâh* ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *en-Nüket 'alâ Kitâbi'bni's-Salâh*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *el-Mûkaza fî 'ilmi mustahai'l-hadîs*, İbnü'l-Mülakkin'in (ö. 804/1401) *el-Mukni' fî 'ulûmi'l-hadîs*, İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbetü'l-fiker*, Sehavî'nin (ö. 902/1497) *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-Irâkî*, Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî* isimli eserinden istifade etmekle beraber çağımız hadis usulü eserlerinden Mahmud Tahhân'a ait *Teysîru Mustalahi'l-hadîs*, Muhammed b. Ebu Şehbe'nin (1914-1983) *el-Vasît fî Ulûm ve Mustalahi'l-hadîs*, yine yakın dönem hadisçilerimizden Tâhir el-Cezâirî'nin (1852-1920) *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eseri*'nden, Nurettin İtr'a (1937-2020) ait *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs* eserinden, bir başka çağımız hadisçilerinden

Suudi Arabistan Müftüsü Muhammed b. Sâlih el-Useymîn'e (1929-2001) ait *Mustalahu'l-hadîs* eserinden ve daha başka birçok usul eserinden yararlanmaya çalışılmıştır.

Bununla birlikte cerh ve ta'dil eserleri de kaynaklarımız arasında önemli bir yere sahiptir. En çok istifade ettiğimiz cerh ve ta'dil eserleri arasında İbn Ebî Hâtim er-Râzî'ye (ö. 327/938) ait *el-Cerh ve't-ta'dil*, Ebu'l-Velîd el-Bâcî el-Mâlikî'ye (ö. 474/1081) ait *et-Ta'dil ve't-tecrîh li-men harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-sahîh ve Leknevî'ye* (1848-1886) ait *er-Ref ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dil*, Düleymî'ye ait *Cerhu'r-ruvât, ta'dilihim el-üsüs ve'd-davâbit* ve Ebû'l-Hasan Mustafa b. İsmail'e ait *Şifâü'l-'alil bi elfâzi ve kavâidi'l-cerh ve't-ta'dil* isimli eserler vardır.

Râvilerin hallerini bilme konusunda başvurduğumuz diğer cerh ve ta'dil (terâcim, ricâl, tarih) eserleri de başlıca kaynaklarımız arasındadır. İstifade ettiğimiz bu kaynakların başlıcaları Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târîhu'l-Kebîr* isimli eseri, Ebû İshâk el-Cüzcânî'nin (ö. 259/873) *Ahvâlü'r-ricâl* isimli eseri, Ebû'l-Hasan el-İclî'nin (ö. 261/875) *Ma'rifetü's-Sikât* isimli eseri, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Kitâbu'l-Mecrûhîn ve es-Sikât* isimli eserleri, İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kamil fi du'afâ'i'r-ricâl* isimli eseri, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn* isimli eseri, Zehebî'nin *Mizânü'l-i'tidal fi nakdi'r-ricâl, Siyerü a'lâmi'n-nübelâ, el-Muğnî fi'd-du'afâ' ve Tezkiretü'l-Huffâz* isimli eserleri, Makrîzî'nin (ö. 845/1442) *Muhtasarü'l-Kâmil fi ma'rifeti du'afâ'i'l-muhaddisîn li'bni 'Adî* isimli eseri, İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mizân, Tehzîbu't-Tehzîb ve Takrîbü't-Tehzîb* isimli eserleridir.

Kütüb-i Sitte başta olmak üzere sünen, müsned ve musannef türü hadis metinleri de kaynaklarımız arasındadır. Yerine göre lügat ve ıstılah eserlerine de müracaat edilmiştir. Ebû Bekir er-Râzî'ye (ö. 666/1268) ait *Muhtârü's-Sihâh*, İbn Manzûr'a (ö. 711/1311) ait *Lisânü'l-'Arab*, Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî'ye (ö. 1205/1791) ait *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Abdullah Aydınî'ye ait *Hadis Istılahları Sözlüğü* bunlardandır. *Müfesser Cerh ve Ta'dile Takdîmi* adlı çalışmamız için farklı alanlarda yazılan eserlere de müracaat edilmiştir. *İlel* türü eserlerden olan İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) *Şerhu İleli't-Tirmizî'si*, Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs'ın (1948-) *İlmü 'İleli'l-hadîs ve devrihi fi hıfzı's-sünneti'n-nebeviyye'si*, Yasin el-Fahl'in (1971-) *Eserü 'ileli'l-hadîs fi ihtilâfi'l-fukahâ'sı* bunlardandır. Bunlarla bir-

likte bazı hadis şerhleri, fikhî eserler ve güncel literatürden Emin Aşıkkutlu'nun *Hadiste Ricâl Tenkidi*'nden, Ahmet Yücel'in *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*'nden, Mehmet Çetin'in *Mübhem Hadis ve Mübhem Râvinin Ta'dîli*'nden, Serdar Murat Gürses'in Abdullah b. Ömer'in *Ayet ve Hadisleri Anlama ve Yorumlama Yöntemi*'nden, Muhammed Enes Topgöl'ün *Rivayetten Râviye Cerh-Tadîl Hükümleri Nasıl Oluşturdu?* isimli eserinden, Hüsamettin Kaya ve Mehmet Bilen'e ait *Zâhiri Mezhebi Perspektifinde Cerh ve Ta'dil Meselesi* isimli araştırma makalesinden, Bekir Kuzudişli'nin *Hadis Tarihi Araştırmalarında Mevzû İsnad Verilerinden Yararlanma İmkânı ve Sorunsalı* isimli makalesinden yararlanılmıştır. Araştırmamızın sınırları hakkında bilgi vermesi için istifade ettiğimiz kaynakların bir kısmı zikredilmiştir; zikredilmeyen diğer eserler kaynakçada istifadeye sunulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. CERH VE TA‘DİL İLMİNİN TEMEL İSTİLAHLARI VE TARİHİ SERÜVENİ VE CERH SEBEPLERİ

Bu bölümde öncelikle, cerh ve ta‘dîl ilminin dayandığı temel ıstılahları kısaca arz etmeye çalışacağız. Daha sonra bu ilmin, Hz. Peygamber döneminden itibaren izini sürmeye, ilk dönemden itibaren bu ilmin serüvenini ve nasıl icrâ edildiğini arz etmeye çalışacağız. Bu nedenle ilk olarak cerh ve ta‘dîl ilmiyle yakından ilgili ıstılahları konumuza zemin oluşturacak kadar ele alacağız.

1.1.1. Kavramsal Çerçeve

Konunun sınırlarının ve içeriğinin iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için konuyla ilgili ana kavramlar olan “cerh, ta‘n ve ta‘dîl” kavramlarını ve bunlara bağlı olarak “mecrûh, cârih, muaddil, müfesser cerh ve müphem cerh” gibi bazı kavramları izah etmeye çalışacağız.

1.1.1.1. Cerh

Cerh, lügat olarak silah veya benzeri bir şeyle yaralamak anlamına gelmektedir.¹¹ Aynı zamanda hâkimin, şahitte yalan veya benzeri bir kusur bularak onun adâletini düşürmesidir.¹² Hadis ıstılahında ise cerh, râvinin veya şahidin sözünü düşüren ve onunla ameli iptal eden bir vasıftır.¹³ Râvinin adâlet veya zabt ya da her ikisi sebebiyle ta‘n edilmesidir.¹⁴ Adâlet ve zabt sıfatlarını taşımadığı gerekçesiyle herhangi bir râviyi tenkit eden kişiye cârih denirken,¹⁵ kendisine cerhi gerektiren bir hata nispet edilen kişiye de mecrûh denilmektedir.¹⁶ Râvinin ta‘n edilme sebebinin açıklanmasına müfesser cerh,¹⁷ لَيْسَ بِعَدْلٍ (adil değil) lafzında olduğu gibi ta‘n edilme sebebinin belirtilmemesine de müphem/mücmel cerh denir.¹⁸ Zira bu lafızda râvinin adâletine zarar veren veya

¹¹ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), md. “crh”, 2/422.

¹² Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-‘Kâmûs* (Kahire: Dâru'l-hidâye, ts.), md. “crh”, 6/338.

¹³ Ebû's-Seâdât Meeddüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-uşûl li-eḥâdiṣi'r-Resûl*, thk. Abdulkâdir el-Arnâvût (Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Halvânî, 1392), 1/126.

¹⁴ Abdullah b. Yusuf el-Cedî', *Tahrîru ulûmi'l-ḥadîs* (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Reyyân, 1424), 357.

¹⁵ Abdullah Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1987), 43.

¹⁶ Emin Aşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi* (İstanbul: İFAV, 1997), 17.

¹⁷ Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 1987, 44.

¹⁸ Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Muallimî, *et-Tenkîl limâ verade (bimâ) fi Te'nibi'l-Kevseri mine'l-ebâfil*, thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî (Beyrut-Dimaşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1406), 247.

onun adâletini düşüren yönü belirtilmemiş ve mübhem kalmıştır. Cerhin beyan edilmesi sayesinde, âdil olmayan kimselerin rivayetleriyle ihticâc engellenmiş olur.¹⁹ Fâsığın getirdiği haberin araştırılmasını emreden âyet-i kerîme²⁰ ve “... İzin verin zira o, kavminin şerli bir ferdidir.” buyurarak bir şahıs hakkında cerhte bulunan Hz. Peygamber’in tutumu cerhin caiz olduğunu gösterir.²¹ Cerh bir gıybet çeşidi değildir. Zira bu konuda konuşan selef-i sâlihîn yani sahâbe, tabiûn ve onlardan sonra gelen tebe-i tâbiîn nesli ve muhaddislerin tutumu, cerhin gıybet olmadığı hususunda icmâ olduğunu gösterir. Nevevî’ye (ö. 676/1277) göre cerh, şer’î bir maksatla Müslümanların icması ile caizdir; bilakis ihtiyaç halinde vaciptir. Çünkü cerhte Müslümanları kötülüklerden sakındırmak ve nasihat etmek vardır. Bu sebeple evlilik, ortaklık ve benzeri konularda kendisi ile istişare yapılan kimsenin, müşâver (kendisi hakkında bilgi araştırılan) hakkındaki bilgisini gizlememesi vaciptir.²² Zira Hz. Peygamber, Fâtıma b. Kays’a kendisini nikahlamak isteyen Hz. Muâviye (ö. 60/680) ve Ebû Cehm’in (ö. 70/690) “Muâviye parasız pulsuz biridir; Ebû Cehm ise omuzlarından sopayı eksik etmez” buyurarak menfi durumlarını bildirmiştir.²³ Ebû Bekir b. Hallâd’ın (ö. 359/970) “Falancanın hadisini neden terk ettin! Kıyamet günü sana düşman olmasından korkmuyor musun?” sorusuna Yahyâ b. Saîd el-Kattân’ın (ö. 198/813) “Onun bana düşman kesilmesi Rasûlullah’ın (s.a.v.) düşman kesilmesinden daha iyidir”²⁴ cevabı da râvilerin tenkitten geçirilmesi gerektiğini gösterir mahiyette bir cevaptır. Cerhte kişilerin itibarı zedeleneceği için hadis âlimleri cârihte ve muaddilde bazı şartlar olması gerektiğini belirtmişlerdir. Leknevî, cârih ve muaddilde ilim, takva, vera’, doğruluk, taassup ehli olmama, cerh ve ta’dîl/tezkiye sebeplerini iyi bilme şartlarını sayar. Ancak bu şartları haiz olanların cerh ve tezkiyelerinin makbul olabileceğini belirtir.²⁵

¹⁹ Umerî, *Buḥuṣ fî târîḫi’s-sünneti’l-müşerreffe*, 84.

²⁰ el-Hucurât, 49/6.

²¹ Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân es-Schâvî, *Fethu’l-muğîṣ bi-şerhi Elfiyyeti’l-ḥadiṣ li’l-İrâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü’s-Sünne, 1424), 352.

²² Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasîṭ fî ’ulûm ve muṣṭalaḫi’l-ḥadiṣ* (Kahire: Darü’l- Fikri’l-Arabî, ts.), 386.

²³ İbn Receb, *Şerḫü ’İleli’t-Tirmizî*, 121.

²⁴ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 44; Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn İbnü’s-Salâh, *Muḥaddimetü İbni’s-Şalâh*, thk. Nûreddîn İtr (Suriye: Darü’l-Fikr, 1406), 491; Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî fi şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, thk. Nazar Muhammed el-Faryâbî (Riyâd: Dâru Taybe, ts.), 2/981.

²⁵ Ebû’l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *er-Reḥ ve’t-tekmîl fi’l-cerḫ ve’t-ta’dîl*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü’l-Matbûât’l-İslâmiyye, 1407), 67.

1.1.1.2. Ta'n

Ta'n sözlükte, mızrakla vurmak²⁶ ve sözle ayıplamak²⁷ anlamlarında kullanılırken, hadis terimi olarak adâlet ve zabt sıfatlarından birini veya her ikisini taşıması sebebiyle râviyi tenkit etmektir.²⁸ Bir başka tanıma göre ta'n, râviyi dil ile yaralamak onun dini durumu, adâleti, teyakkuz ehli olup olmadığı, hıfzı ve zabtı hakkında konuşmaktır.²⁹ Zira hadislerin sıhhat ve zayıf olma durumu, râvilerin adâlet ve zabt yönlerinin bilinmesine bağlıdır. Bu sebeple muaddil veya müvessik âlimler, tarafından râvilerin adâlet ve zabt hallerini açıklayan kitaplar tasnif edilmiştir.³⁰ Öyle ki cerh ve ta'dil imam-ları râvileri adâlet terazisinde tartıp konumlarını belirlemişlerdir.³¹ Râvilerin doğum ve ölüm tarihleri, hangi hocadan, ne zaman ve hangi hadisleri dinledikleri, cerh ve ta'dil imamlarının ihtisas sahibi oldukları konulardandır. Rivayetlerdeki müsned-mürsel, merfu-mevkuf ve hadise herhangi bir şey girdirilme gibi hata yapıp yapmadıklarını ve yaptılarsa nerelerde yaptıklarını en iyi cerh ve ta'dil imamları bilir.³² Münekkkit muhaddisler, râvilerin hallerini araştırmada ellerinden geldiği kadar nefsanî duygulardan soyutlanmaya gayret etmişlerdir. Akrabalık bağları, dostlukları, hemşehri olmaları, aynı mezhep ve meşrebe sahip olmaları gibi taassuba sevk edebilecek şeyler münekkkit muhaddislerin tarafsız olmalarına engel olmamıştır.³³ Te'lif ettikleri cerh ve ta'dil kitaplarından bir kısmı yalnızca sika râvilerin, bir kısmı zayıf ve mecrûh râvilerin, bir kısmı ise sika ve zayıf râvilerin beyanı için yazılmıştır.³⁴

1.1.1.3. Ta'dil

Ta'dil, zulmün zıddı olan عدل kökünden تَفْعِيل babından mastar olup gönülde doğru olduğuna dair his beliren şey anlamına gelmektedir.³⁵ Düzenlemek, doğrultmak, bir şeyi dikmek ve bir şeyi başka bir şeyle dengelemek gibi manaları da içerir. Hadis ıstılahında ise râvinin rivayetinin kabulünü gerektiren sıfatlarla vasıflanmasıdır. Bir başka deyişle

²⁶ Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî, *Muhtârü's-Şîhâh*, thk. Mahmûd Hâtur (Beyrut: Mek-tebetü Lübnan, 1415), 403.

²⁷ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, md. "ta'n", 35/352.

²⁸ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 1987, 149.

²⁹ Ahmed b. Ömer b. Sâlim Bâzemûl, *el-Muhterib fî beyânî'l-muhterib* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422), 13.

³⁰ Mahmûd et-Tahhân, *Teysiru muştalâhi'l-hadîs* (Riyad: Mektebetü'l-Mârif, 1431), 187.

³¹ Zehv, *el-Hadîs ve'l-muhaddîsun*, 460.

³² Abdülaziz Muhammed Farah, *İnâyetü'l-ulamâ bi'l-isnâdi ve 'ilmü'l-cerh ve't-ta'dil* (Medine: Mecmeu'l-Melik Fahd li-Tabâati'l-Mushafî's-Şerîf, 2012), 60.

³³ Umerî, *Buḥuṣṣ fî târîhi's-sünneti'l-müşerrefe*, 8.

³⁴ Tahhân, *Teysiru muştalâhi'l-hadîs*, 187.

³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, md. "adl", 11/430.

râvinin, rivayeti ile amelin mümkün olacağı şekilde tezkiye edilmesidir.³⁶ Râvinin adâlet ve zabt sahibi olduğunu belirten, bu hükme varan kişiye de muaddil denir.³⁷

Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekir b. Tayyib'den (ö. 403/1012) nakille adâleti şöyle tarif eder: “Adâlet, şahidin veya haber nakledenin sıfatlarında istenilen dininin bütünlüğü, yolunun düzgünlüğü ve fısktan sâlim bir halinin olmasıdır.”³⁸ *Şerhu'l-Mûkızâ* sahibi Mahmûd b. Muhammed el-Minyâvî (ö. 1970) adâleti, sıdkı düşünülen râvinin iyiliğinin kötülüğüne galip gelmesi olarak tanımlar.³⁹ İbn Hacer ise adâleti, kişinin takva ve mürüvvete bağlı kalacak şekilde kazandığı bir meleke olarak tarif eder. Takva ise kişinin kötü amellerden, şirk, fık ve bidatten sakınmasıdır.⁴⁰

Burada adâletin tespit edilmesi noktasında bazı sorular akla gelebilir. Adâlet ne ile tespit edilir, ta'dilde bulunan muaddil veya müzekki sayısı kaç olmalıdır, muaddilde erkek olma şartı var mıdır? İlim ehli arasında bu sorulara cevap mahiyetinde çeşitli görüşler serdedilmiştir. Suyûtî, ancak iki kişinin bildirmesi ile adâletin sabit olabileceğini belirtir.⁴¹ Sehâvî (ö. 902/1497) ise şehadet gibi rivayette adet şartı koşanların cumhura muhalefet ettiğini, zira kabul vasıflarını taşıması şartı ile bir kişi ile adâletin sabit olacağını bildirir.⁴² Irâkî (ö. 806/1404) ve başkaları râvi ve şahit hakkında yapılacak ta'dil ve tecrîhin bir kişi ile gerçekleşmesi konusunda şu üç ihtilaftan bahseder:

1. İlk olarak bir râvi hakkındaki tezkiye ancak iki kişinin bildirmesi ile gerçekleşir. Kadı Ebû Bekir el-Bakıllânî (ö. 403/1012) bu görüşü, Medine fakihlerinin çoğunluğunun ve başkalarının görüşü olarak nakleder.

2. İkinci görüş ise Kâdî Ebû Bekir el-Bakıllânî'nin kendisinin tercih ettiği görüştür ki hem râvî hem de şahit hakkında bir kişinin bildirmesi kâfidir.

3. Üçüncü görüş ise İmâm Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) ve Seyfüddin el-Âmidî'nin (ö. 631/1233) tercih ettiği görüştür. Bu görüşe göre râvî hakkında ta'dil veya tecrîhte bir kişi yeterli görülürken şahit için ise ancak iki kişi yeterli sayılır.⁴³

³⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasîf*, 385.

³⁷ Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 1987, 102.

³⁸ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 80.

³⁹ Ebû'l-Münzir Muhammed b. Muhammed Mustafâ el-Minyâvî, *Şerhu'l-Mûkızâ* (Mısır: el-Mektebetü's-Şâmile, 1432), 39.

⁴⁰ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Nüzhetü'n-naẓar fî tavzîhi nuḥbeti'l-fiker*, thk. Nüreddin İtr (Dimaşk: Matbaatü's-Sabâh, 1421), 69.

⁴¹ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 353.

⁴² Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/8-9.

⁴³ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, 111.

İbn Abdülber (ö. 463/1071) ise adâletin sabit olması hakkında ki tanımın sınırlarını çok daha geniş çerçevede ele alır. Ona göre adâleti bilinen biri açık bir şekilde cerh edilmedikçe onun adâletine hükmolunur.⁴⁴ Irâkî'ye göre ise münekkittler ve ilim ehli arasında adâleti ile şöhret kazanması, adâletin tespiti için şahit gerektirmeyecek şekilde sağlam ve güvenilir olması adâletin sabit olması için kâfîdir.⁴⁵ Hatib el-Bağdâdî adâleti, güvenilirliği ve sika olmasıyla meşhur olmuş, ilim ehli tarafından tanınan, tezkiye edilmelerine ihtiyaç duyulmayan muhaddisler arasında Evzâî (ö. 157/774), Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) gibi muhaddisleri sayar.⁴⁶ Bezzâr (ö. 292/905) gibi bazı kimseler bir topluluğun rivayeti ile adâletin sabit olacağı görüşünü benimser.⁴⁷ Muaddil ve cârihte erkek veya kadın, hür veya köle olma şartı aranmaz. Bilakis âdil olan herkesin tezkiyesi veya tecrîhi makbul görülür. Şahitlikte olduğu gibi iki kişi şartını öne sürenler olsa da çoğunluk gerekli şartları taşıdığı sürece muaddil ve cârihin bir kişi olmasını yeterli görür.⁴⁸ Ebû'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983), babanın oğlu, oğlunun babası hakkındaki tezkiyesini makbul gördüğü gibi adâleti sabit olmak şartı ile kölenin, kadının, engellinin ve görmeyenin gizli yaptıkları tezkiyelerinin de makbul olacağını belirtir. Kölenin, kadının, engellinin ve görmeyenin gizli yaptıkları tezkiyeleri hakkında Ebû Yûsuf da (ö. 182/798) aynı görüştedir.⁴⁹ Çağımız hadisçilerinden Useymîn (ö. 1929/2001) *Mustalahu'l-hadîs* adlı eserinde, ta'dilin kabulü için dört şart zikreder:

1. Ta'dil, âdil biri tarafından yapılmalıdır. Fâsığın ta'dili kabul edilmez.

2. Muaddil, müteyakkız olmalıdır. Mugaffelin ta'dili makbul değildir.

3. Muaddil, cerh ve ta'dil sebeplerini bilen biri olmalıdır. Zira râvî kabul ve ret sıfatlarını bilmeyenin ta'dili kabul edilmez.

⁴⁴ İbnü's-Salâh, *Muqaddime*, 105.

⁴⁵ Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân el-İrâkî, *Şerhu't-tebşıra ve't-tezkire elfiyyetü'l-irâkî*, thk. Abdullatif el-Hemîn - Mâhir Yâsîn Fahl (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423), 1/330.

⁴⁶ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 86.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr ez-Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Muqaddimetü İbni's-Salâh*, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed b. Belâferic (Riyad: Edvâu's-Selef, 1419), 3/328.

⁴⁸ İtr, *Menhecü'n-naqd*, 94.

⁴⁹ Ebû'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed es-Semerkandî, *Uyûnü'l-mesâ'il*, thk. Selâhaddin en-Nâhî (Bağdat: Matbaatü Esa'd, 1386), 130.

4. Ta‘dil, kizb ve fîsk gibi rivâyetin reddini gerekli kılan bir sıfatla meşhur olan biri hakkında olmamalıdır.⁵⁰

1.1.2. Cerh ve Ta‘dîl İlminin Tarihi Serüveni

1.1.2.1. Hz. Peygamber Dönemi

Cerh ve ta‘dîl ilmi, kendine has birtakım lafızlarla râvileri adâlet ve zabt yönünden inceleyen, haberin sahihi ve zayıfı üzerinde duran, makbulünü merdudundan ayıran önemli ilimlerdenidir.⁵¹ Rasullullah (s.a.v.) نَضَرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مَثًا حَدِيثًا فَحِظَهُ حَتَّى يُبْلَغَهُ، “Benden bir söz işitip o sözü işittiği gibi koruyarak başkalarına ulaştırmanın Allah (c.c.) yüzünü ak etsin. Nice fıkıh taşıyanlar vardır ki taşıdıkları kişi onlardan daha ince anlayışlıdır ve yine nice fıkıh taşıyanlar var ki onlar da işin ehli değildir.”⁵² sözü ile haber nakledenlerin hallerinin araştırılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Zira bu söz ilk olarak işitilen bir haberin korunarak olduğu gibi nakledilmesini vurgularken ikinci olarak ise haber nakleden bazı kimsele- rin işin ehli olmadığını, hadislerden gerekli fikhî çıkarımlarda bulunmaya elverişli ol- madıklarını haber verir. Rivayetlerin korunup korunmadığı ancak senetteki râvilerin tenkidi ile mümkündür. Râvi tenkidi veya ta‘dîli diyebileceğimiz haber nakledenleri değerlendirme durumunun ilk örneklerini Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bizzat kendi tu- tumlarında görmektediriz. Zira Hz. Peygamber huzuruna girmek için izin isteyen bir adama “izin verin o kavminin kötü/şerli bir ferdidir”⁵³ buyurarak o kişinin adâletini zedeleyen bir kusurunu söylemiştir. Yine münafıklardan olan iki kişi hakkında Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “falan ve falanın dinimizden bir şey bildiklerini sanmıyorum”⁵⁴ buyruğu bir taraftan bu şahısların fitnesine karşı ashabına uyarı niteliği taşıırken diğer taraftan araştırma yapılmaksızın herkesten dini ilim alınmaması yönünde bir ikazdır.

“Ey Muhammed! Allah’ı (c.c.) sana şahit tutuyorum! Senin elçin bize geldi ve senin bütün insanlara gönderildiğini, her gün beş vakit namaz kılmamızı, senede bir

⁵⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân el-Useymin, *Mustalahü'l-hadîs* (Kâhire: Mektebetü'l-İlim, 1415), 28.

⁵¹ Ebû Şehbe, *el-Vasîf*, 390.

⁵² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî (Beyrut: Darü'l-Fikr, ts.), “Menâsik”, 76; Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muh- yiddin Abdu'l-Hâmîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), “İlim”, 10.

⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-şâhih*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir (Beyrut- Lübnan: Dâru Tavgu’n-Necât, 1422), “Edeb”, 82; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el- Câmi‘u’s-şâhih* (Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi'l-Arabî, ts.), “Birr”, (No: 1591).

⁵⁴ Buhârî, “Edeb”, 59.

ay oruç tutmamızı, zekâtın zenginlerimizden alınıp fakirlerimize verilmesi gerektiğini bildirdi. Bunlar doğru mu?’ diye soran Dımâm b. Sa‘lebe’ye: ‘Evet, dedikleri doğru’⁵⁵ buyuran Rasûlullah (s.a.v.) elçisinin güvenilirliğini beyan etmiştir.

Hâtib el-Bağdâdî, *el-Kifâye* isimli eserinde, Rasûlullah’ın (s.a.v.) ümmetini kendisinden sonra gelecek yalancılara karşı uyarmasından, onların rivayetlerini kabulden sakındırmasından, kendisi aleyhine söylenen yalanın bir başkası adına söylenen yalanla aynı şey olmadığını bildirmesinden hareketle, muhaddislerin dini muhafaza için haber nakledenlere karşı uyanık olması, dolayısıyla onların hallerinin araştırılması ve durumlarının teftiş edilmesi gerektiği hakikatına işaret etmiştir.⁵⁶

Cerh ve ta‘dil ilmi her ne kadar daha sonraki dönemlerde sistemli hale geldiyse de yukarıda verilen örneklerden bu ilmin köklerinin Hz. Peygamber zamanına dayandığını söylemek mümkündür. Zira Rasûlullah bizzat insanlar hakkında olumlu veya olumsuz değerlendirmeler yapmıştır. Ta‘dil ve tecrîhin nüveleri mesabesinde olan bu değerlendirmeler din hakkında haber getirenler karşı Müslümanları uyanık olmaya ve sorgulamaya davet eder niteliktedir. Şartlar oluşmadan hiçbir şeyin ikmal olmaya-çağı gibi cerh ve ta‘dil ilmi de ilhamını Hz. Peygamber’in hayatından alıp tedricen asırlar içerisinde belli bir sistem haline geldiği görülür.

1.1.2.2. Hz. Peygamber’den Sonraki Dönem

1.1.2.2.1 Sahâbe Dönemi

Sahâbe tanımı hakkında ilim ehli arasında ihtilaf vardır. Ehli hadise göre Rasûlullah’ı (s.a.v.) Müslüman olarak gören herkes sahâbedir. Usûlcülere göre ise Hz. Peygamber (s.a.v.) ile uzun süre arkadaşlık yapan veya onu takip edip hadis alma yolunda sık sık meclis beraberliği yapan kimselere denir.⁵⁷ Ali b. Medînî’ye (ö. 234/848) göre Rasûlullah (s.a.v.) ile arkadaşlık yapan veya onu gündüzün herhangi bir saatinde gören kimseye sahâbe denir.⁵⁸ Buhârî’ye göre ise Peygamber Efendimiz’i (s.a.v.) gören ya da ona arkadaşlık yapan her Müslüman sahâbedir. İbn Hacer, Ahmed b. Han-

⁵⁵ İbn Mâce, “Salât”, 194; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Şuayb Arnavûd, ts., “Sıyâm”, 1; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1420), 20/138, (No: 12719).

⁵⁶ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 35.

⁵⁷ İbnü’s-Salâh, *Muḥaddime*, 293.

⁵⁸ Şehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 4/78.

bel'in ve aynı zamanda muhaddislerin cumhurunun görüşü olan bu tanımı tercih etmiştir.⁵⁹ Ancak Hz. Peygamber'i (s.a.v.) görme şartı herhangi bir ârizî engel sebebiyle onu göremeyen (âmâ olan) kimsenin sahâbeye dâhil edilmemesini gerektirdiği için tenkit edilmiştir. Zira âmâ olan İbn Ümmi Mektum'un (ö. 15/636) sahâbiliği icmâ ile sabittir. Aynı zamanda bu tanım İslâm'a tekrar dönmeyen mürtedin de sahâbiliğini gerektirir ki bu yönüyle düzenlemeye ve incelemeye ihtiyacı olan bir tanımdır. Hadisçilerin muhakkiklerine göre Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ile mümin olarak karşılaşan ve o hal üzere ölen kimselere denir. Bu tanıma göre sohbeti çok veya az olsun, rivayette bulunsun veya bulunmasın, onunla savaşa katılsın veya katılmasın, onu görsün veya görmesin hepsi sahâbedir.⁶⁰

Sahâbe Hz. Peygamber'in sünnetine yapışıp onun yoluna tâbi oldular ve sünnete muhalefetten çekindiler. Onlar, hata ile de olsa sünnete yalan ve tahrif girer endişesi ile Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmede temkinliyidiler.⁶¹ Bu sebeple Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö. 18/639), Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656), Abbas b. Abdülmuttalib (ö. 32/653) gibi sahâbiler az hadis rivayet etmeyi prensip edinmişler, çok rivayette bulunanları hoş karşılamamışlardır.⁶² Çünkü sahâbe, helâli-haramı, yanlışı-doğruyu sünnetten öğreniyorlardı. Çok rivayetin ise hatadan hâlî olmayacağını düşünüyor, dinde yapılacak böyle bir hatanın din için tehlike arz edeceği endişesini taşıyorlardı.⁶³

Sahâbe arasında hadis rivayeti konusunda ilk ihtiyatlı hareket eden halife Hz. Ebû Bekir'dir.⁶⁴ Kendisine gelip torunundan kalan mirastan hak talep eden neneye "Senin için Allah'ın kitabında bir şey bulamıyorum" dediğinde, Muğîre b. Şu'be (ö. 50/670), "Hz. Peygamber (s.a.v.) altı da bir veriyordu" deyince Hz. Ebû Bekir şahit istemiş, Muhammed b. Seleme'nin (ö. 43/663) şahitliği ile hükmü tatbik etmiştir.⁶⁵

⁵⁹ Cedit, *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*, 75.

⁶⁰ Ebû Şehbe, *el-Vasîf*, 490.

⁶¹ Ali Abdülbâsî Mezîd, *Minhâcû'l-Muhaddisîn* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, ts.), 175.

⁶² Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Muallimî, *el-Envârü'l-kâşife limâ fi kitâbi Eşvâ' 'ale's-sünneti'l-Muhammediyye mine'z-zelel ve't-taqlîl ve'l-mücâzeffe* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1406), 62.

⁶³ Muhammed Reşad, *Medresetü'l-hadîs* (Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme, ts.), 97.

⁶⁴ İtr, *Menhecü'n-nağd*, 52.

⁶⁵ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-şahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Dâbu İhyâi't-Türâsı'l-Arabiyye, ts.), "Feraiz", 11.

H. Ömer (ö. 23/644), şahitsiz çok hadis rivayet edilmesine sert bir tutum sergilemiş,⁶⁶ dine yanlış bilgilerin girmesi, münafıkların ve fâcirlerin yalanlarının önüne geçilmesi gibi sebeplerle az hadis rivayet edilmesini telkin etmiştir.⁶⁷ Nitekim H. Ömer “Sizden kim bir eve girmek için üç kere izin ister de izin verilmezse geri dönsün”⁶⁸ hadisini rivayet eden Ebû Mûsâ’ya (ö. 42/662-63) “Hadisi senden başka işiten var mı?” diye sorunca Übey b. Kâ’b’ın (ö. 33/654) hadisi doğrulaması üzerine, “Amaçım seni töhmet altında bırakmak değil ancak ben insanların H. Peygamber aleyhine ileri geri konuşmasından endişeleniyorum”⁶⁹ demiştir.

H. Ali (ö. 40/661) ise H. Peygamber’e isnad edilerek yapılan rivayeti ancak yemin edilmesi şartıyla kabul etmiştir.⁷⁰ Humeydî’nin (ö. 219/834) *el-Müsned*’inde geçen şu rivayetten de anladığımıza göre H. Ali (r.a.) Rasûlullah’tan (s.a.v.) işittiği bir hadisi, ondan işittiğine dair yemin etmeyen hiç kimseden dinlememiştir. Sadece H. Ebu Bekir’in (ö. 13/634) (r.a.) (ve onun gibi yalan söylemesi ihtimal dahilinde olmayan sahâbilerin) rivayetlerini doğrudan kabul etmiştir.⁷¹ Şunu da zikretmelidir ki gerek H. Ebû Bekir ve H. Ömer gerekse H. Ali (r.anhum) kendilerine rivâyet edilen her hadis için şahit ve yemin istememişlerdir. Ya hadisi daha önce duymadıklarından ilk etapta anlayamadıkları için ya da haberi nakledenin yanlış aktarmasından şüphelendiklerinden şahit veya yemin talep etmişlerdir.

Ebû Seleme b. Abdurrahman (ö. 94/712-13), H. Âişe’ye (ö. 58/678) gelip Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) “‘Su, sudandır’⁷² (yani ‘gusûl ancak meninin gelmesiyle gerekli olur’) rivayetini naklediyor ne dersin?” deyince, müminlerin annesi onun hatalı olduğunu belirtip tenkit ettikten sonra “Hıtân hıtânı (sünnet kısmı, sünnet kısmını) geçince gusûl gerekir”⁷³ rivayeti ile tashih etmiştir.

⁶⁶ Muhammad Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable’t-tedvîn* (Beyrut/Lübnan: Dârü’l-Fıkr, 1400), 192.

⁶⁷ Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem’ûnî el-Hasenî el-Cezâirî, *Tevcihü’n-naẓar ilâ uşûli’l-eşer*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü’l-matbûâtü’l-İslâmiyye, 1416), 158.

⁶⁸ Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhih*, “İstizan”, 13.

⁶⁹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik, *el-Muvaṭṭa’*, thk. Mahmûd Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Daru’l-ihyâit’türâsi’l-Arabî, ts.), “İsti’zan”, 1731 (2/964).

⁷⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nisâbü’rî, *Ma’rifetü’l-‘ulûmi’l-(uşûli’l-) ḥadîs*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin (Beyrut: Dârü’l-Kütibi’l-İlmiyye, 1397), 52.

⁷¹ Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî el-Humeydî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Suriye/Dımaşk: Daru’s-Sakâ, 1996), 1/148, (No: 1).

⁷² Müslim, “Hayz”, (No: 343).

⁷³ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-İcâbe li-irâdi me’s-tedrekethü ‘Âişe ‘ale’s-şâhâbe*, thk. Saïd el-Efgânî (Dımaşk-Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1390), 145.

Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) "Cenaze namazı kılana bir kırat, mezarlığa kadar takip edene iki kırat sevap vardır"⁷⁴ rivayetini "ne konuştuğuna dikkat et, çok hadis rivayet ediyorsun" diye eleştiren Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) onu Hz. Âişe'ye götürüp bu durumdan sorunca Hz. Âişe, "Ebû Hüreyre doğru söylüyor" diyerek onu doğrulamış ve güvenilirliğini ortaya koymuştur.⁷⁵ Diğer taraftan Ebû Hüreyre'nin "Uğursuzluk üç şeydedir: Evde, kadında ve eşekte." rivayeti Hz. Âişe'ye sorulunca o (r.anhâ) "Ebû Hüreyre iyi belleyememiş zira Rasûlullah 'Allah Yahûdileri kahretsin, onlar şöyle der: Uğursuzluk üç şeydedir, evde, kadında ve eşekte' buyurmuştu. Ancak o, hadisin evvelini duymamış sonunu duymuştur"⁷⁶ buyurarak tashihte bulunmuş, Ebû Hüreyre'nin eksik dinlemekten veya dikkatsizlikten kaynaklı hatasını düzeltmiştir.

Buhârî ve Müslim'in (ö. 261/875) Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiği (ö. 73/693) "Ölü dirinin ağlamasıyla azap görür"⁷⁷ hadisi Hz. Âişe'ye sorulunca şöyle demiştir: "Allah, onu bağışlasın! O, yalan söylememiş; ya unutmuş ya da hata etmiştir. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.) bir Yahûdi kadının cenazesine gitmiş ve 'onlar ölen kişiye ağlıyorlar, o ise kabrinde azap görüyor' buyurmuştu." Bilinmelidir ki ehlinin ağlaması sebebi ile ölünün azap görmesi rivayeti Hz. Ömer ve İbn Ömer de dâhil olmak üzere sahâbeden bir topluluk tarafından rivayet edilmiştir ancak Hz. Âişe onlara karşı çıkmıştır. Zira Hz. Âişe (r.anhâ) hadisin "*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez.*"⁷⁸ âyetiyle çeliştiğini ve Rasûlullah'ın ölenlere ağladığı gibi ağlayanları da ikrar ederek ağlamanın ölenin azaba düşer olmasına sebep olmayacağını ifade etmiştir. Dolayısı ile Hz. Âişe hadisi bu konuda diğerlerine tercih edilir.⁷⁹ Bu örnekte, Hz. Âişe'nin (r.anhâ) nakledilen bilgiyi olduğu gibi hemen alıp kabul etmediği, bu haberi Kur'an ve sünnet bilgisine arz ederek değerlendirdiği, haberi nakleden kişiyi yanlışlamaktan kaçınmadığı görülmektedir.

⁷⁴ Müslim, "Cenaiz", (No: 945).

⁷⁵ Muhammad Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, 424.

⁷⁶ Süleymân bin Dâvûd bin el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsnedi't-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdu'l-Muh-sin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419), 3/124 (No: 1641).

⁷⁷ Buhârî, "Cuma", 197; Müslim, "Cenâiz", (No: 927).

⁷⁸ el-Fâtır, 35/18.

⁷⁹ Zerkeşî, *el-İcâbe li-irâdi me'stedrekethü 'Âişe 'ale's-şahâbe*, 102-103.

Sahâbenin, Hz. Peygamber adına yalan konuşması düşünülemez.⁸⁰ Çünkü onlar hepsi âdil kimselerdir.⁸¹ Selefîn âlimleri, imamlar ve sonra gelen Müslümanların büyük çoğunluğu bu görüştedir.⁸² Hatib el-Bağdâdî'ye göre sahâbenin adâletinden sorulmaz. Ancak onların dışında kalan râvilerin adâleti sabit olmadıkça rivayetleri ile amel edilmez. O râvilerin halleri araştırılırken sahâbenin adâlet durumu araştırılmaz. Çünkü Allah (c.c.) onları birçok ayette ta'dîl etmiştir.⁸³ “Siz insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz”⁸⁴, “Allah onlardan razı oldu onlar da Allah’tan”⁸⁵, “İnsanlara şahitlik yapasınız diye Allah sizi orta (ifrat ve tefritten sakınan) ümmet kıldı”⁸⁶, “Ey peygamber! Sana tâbi olan müminlerle beraber Allah sana yeter.”⁸⁷ manasındaki ayeti kerimeler, onların adâletini ortaya koyar. Hatîb el-Bağdâdî, bu ve benzeri ayet-i kerimelerden muradın -umum ifade ettiğini savunanların aksine- sahâbeye has olduğu şeklinde yorumlar.⁸⁸

İbn Salâh, fitneye karışanlar dâhil⁸⁹ bütün sahâbenin ta'dîlinde ümmetin icmâsının olduğunu söyler.⁹⁰ Zira sahâbe kuvvetli imanla vasıflanmış, takva ve kişilik sahibi, yüce ahlaka ulaşmış, süfli işlerden berî bir topluluktur.⁹¹ Dahası vahyin inişine şahitlik eden, tefsir ve te'vili herkesten iyi bilen, Allah'ın (c.c.) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) din yolunda arkadaş kıldığı, dini öğrenip sahîh bir şekilde nakleden müstesna bir nesildir.⁹² Ancak onların bu durumu, günahattan, hatadan, unutmak ve yanılmaktan beri olma anlamına gelen masumiyet değildir. Onlar, insan fıtratı gereği meydana gelebilecek bu tür hataları önlemek için kendi aralarında yaptıkları müzakerelerle rivayeti kontrol, tahkik ve tashih etmişlerdir. Yapılan bu tashihlerde sahâbenin unutma,

⁸⁰ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 499.

⁸¹ Cemâlüddîn Kâsımî, *Ḳavâ'idü't-tahdîs min fînûni muştalâhi'l-hadîs* (Betrut-Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.), 141.

⁸² İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-uşûl*, 133.

⁸³ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 46.

⁸⁴ Âl-i İmrân, 3/110.

⁸⁵ el-Beyyine, 98/8.

⁸⁶ el-Bakara, 2/143.

⁸⁷ el-Enfâl, 8/62.

⁸⁸ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 46.

⁸⁹ Fitne'ye karışıp birbirlerinin kanlarını döken sahâbe hakkında “Onlar ellerini kana bulamışlar, biz dilimizi kana bulamayalım” diyerek ileri geri konuşmaktan sakınmışlar, bu mücâdelelere içtihatlarıyla ulaştıklarını düşünmüşler ve yanlış yaptığını düşündükleri kişiler hakkında bile lanet etmekten kaçınmışlardır.

⁹⁰ İbnü's-Salâh, *Muḳaddime*, 171.

⁹¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 499.

⁹² Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1371), 7.

yanılma ve iyi belleyememe gibi durumlarını ifade etmek maksadıyla kullandıkları değerlendirme lafızları hadis tarihinde bilinen ilk tenkit lafızlarıdır ve bunların tamamının zabt ile ilgili olduğu söylenebilir.⁹³

Örneklerden de anlaşıldığı gibi doğru haber alma isteği sahâbeyi temkinli davranmaya, haber getireni araştırmaya sevk etmiş ve bunun için her biri çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Onlardan kimi şahit talep ederken kimi yemin ettirmiş, başka birisi ise az hadis rivayet edilmesini emir buyurmuştur. Araştırmamız süresince ortaya çıkan sonuç şudur ki sahâbenin kendi arasındaki tenkit, onların adâletlerinden ziyade insan olma gereği iyi belleyememe, unutma, yanılma, sözün tamamını dinlememe veya yanlış anlamalarına yönelik olmuştur. Yani zapta yönelik olan bu tenkit bir yerde hataları düzeltme ve haberi teyit etme gayretidir. Zira Dahhâk b. Kays'ın (ö. 64/684) temettu' haccı yoktur iddiasına Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın (ö. 55/675) "yanlış konuşuyorsun Hz. Pergamber de biz de temettu' haccı yaptık"⁹⁴ sözü ya unutma ya iyi belleyememe, ya yanılma ya da bunlara benzer bir sebeple meydana gelen bir hatayı düzeltmeye yöneliktir. Onların bu hali mutlak manada bir hatasızlık ve masum olma durumu değildir. Beşer olan herkeste bu tür ârizî durumlar muhtemeldir. Özellikle Hz. Âişe'nin (r.anhâ) geride zikredilen hadisleri tashih ederken râvilerine yalan isnat etmediği hatta yalanla töhmet altında bırakacak bir ifade de kullanmadığı, "Allah falan kimseyi affetsin o, yalan söylemedi, ancak unuttu veya eksik dinledi veya yanlış anladı veya hata etti" gibi tabirler kullandığı görülmektedir. Bütün bunlar sahabenin cerh ile irtibatlandırılmasının onların adâletleriyle ilgili değil zabtlarıyla ilgili bir durum olduğunu ortaya koyar.

Bununla beraber bazı sahâbilerin az da olsa birbirlerini (yalan) ile tenkit ettikleri görülmektedir. Ancak konuyu dil bakımından inceleyen ehli hadis kizbin "hata ve yanılma" manasına geldiğini beyan etmişlerdir. Bâci, Mecdüddin İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210), Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), İbn Hacer el-Askalânî ve Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451) gibi âlimler bu görüştedir. Diğer taraftan İbn Abdilber'in (ö. 463/1071) belirttiği gibi sahâbe ve ulemâ arasında cerâyen eden bu gibi sözler, kızgınlıkla söylenen sözler olarak da telakki edilebilir.⁹⁵

⁹³ Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri* (İstanbul: İFAV, 2015), 30.

⁹⁴ Serdar Murat Gürses, *Abdullah b. Ömer'in Âyet ve Hadisleri Anlama ve Yorumlama Yöntemi* (İstanbul: Kitâbi, 2023), 54.

⁹⁵ Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dil", 7/394.

Gerek hadis metinlerinde, gerek usul kitaplarında ve gerekse cerh ve ta‘dîl eserlerinde veya diğer bazı eserlerde sahâbenin bir takım râvî değerlendirme lafızlarını kullandıklarını görmek mümkündür. Tenkit ve tevsîk ya da cerh ve ta‘dîl diyebileceğimiz lafızlardan bir kısmı şunlardır:

Hiz. Ömer’in (r.a.) bir konuda şahit olarak getirilen Übey b. Ka‘b hakkında “عَدْلٌ” (yani “o adâlet sahibidir) diyerek tevsîk/ta‘dîl etmesi,⁹⁶

Hiz. Âişe’nin (r.anhâ) Abdullah b. Ömer hakkındaki “أَمَّا إِنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ، وَلَكِنَّهُ نَسِيَ أَوْ” (o yalan söylemedi ancak ya unuttu ya da hata yaptı) şeklindeki ta‘dîl ve zabtına yönelik cerh sözü,⁹⁷

Hiz. Ömer’in (r.a.) Hiz. Abdurrahman b. Avf (r.a.) hakkındaki “أَنْتَ عِنْدَنَا الْعَدْلُ الرَّضَا” (bize göre sen kendisinden razı olunmuş âdil birisin) şeklindeki övücü ta‘dîl sözü,⁹⁸

Abdullah b. Abbâs’ın genel olarak sahâbe özel olarak da Hiz. Ömer (r.a.) hakkındaki “شَهِدَ عِنْدِي رَجُلٌ مَرْضِيٌّ وَأَرْضَاهُمْ عِنْدِي عُمَرُ” (yanımda razı olunmuş şahıslar da şahit oldular ki bana göre onların en iyisi Ömer’dir (r.a.)) şeklindeki övücü ta‘dîl sözü,⁹⁹

Hiz. Âişe’nin (r.anhâ) Hiz. Ömer ve oğlu Abdullah b. Ömer (r.anhumâ) hakkında söylediği “إِنَّكُمْ لَتُحَدِّثُونِي عَنْ غَيْرِ كَاذِبِينَ، وَلَا مُكَذِّبِينَ، وَلَكِنَّ السَّمْعَ يُخْطِئُ” (siz benim nezdimde yalan söylemeyen ve yalanla itham olunmayansınız ancak kulak hata yapar) şeklindeki ta‘dîl ve -genel bir prensip olarak- zabt açısından cerh sözü,¹⁰⁰

Hiz. Âişe’nin (r.anhâ) Abdullah b. Ömer hakkında söylediği “سَمِعَ شَيْئًا فَلَمْ يَحْفَظْهُ” (bir şeyler dinlemiş fakat hıfz edememiş) şeklindeki zabtına yönelik cerh sözü,¹⁰¹

Hiz. Âişe (r.anhâ), kadınların gusûl abdesti alırken saç örgülerini açmalarını söyleyen İbn Ömer (r.a.) hakkında “يَا عَجَبًا لِابْنِ عُمَرَ” (İbn Ömer’e de hayret doğrusu) şeklindeki fikhî bir fetvası hakkındaki cerhi,¹⁰²

⁹⁶ Müslim, “Âdâb”, (No: 2154).

⁹⁷ Tirmizî, “Cenâiz”, 25; Müslim, “Cenâiz”, (No: 27).

⁹⁸ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 85; İbnü’l-Esir, *Câmi’u’l-uşûl*, 26/140.

⁹⁹ Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 439; İbn Receb, *Şerhu’İleli’t-Tirmizî*, 2/851.

¹⁰⁰ Müslim, “Cenâiz”, (No: 929); Nesâî, “Cenâiz”, 15.

¹⁰¹ Müslim, “Cenâiz”, (No: 931); Mezîd, *Minhâcü’l-Muḥaddişîn*, 68.

¹⁰² Cemâlüddîn Kâsımî, *Ḳavâ’idü’t-taḥdîş*, 88.

Abdurrahman b. Büceyd'in hadisin aslında olmayan bir bilgiyi nakleden Sehl b. Ebî Hasme hakkında "إِنَّ سَهْلًا - وَاللَّهِ - أَوْ هَمَّ الْحَدِيثَ" (Sehl hadisin naklinde yanıldı) şeklindeki zabtına yönelik cerhi,¹⁰³

Hiz. Âişe'nin (r.anhâ) Ebû Hüreyre (r.a.) hakkında "أَسَاءَ سَمْعًا فَأَسَاءَ إِبَابَةً" "yanlış işitti yanlış cevap verdi" şeklinde zabtına yönelik yaptığı cerhi,¹⁰⁴

Hiz. Âişe (r.anhâ) vefat eden Abdurrahman b. Avf'ın cenaze namazına iştirak etmek için cenazenin Mescid-i Nebevî'nin içinde kılınmasını talep ettiğinde, insanlar bunun câiz olmadığını iddia edince insanların geneli hakkında مَا أَسْرَعَ مَا نَسِيَ النَّاسُ , مَا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى سَهْلٍ بْنِ الْبَيْضَاءِ إِلَّا فِي الْمَسْجِدِ (İnsanlar ne çabuk da unuttuyorlar! Rasûlullah (s.a.v.) Süheyl b. Beyzâ'nın cenaze namazını Mescid'de kıldır-mıştı.) diyerek hafızalarının yani zabtlarının zayıflığını cerh etmesi,¹⁰⁵

Hiz. Ebû Bekir (r.a.) Kur'an'ın cem edilmesi emrini verdiği Zeyd b. Sâbit'e وَإِنَّكَ "Sen, رَجُلٌ شَابٌ عَاقِلٌ لَا نَنْتَهَمُكَ، فَذَكَرْتُ تَكْتُبُ الْوَحْيَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَتَتَّبِعُ الْقُرْآنَ فَاجْمَعُهُ genç ve akıllı bir kişisin. Bizim seni itham edeceğimiz bir kusurun da yok. Zira sen Rasûlullah'ın (s.a.v.) vahiy kâtibi idin. Kur'an'ın izini sürüp/araştırıp topla ve Mushaf haline getir" şeklinde söylediği ta'dil sözü,¹⁰⁶

Hiz. Ömer'in (r.a.) Fâtıma bint. Kays hakkında söylediği لَا نَدْعُ كِتَابَ اللَّهِ لِقَوْلِ امْرَأَةٍ (Allah'ın Kitâbı'ndaki hükmü, Hz. Peygamber'den duyduğu bilgiyi unutup unutmadığını bilmediğimiz bir kadından dolayı terk etmeyiz" şeklindeki zabtına yönelik temkinli yaklaşımı.¹⁰⁷

Görüldüğü gibi sahâbenin birbirleri hakkında yaptığı bu ve benzeri değerlendirmeler onların adâletle ilgili değil ancak zabtla ilgili kusur ve hatalarının olabileceğini göstermektedir. Çünkü unutmak, yanılmak, hata yapmak ve iyi belleylememek gibi unsurlar herkeste görülmesi mümkün şeylerdir. Hiz. Peygamber dönemine göre bu dönem tenkit ve tevsîkin daha fazla olduğu, tenkit ve tevsîk lafızlarının önceki döneme nisbetle daha çeşitlilik arz ettiği söylenebilir.

¹⁰³ Ebû Dâvûd, "Nikâh", 46; İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-uşûl*, 2/42.

¹⁰⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdu'l-Kâdir (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424), 10/58, (20484).

¹⁰⁵ Mâlik, "Cenâiz", (No: 668); Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm Abdürrezzâk es-San'ânî, "el-Muşannef fi'l-hadis", thk. Habîbürrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 3/70, (No: 526).

¹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/324, (No: 27338).

¹⁰⁷ Cezâirî, *Tevcihü'n-naẓar ilâ uşûli'l-eşer*, 70.

1.1.2.2.2 Tâbiûn Dönemi

Tâbiûn, lugat olarak arkadan yürüdüğünde veya yanından geçtiğinde onu takip etmek anlamındaki تبع fiilinden türeyen تابع ism-i fâilinin çoğuludur.¹⁰⁸ Tabiûn'un ıstılah tanımında ulemâ arasında ihtilaf vardır. Müslüman olarak sahâbe (r. anhum) ile karşılaşan ve İslâm üzere ölen kimselere tâbiûn denir.¹⁰⁹ Hâkim en-Nisâbûrî, ister arkadaşlığı olsun ister olmasın veya sohbet birlikteliği uzun zaman olsun veya olmasın sahâbe ile karşılaşan kişiyi tâbiûn diye tanımlar. Hatîb el-Bağdâdî'ye göre ise tâbiûn olmak için sahâbe ile mücerret bir karşılaşma kâfi değildir. Bilakis arkadaşlığı, uzun müddet sohbet birlikteliği, ondan rivayette bulunması gereklidir.¹¹⁰ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "İnsanların en hayırlısı benim dönemimdekiler (sahâbe), sonra onları takip edenler (tâbiûn), sonra da onları takip edenlerdir (tebe-i tâbiûn)."¹¹¹ hitabıyla onun övgüsüne mazhar olan, dinin ikâmesi, farzların, emirlerin, nehiylerin ve Hz. Peygamber'in sünnetinin muhafazası için Allah'ın (c.c.) seçtiği bir nesildir.¹¹²

Tâbiûn, hadis kabul etme hususunda en az sahâbe kadar ihtiyatlı hareket ederdi.¹¹³ Tâbiûn dönemi râvi tenkitçiliğinin önemli bir özelliği, Hz. Peygamber'in hadislerini politik ya da itikadi maksatla suistimal etme girişimine yönelik teyakkuz halinde olmasıdır.¹¹⁴ Onlar, kendi beldelerinde sahâbeden işittikleri hadisle yetinmeyip o hadisi araştırmak için ilmin başkenti Medine'ye gidip bizzat Hz. Peygamber'in ashabına sorarlardı.¹¹⁵ Sahâbeden bir hadis duyduklarında onu bir başka sahâbeden sorup teyit etmeden almazlardı.¹¹⁶ Ebû'l-Âliye'nin (ö. 90/709) "Biz sahâbeye nisbet/ısnat edilen bir söz işittiğimizde bizzat onlara gidip sormadıkça onu almazdık"¹¹⁷ sözü tâbiûnun hadis konusundaki dikkatini gösterir niteliktedir.

¹⁰⁸ Râzî, *Muhtârü's-Sıhâh*, md. "tb'a", 83.

¹⁰⁹ Tahhân, *Teyisiru muştalâhi'l-hadîs*, 247.

¹¹⁰ Ebû Şehbe, *el-Vasîf*, 540.

¹¹¹ Buhârî, "Şehâdet", 9; Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", (No: 2533).

¹¹² Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/8.

¹¹³ Muhammad Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, 124.

¹¹⁴ Mustafa Taş, *Buhârî'nin cerh-ta'dîl metodu* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 75.

¹¹⁵ İtr, *Menhecü'n-naqd*, 22.

¹¹⁶ Zerkeşî, *el-İcâbe li-irâdi me'stedrekethü 'Â' işe 'ale's-şahâbe*, 212.

¹¹⁷ Mustafa Sibâi, *es-Sünne ve mekânethâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1402), 91.

Tâbiûn dönemi, rivayetlerin çoğaldığı, hadislerin yayıldığı, Hz. Peygamber adına kızbin neşet etmeye başladığı bir dönemdir.¹¹⁸ Ancak şu var ki kizb, kibâr-ı tabiîn zamanında, sığâr-ı tabiîn dönemine göre daha azdır. Muhammed b. Sirîn'nin (ö.110/729) *لَمْ يَكُونُوا يَسْأَلُونَ عَنِ الْإِسْنَادِ فَلَمَّا وَقَعَتِ الْفِتْنَةُ قِيلَ سَمَوْا لَنَا رِجَالَكُمْ فَيَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ السَّنَةِ فَيُؤْخَذُ* (ö.110/729) *حَدِيثُهُمْ وَيَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ الْبِدْعِ فَلَا يُؤْخَذُ حَدِيثُهُمْ* “Önceleri isnattan sormazlardı. Ne zaman fitne meydana geldi râvilerinizin isimlerini bize söyleyin demeye başladılar. Bakılır, râvi eğer ehl-i sünnetten ise haberi alınır, ehli bidatten ise hadisleri alınmazdı.”¹¹⁹ sözü bunu doğrular niteliktedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) makamına hürmet, takva ve dindarlığın bu dönemde daha güçlü olması bu konuda belirleyici olmuştur.¹²⁰ Onların bu özellikleri Hz. Peygamber adına yalan bir haberi bilerek neredeyse isnad etmeyeceklerini ancak beşeriyet gereği az da olsa galat ve evhamdan kaynaklı hatalarının olabileceğini göstermektedir.¹²¹ Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Şa'bî (ö. 104/722), Muhammed b. Sirîn (ö. 110/729) bu dönemde cerh ve ta'dîl hakkında konuşan önemli hadisçilerdir.¹²² Hadis ehlini anlamayan bazı kimseler onların râvi hakkında konuşmasını eleştirseler de tâbiûn arasında râvi tenkidi yapan başka imamlar da mevcuttur. Mesela Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve Tâvûs (ö. 106/725), Ma'bed el-Cühenî (ö. 83/702) hakkında; Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Talak b. Habîb (ö. 90/708) hakkında; İbrâhîm en-Nehâî (ö. 96/714) ve Âmir eş-Şa'bi, Hâris el-A'ver (ö. 65/685) hakkında konuşmuşlardır.¹²³

Rasulullah (s.a.v.) zamanında başlayan haber getiren kişiyi araştırma işi sahâbe ile devam etmiş, onlar da râviler için birtakım değerlendirme lafızları kullanmışlardır. Râvileri tenkit ve tevsîk etmek de diyebileceğimiz bu isnad yöntemi, tâbiûn nesli ile gelişerek devam etmiştir. Fitne olaylarından sonra güven ve itimadın azalması isnad sisteminin daha sıkı bir şekilde uygulanmasında etkili olduğu söylenebilir. Tâbiûn dönemi hadisçileri için kullanılan değerlendirme lafızlarına aşağıda sayacağımız bazı lafızları örnek verebiliriz:

¹¹⁸ Ebû Şehbe, *el-Vasîf*, 327.

¹¹⁹ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 354; Ebû Şehbe, *el-Vasîf*, 47.

¹²⁰ Sibâî, *es-Sünne ve mekânetühâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî*, 78.

¹²¹ Ebû Şehbe, *el-Vasîf*, 499.

¹²² İtr, *Menhecü'n-naqd*, 56.

¹²³ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 121.

Râvinin ta‘dîlini bildiren مَعَادِنُ الصِّدْقِ (doğruluğun kaynağı) lafzı, tâbiûn neslinden Rebî‘ b. Huseym (ö. 65/685),¹²⁴ Muhammed b. el-Münkedir (ö. 131/748),¹²⁵ Amr b. Mürre (ö. 116/734)¹²⁶ ve diğer bazı râviler hakkında kullanılmıştır.

لَا يُسْأَلُ عَنْ مِثْلِهِ (onun gibisinden sorulmaz) lafzı tâbiûn neslinden, Büsr b. Saîd (ö. 100/718),¹²⁷ Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749)¹²⁸ ve Mesrûk b. Ecda‘ (ö. 63/683)¹²⁹ gibi râviler için kullanılmıştır.

ثَقَّةٌ (sağlam) أَثْبَتُ (çok sağlam) şeklinde son derece güvenilirlik ifade eden bu ta‘dîl lafızları da tâbiûn neslinden Eyyûb es-Sahtiyânî ve başkaları için kullanılmıştır.¹³⁰

لَيْنٌ يُكْتَبُ وَلَا يُحْتَجُّ بِهَا (gevşektir, hadisi yazılır ama delil olarak kullanılmaz) şeklindeki tenkit terkinin özellikle Abdullah b. Dînâr (ö. 127/744) hakkında kullanıldığı görülür.¹³¹

يُحْتَجُّ بِهِ (kendisiyle ihticac olunur) şeklindeki ta‘dîl lafzı, tâbiûn neslinden İkrime el-Berberî (ö. 105/723) için kullanılmıştır.

ثَقَّةٌ وَثَقَّةٌ (güvenilir ve sağlam) şeklindeki tevsîk lafızları, tâbiûn neslinden İkrime, Saîd b. Cübeyr ve benzeri râviler için kullanılmıştır.¹³²

أَوْثَقُ النَّاسِ (yaptığı işi (hadis ilmi açısından rivâyeti) sağlam yapan),¹³⁴ مُثْقَنٌ (insanların en güvenilirleri)¹³⁵ gibi lafızlar da tâbiûn neslinden bazı râviler için kullanılan ta‘dîl ıstılahlarındandır.

¹²⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1405), 4/261.

¹²⁵ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 5/354.

¹²⁶ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 5/199.

¹²⁷ Ebû’l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî, *et-Ta‘dîl ve’t-tecrîh li-men harrece lehü’l-Buḥârî fi’l-Câmi‘i’s-şahîh*, thk. Ebû Lübâbe Hüseyin (Riyad: Daru’l-Livâ, 1406), 4/74.

¹²⁸ Râzî, *el-Cerḥ ve’t-ta‘dîl*, 2/256.

¹²⁹ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 4/67.

¹³⁰ Râzî, *el-Cerḥ ve’t-ta‘dîl*, 2/256.

¹³¹ Bâcî, *et-Ta‘dîl ve’t-tecrîh*, 2/968.

¹³² Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 6/156.

¹³³ Bâcî, *et-Ta‘dîl ve’t-tecrîh*, 3/1276; Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru’r-Reşîd, 1406), 361.

¹³⁴ Bâcî, *et-Ta‘dîl ve’t-tecrîh*, 3/1276; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 361, 426.

¹³⁵ Râzî, *el-Cerḥ ve’t-ta‘dîl*, 6/325.

1.1.2.2.3 Tebeu't-Tâbiîn Dönemi

Mümin olarak tâbiûn nesli ile karşılaşan kişilere tebeu't-tâbiîn veya etbâu't-tabiîn denir. Üçüncü tabaka olan tebeu't-tâbiîn¹³⁶ seçkin bir halef, Allah'ın (c.c.) dininde önde giden şahsiyetler, Hz. Peygamber'in sünnetini nakleden, hıfz eden, koruyan, helal ve haramı bilen bir nesildir.¹³⁷ Kizbin olduğu ancak henüz yayılmadığı¹³⁸ bu dönemde ıstılahlar ikmal olmamış, değişik rivayetlerin durumları ve dereceleri için yapılan kabul ve ret çalışmaları daha çok şifahi olarak sürdürülmüştür.¹³⁹ Etbâu't-tabiîn dönemi hadis derslerinin yapıldığı, rivayetlerin nakledildiği ve insanlara öğretildiği, hadis talebi için beldele rihlelerin yapıldığı bir dönemdir.¹⁴⁰ Tebeu't-tâbiîn dönemi siyasi farklılıkların ortaya çıktığı, asabiyetin yaygınlaştığı, yabancı kültürlerin dini hükümlerle yarıştığı bir dönem olmasına bağlı olarak bidatını ve mezhebini desteklemek için bilerek yalan söyleyenlerin zuhur ettiği bir dönemdir. Bu durum seçkin cerh ve ta'dil âlimlerini râvilerin teftişi ve senetlerin tenkidi noktasında etraflıca çalışmaya sevk etmiştir.¹⁴¹ Yalan söyleyenlerin artmaya başlaması, senetlerin uzunluğundan kaynaklanan vehm, galatın artması ve farklı gerekçelerle senetten râvi düşürmelerin yapıldığı bu dönem cerh ve ta'dil ilminin olgunlaşmaya başlamasında etkili olmuştur.¹⁴² Sahâbe ve tâbiûn döneminde sünneti koruma adına yapılan çalışmalar tebeu't-tâbiîn döneminde devam ederek iki yönden meyvesini vermiştir:

Birincisi, hicrî ikinci asrın ilk yarısında çeşitli hadis yazmalarından İslâm devletinin farklı bölgelerinde Cami', Musannef ve başka isimlerde eser ve kitapların meydana gelmiş olmasıdır.¹⁴³

İkincisi ise sahâbe ve tâbiûn dönemi ile başlayan cerh ve ta'dil ilmine olan ihtiyacın tebeu't-tâbiîn asrında iyice artmasıdır. Şöyle ki tâbiûn, tebeu't-tâbiîn ve onlardan sonra gelen ilim ehli, râvilerin hallerini açıkladılar, onları tenkit ve ta'dil ettiler. Bunu da hiç kimseden korkmadan ve herhangi bir duygusallığa kapılmadan yaptılar.

¹³⁶ İtr, *Menhecü'n-naqd*, 146.

¹³⁷ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 9.

¹³⁸ Şerîf Hâtîm b. Ârif el-Avnî, *el-Menhecü'l-mukterih li-fehmi'l-muştalih* (Riyad: Darü'l-Hicre, 1416), 45.

¹³⁹ Avnî, *el-Menhecü'l-mukterih*, 47.

¹⁴⁰ Reşad, *Medresetü'l-hadis*, 5.

¹⁴¹ Abdülmünim es-Seyyid Necm, *Tedvinü's-Sünne ve menziletühâ* (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1399), 50.

¹⁴² Cedi', *Tahrîru ulûmi'l-hadis*, 22.

¹⁴³ Ebû Lübâbe et-Tâhir Hüseyin, *es-Sünnetü'n-Nebeviyyetü Vahyun* (Suudi Arabistan, ts.), 43.

Tarafsızlıkları öyle bir derecedeydi ki, münekkitler Rasûlullah'ın (s.a.v.) hadisi hakkında babasını, kardeşini veya evladını kayırmazdı.¹⁴⁴

Bu asırda önemli tenkitçiler yetişmiştir. Hatta ricâl hakkında ilk konuşan bu asırda yetişen Şu'be b. Haccâc'tır (ö. 160/776).¹⁴⁵ Zira talebesi Yahyâ b. Saîd el-Kattân, "Şu'be, rical ilmini bilme konusunda insanların en iyisidir" derken, Ahmed b. Hanbel ise "O, ricâl tenkidindeki sağlamlığı ile tek başına bir ümmettir" diyerek övgüsünü dile getirmiştir.¹⁴⁶ İki dağa benzetilen Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî de (ö.198/813-14) bu asrın önemli tenkitçilerindendir.¹⁴⁷

Mâlik b. Enes, Evzâî, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd, Abdullah b. Mübârek, Süfyân b. Uyeyne, Vekî' b. el-Cerrâh (ö.197/812), Abdurrahman b. Mehdî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ali b. Medînî, İshak b. Râhûye (ö. 238/853) gibi muhaddisler de önde gelen tebeu't-tâbiîn dönemi cerh ve ta'dîl bilginleridir.¹⁴⁸

İlk örneklerini Hz. Peygamber zamanında gördüğümüz cerh ve ta'dîl diyebileceğimiz şahıs değerlendirme ve güvenilirlik tespit durumu, sahâbe döneminde devam etmiş, yalanın ortaya çıkmaya başladığı tâbiûn dönemi bunu takip etmiştir. İsnadın din olarak kabul gördüğü tebeu't-tâbiîn dönemi ise cerh ve ta'dîl cihetinden râvilerin sıkı bir şekilde tenkite tabî tutulduğu bir dönemdir. Tebeu't-tabiîn hadisçilerinin adâletine, güvenilirliğine ve onların hadisteki sağlamlılığına veya kusurlarına delalet eden râvî değerlendirme lafızlarından bazıları şunlardır:

أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فِي الْحَدِيثِ (hadiste muhaddislerin önderi), Süfyân es-Sevrî'nin Şu'be için kullandığı ta'dîl lafzı,¹⁴⁹

أَمِيرُ الْمُحَدِّثِينَ (muhaddislerin önderi),¹⁵⁰ Şu'be'den nakille Muhammed b. İshak (ö. 233/848) için kullanılan ta'dîl lafzı,

¹⁴⁴ Tâhir Hüseyin, *es-Sünnetü'n-Nebeviyyetü Vahyun*, 46.

¹⁴⁵ Ebû Şehbe, *el-Vasîf*, 390.

¹⁴⁶ Cedi', *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*, 222.

¹⁴⁷ Avnî, *el-Menhecû'l-mukterih*, 47.

¹⁴⁸ Ebû Şehbe, *el-Vasîf*, 390.

¹⁴⁹ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/369; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400), 25/451.

¹⁵⁰ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/152; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 24/425.

مَعَادِنُ الصِّدْقِ (doğruluğun kaynağı), Muhammed İbnü'l-Münkedir (ö. 247/862) için kullanılan ta'dîl lafzı,¹⁵¹

مَا رَأَيْتُ مِثْلَهُ (onun gibisini görmedim), Musa b. Halef (ö. 236/851) için kullanılan ta'dîl lafzı,¹⁵²

ذَاكَ أَحَدُ الْأَحَدَيْنِ (hadiste iki imam varsa, biri budur), Süfyân es-Sevrî'nin, Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) için kullandığı ta'dîl lafzı,¹⁵³

أَوْثَقُ النَّاسِ (insanların en sağlamı), Şu'be ve Süfyân es-Sevrî için kullanılan ta'dîl lafzı,¹⁵⁴

اثْبَتَ (insanların en sağlamı), Abdurraman b. el-Mehdî'nin (ö. 198/813) İbn Uleyye (ö. 244/859) için kullandığı ta'dîl lafzı,¹⁵⁵

إِمَامٌ (önder), İmâm Şâfiî (ö. 204/820) için kullanılan ta'dîl lafzı,¹⁵⁶

إِمَامٌ فِي الْحَدِيثِ (hadiste önder), Ebû Hâtîm Muhammed b. İdris er-Râzî (ö. 277/891) için kullanılan ta'dîl lafzı,¹⁵⁷

إِمَامٌ فِي السُّنَّةِ (sünnette önder), Süfyân es-Sevrî için kullanılmış bir ta'dîl lafzı,¹⁵⁸

نَسِيحٌ وَحْدَهُ (benzersiz kimse), Abdullah b. İdris b. Yezid (ö. 192/808) için kullanılmış bir ta'dîl lafzı,¹⁵⁹

حَافِظٌ (hadis ilimlerini iyi bilen), İbn Uyeyne ve Yezid b. Yezid b. Câbir (ö. ?) için kullanılmış bir ta'dîl lafzı,¹⁶⁰

¹⁵¹ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/42.

¹⁵² Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/140.

¹⁵³ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 11/189.

¹⁵⁴ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, thk. Mahmud İbrâhîm Zâayid (Beyrut/ Lübnan: Dâr'l-Marife, 1412), 1/57.

¹⁵⁵ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/153.

¹⁵⁶ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazevî (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1409), 1/115.

¹⁵⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 24/384.

¹⁵⁸ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/19.

¹⁵⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 14/296.

¹⁶⁰ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 3/264.

ثَقَّةٌ نَبْتُ (güvenilir, sağlam), Nesâî'nin İbrahim b. Uleyye (ö. 193/809) için kullandığı ta'dîl lafzı,¹⁶¹

ثَقَّةٌ مَأْمُونٌ (sağlam güvenilir kimse), Ziyad b. Rebah (ö. ?) için kullanılmış bir ta'dîl lafzı,¹⁶²

شَيْخاً خَيْرًا (en hayırlı/iyi/yetkin hoca), Şu'be'nin Abdurrahman b. Yezid b. ez-Zebîdî (ö. 235/850) için kullandığı ta'dîl lafzı,¹⁶³

مُقَارِبٌ (kabul edilebilir), İsmail b. Zekeriyâ (ö. 194/810) için kullanılmış bir lafız,¹⁶⁴

وَسَطٌ (kabul edilebilir), Yezid b. Keysân (ö. 176/793) için kullanılan bir lafız,¹⁶⁵

صَدُوقُ اللَّسَانِ (doğru sözlü), Hammâd b. Ebî Süleyman (ö. ?) için kullanılmış bir lafız,¹⁶⁶

Bu dönemde hadisçilerin kullandığı ta'dîl lafızlarının daha çok râvilerin hadis ilmindeki yetkinliklerine delalet eden ve hadis ilminde işin ehli olduklarını gösteren mübalağa manası ifade eden birtakım tevsîk terimlerinin olduğu görülür. Ayrıca kabul edilebilir, idare eder gibi manalara gelen lafızları da görmek mümkündür. Tebeu't-tâbiîn dönemi râvilerinin tenkit edildiği cerh lafızlarına ise şunları örnek verebiliriz:

كَذَابٌ (yalancı), İshak b. Ebî Ferve (ö. ?) hakkında kullanılmış cerh lafzı,¹⁶⁷

دَجَالٌ (çok yalan söyleyen), Ömer b. Rayah (ö. 221/836) için kullanılmış cerh lafzı,¹⁶⁸

وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ (Allah ıslah etsin), Kays b. Reb'i (ö. 160-170/777-787) hakkında kullanılan cerh lafzı,¹⁶⁹

تُرِكَتْ حَدِيثُهُ (hadisi terk edildi), Muhammed b. Ukbe es-Sedûsî (ö. ?) hakkında kullanılan cerh lafzı,¹⁷⁰

¹⁶¹ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, 1/340.

¹⁶² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, ts., 3/351.

¹⁶³ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, 2/633.

¹⁶⁴ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/170.

¹⁶⁵ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, 8/354.

¹⁶⁶ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/147.

¹⁶⁷ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/228.

¹⁶⁸ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 5/51.

¹⁶⁹ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 6/39.

¹⁷⁰ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/36.

لَيْسَ بِثَقَّةٍ (sağlam biri değil), İshak b. Muhammed b. İsmail b. el-Ferevî (ö. 226/841) hakkında kullanılan cerh lafzı,¹⁷¹

Tebeu't-tâbiîn dönemi râvileri için kullanılan tenkit lafızlarına bakıldığında bunlardan bir kısmının yalan veya yalanda aşırılığı ifade eden lafızlar olduğu görülür ki bunlar râvinin rivayetinin reddini gerektiren lafızlardır.

1.1.2.2.4 Müteahhir Dönemin Başına Kadarki S üreç

Hicri 3. asır, sünnetin en zengin (eser tasniflerinin sayı ve tür cihetinden çokluğu) ve hadis hizmetlerinin en yoğun olduğu asırdır. Çünkü bu asır hadis hafızlarını, rivayet imamlarını, cerh ve ta'dîl uzmanlarını içinde barındıran bir asırdır.¹⁷² Hadis metinlerinin yazıldığı, hadisçilerin isnad ve ricâl hakkında konuşup cerh ve ta'dîl cihetinden râvilerin konumlarını belirlediği bir dönemdir.¹⁷³

Tebeu't-tâbiîn'den sonra hicri 2. asrın sonraları ile hicri 3. asırda sahabe, tâbiûn, tebeu't-tâbiîn ve sonraki tabakaları kapsayacak şekilde *kütübü't-tabâkât* adı altında eserler, sadece sahabe terâcimini ele alan *kütübü ma'rifeti's-sahâbe* adında eserler, râvilerin tevsîk (güvenilirlik) ve tad'îf (zayıflık) yönünü inceleyen *kütübü'l-cerh ve't-ta'dîl* adında eserler te'lif edilmiştir. Ayrıca muayyen beldelerde yaşayan râvilerin hallerinden haber veren *kütübü tevârîhi'l-müddün* adında eserler ve isimleri birbirine benzeyen râvileri birbirinden ayırmak ve bilmek maksatlı *kütübü ma'rifeti'l-esmâi ve'temyîzihe* adında eserler yazılmıştır.¹⁷⁴

Hadisin altın çağı olarak kabul edilen hicri 3. asrın sonu hadis tenkîdinin özellikle iki kişinin (Ebû Zûr'a er-Râzî, Ebû Hâtım er-Râzî) eliyle genişlediği bir dönemdir. Bu ikisinin dağınık durumdaki ilmini toplayıp istifadeye sunma işini İbn Ebî Hâtım yapmıştır.¹⁷⁵ Nitekim İbn Ebî Hâtım, sahih rivayetleri nakletme ve rivayetlerin meşruluğunu

¹⁷¹ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, 1/206.

¹⁷² Zehv, *el-Hadîs ve'l-muhaddîsîn*, 423.

¹⁷³ Mezîd, *Minhâcû'l-Muhaddîsîn*, 249.

¹⁷⁴ Ebû Yâsir Muhammed b. Matar b. Osman êlü Matar ez-Zehrânî, *'İlmü'r-ricâl neşetühü ve ta'avvuruhu* (Riyad: Daru'l-Hicre, 1417), 35.

¹⁷⁵ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 84.

ispat etmede önemli çalışmaları olan bir hadisçidir.¹⁷⁶ Tenkitte seleflerinin metodolojisini takip eden Dârekutnî de müteahhirin dönemden önceki önemli bir münekkittir.¹⁷⁷

Ali b. el-Medîni (ö. 234/848), Yahya b. Maîn (ö. 233/848), İshak b. Râhûye (ö. 238/852), Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö. 255/869) ve Osman b. Saîd ed-Dârimî (ö. 280/894) gibi hadisçiler dönemin ilk münekkitlerindendir.¹⁷⁸

Bu hadisçileri takip eden münekkitlerin önemlileri arasında, Ebû Yakub İshak b. Mansur el-Kevsec (ö. 251/865), Muhammed b. Yahya ez-Zühli (ö. 258/872), Ebû İshak el-Cüzcânî (ö. 259/873), Abdullah el-İclî (ö. 261/875), Müslim b. Haccâc, Ya'kub b. Şeybe es-Sedusi (ö. 262/876), Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/888), Bakî b. Mahled (ö. 276/889), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), Ebû İsa et-Tirmizî (ö. 279/892), Ebû Zür'a ed-Dimeşkî (ö. 282/895), Abdurrahman b. Yûsuf b. Hirâş el-Bağdâdî (ö. 283/896), İbrahim b. İshak el-Harbî (ö. 285/898), İbn Ebî Âsım (ö. 287/900), Muhammed b. Vaddah el-Endülisî (ö. 289/902), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903) Ebû Bekir el-Bezzâr (ö. 292/905), Sâlih el-Cezere (ö. 293/906), Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294/907), Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe (ö. 297/909) ve Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme (ö. 297/909) sıralanabilir.

Bu tabakayı takip eden diğer cerh ta'dîl âlimlerinin önde gelenleri arasında, Ebû Bekir el-Firyâbî (ö. 301/913), Ahmed b. Harun el-Berdîcî (ö. 301/913), en-Nesâî (ö. 303/905), Hasan b. Süfyan (ö. 303/915), Ebû Ya'la el-Mevsilî (ö. 307/919), Abdullah b. el-Cârûd (ö. 307/919), Ebû Arûbe el-Harrânî (ö. 308/920), İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/922), İbn Huzeyme (ö. 311/923), Ahmed ed-Dûlâbî (ö. 319/931), Ebu'l-Hasan Ahmed b. Umayr b. Cevsâ (ö. 320/932), Ebû Ca'fer el-Ukaylî (ö. 322/934), İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Ahmed b. Nasr el-Bağdâdî (ö. 327/939), Ebû Ca'fer Muhammed b. es-Sabbâh (ö. 327/939), Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ukde (ö. 332/943), Ebû Saîd b. Yûnus es-Sadeî (ö. 347/958), Abdulbâki el-Umevî (ö. 351/962), İbn Hibbân (ö. 354/965), et-Taberânî (ö. 360/971), İbn Adî el-Cürcânî (ö. 365/975), Ali b. Hüseyin el-Masercesî (ö. 365/975), İbn Mende (ö. 365/975), Abdullah b. Hayyan el-Ensârî (ö. 369/979), Ebû

¹⁷⁶ Mezîd, *Minhâcû'l-Muḥaddişîn*, 17.

¹⁷⁷ Abdülkadir b. Mustafa b. Abdürrezzak el-Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyadetü's-sikâ müvâzene beyne'l-müteḳaddimîne ve'l-müteahḫirîne* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426), 391.

¹⁷⁸ Muhammed b. Matar ez-Zehrani, *Tedvînu's-sünneti'n-nebeviyye neşetühü ve teṭavvuru min ḳarnı'l-evvel ilâ ḳarnı't-tâsi* (Riyad: Daru'l-Hicre, 1417), 95.

Bekir el-İsmâîlî (ö. 371/981), Ebu'l-Feth el-Ezdî (ö. 374/984), Ebû Ahmed Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 378/988) ve Ebu'l-Hasan ed-Dârekutnî (ö. 385/995)¹⁷⁹ gibi hadisçileri saymak mümkündür.

Cerh ve ta'dîl ile ilgili asli çalışmalar hicri 4. asırla birlikte büyük oranda bitmiş, bundan sonraki çalışmalar ise genelde bu asıl çalışmalar üzerine devam etmiştir. Hadis metinlerinin ikmal olması ve râvilerin hallerinin belirlenmesi bu konunun belirleyici en önemli sebebi olmuştur.¹⁸⁰

1.1.3. Cerh Sebepleri

Müfesser cerh ve ta'dîle takdîmi adlı çalışmamızla yakından ilgisi bulunan cerh sebeplerini ve onların müfesser cerh ile olan alakalarını incelemek isabetli olacaktır. Hadis ve fıkıh âlimlerinin cumhuru bir râvinin rivayeti ile ihticâc olunabilmesi için onda adâlet ve zabt sıfatlarının bir arada bulunması gerektiği görüşü üzerine icmâ etmişlerdir. Bu tanım râvinin Müslüman, bulug çağına ulaşmış, akıllı, fık ve mürüvvetini zedeleyen sebeplerden salim, müteyakkız, mugaffel olmayan, hafızasından rivayet ediyorsa iyi hıfz etmiş, kitaptan rivayet ediyorsa onu zabt etmiş, manen rivayet ediyorsa manaya muttali sıfatlarını haiz olmasının gerekliliğini gösterir.¹⁸¹ Râvi tenkidi bu iki sıfat üzerine bina edilmiştir.¹⁸² Râvinin cerh edilmesi on şeyden (metâin-i aşere) biri ile olur ki bunun beş tanesi adâletle ilgili beş tanesi ise zabtla ilgidir.¹⁸³ Elbette bunlardan başka cerh sebepleri de vardır. Bu cerh sebeplerinden bir kısmı ilerde gelecek "diğer cerh sebepleri" başlığı altında incelenecektir.

1.1.3.1. Adâletle İlgili Olanlar

Râvinin rivayetinin merdud olmasını gerektiren cerh sebeplerinden adâletle ilgili olanlar kizbü'r-râvi, ittihamü'r-râvi bi'l-kizb, fisku'r-râvi, cehaletü'r-râvi ve bid'atü'r-râvidir.¹⁸⁴ Râvide bulunan adâletle ilgili bu kusurları muhtasar bir şekilde

¹⁷⁹ Aşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, 57.

¹⁸⁰ Aşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, 57-58.

¹⁸¹ İbnü's-Salâh, *Muḳaddime*, 104-105.

¹⁸² Bâzemûl, *el-Muḳterib fî beyâni 'l-muḳtarib*, 24.

¹⁸³ Ebû Bekir Kâfî, *Menhecü 'l-İmâmi 'l-Buḥârî fî taḫḫîl-eḥâdis ve ta 'lilihâ* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422), 18.

¹⁸⁴ Ebû'l-Mecd Abdülhak b. Seyfiddin b. Sa'dillâh ed-Dihlevî, *Muḳaddime fî uṣûli 'l-ḥadîs*, thk. Selâm el-Hüseynî en-Nedvî (Betrut-Lübnan: Darü'l-Beṣâiri-İslâmiyye, 1406), 63.

incelemeye çalışacağız. Adâlet ile ilgili gerekli bilgi giriş bölümünde ta‘dîl başlığında verildiği için burada aynı şeyler tekrar edilmeyecektir.

1.1.3.1.1 الْكَذِبُ (el-Kizb)

Kizb, lügatte, doğruluğun zıddı anlamına gelir.¹⁸⁵ Gerçeğin hilâfına bir şeyden haber vermek anlamında da kullanılır.¹⁸⁶ Mecaz olarak kullanıldığında ise وجب (gerekli olmak) manasına gelir.¹⁸⁷ Zira Hz. Ömer’den (r.a.) gelen كَذَبَ عَلَيْكُمْ أَسْفَارٌ، كَذَبَ عَلَيْكُمْ ثَلَاثَةُ أَسْفَارٍ، “Üç yolculuk, hac, umre ve Allah yolunda cihat size gerekli oldu”¹⁸⁸ hadisinde كَذَبَ وَجَبَ manasında kullanılmıştır. İbnü’s-Sikkât (ö. 244/858) bu kelimenin teşvik manasında, el-Ferrâ (ö. 220/835) vacip manasında, el-Cevherî (ö. 250/864) ise bazen vacip oldu manasında kullanıldığını belirtir.¹⁸⁹ İbnü’l-Esîr, (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser* adlı eserinde كَذَبَ’yi ilk olarak teşvik, ikinci olarak size hac yok, üçüncü olarak ise vacip oldu manasında kullanmıştır.¹⁹⁰ Hadis ıstılahında ise kizb, râvinin Hz. Peygamber adına bilerek yalan konuşması, onun söylemediğini rivayet etmesidir.¹⁹¹ Kizb, cerh çeşitlerinin en çirkini ve en kötüsüdür.¹⁹² Zira İslâm, yalanı haram kılmış, onu en çirkin sıfatlar arasında saymıştır. İslâm genel anlamda kizbi yasakladığı için, özel olarak Rasûlullah hakkında yalan söylemeyi hayli hayli yasaklar. Çünkü ona isnat edilen yalan din için bir cinayettir.¹⁹³ “Bilgisizce Allah’a (c.c.) yalan iftira edenden daha zalim kim olabilir”¹⁹⁴ ve “Artık kıyamet gününde Allah (c.c.) hakkında yalan/asılsız inançlar ileri sürenleri, yüzleri kararmış göreceksin”¹⁹⁵ gibi ayet-i kerimeler yalanın haram oluşuna örnek ayetlerdir. Hz. Peygamber de مَنْ كَذَبَ “Benim adıma bilerek yalan konuşan cehennemdeki yerine

¹⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “kzb”, 704.

¹⁸⁶ İbrahim Mustafa, Hamid Abdulkadir ve Muhammed Neccar, *el-Mu‘cemü’l-vasîf* (Beyrut: Dâru’d-da’ve, ts.), 780.

¹⁸⁷ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, “kzb”, 4/118.

¹⁸⁸ Abdürrezzâk es-San‘ânî, “el-Muşannef fi’l-hadîs”, 5/12, (No. 9276).

¹⁸⁹ Ebû’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: el-Mektebü’l-ilmîyye, 1399), 4/282.

¹⁹⁰ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs*, 4/282.

¹⁹¹ Cemâlüddîn Kâsımî, *Qavâ’idü’l-tahdîs*, 150.

¹⁹² İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-uşûl*, 135.

¹⁹³ Ebû Şehbe, *el-Vasîf*, 323.

¹⁹⁴ el-En‘âm, 5/144

¹⁹⁵ el-Zümer, 60

hazırlansın”¹⁹⁶ buyurarak yalanın haram olduğunu vurgulamıştır. Râvinin, Hz. Peygamber aleyhine bu şekilde yalan konuşarak rivayet ettiği haber muhaddislerin ıstılahında mevzû hadis olarak yerini almıştır.¹⁹⁷

Muhaddisler, ister ahkâm ister kıssa isterse tergîb ve benzeri konularda olsun uydurma olduğunu bildiği halde mevzû olduğunu belirtmeksizin bir haberi rivayet etmenin haram olduğu görüşünde ittifak etmişlerdir.¹⁹⁸ Çünkü Hz. Peygamber “Yalan olduğunu bildiği halde benden hadis rivayet eden kişi iki yalancıdan birisidir”¹⁹⁹ buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber, mürsel bir rivayette kendisi hakkında yalan konuşan biri için Hz. Ali ve Zübeyr’e (r.anhumâ) hitaben “Gidin, eğer onu bulursanız öldürün”²⁰⁰ diye emretmiştir. Bir başka rivayette Rasûlullah, “Aleyhime yalan haber isnat etmeyin çünkü kim benim adıma yalan isnat ederse ateşe girer”²⁰¹ buyurarak hadis uydurmaktan sakındırmış, rivayette dikkatli olunmasına dikkatleri çekmiştir. Bu sebeple Cüveynî (ö. 478/1085) babasından nakille hadis uydurma işini küfür olarak nitelmiştir.²⁰² Mâlikî İmâmlarından Nâsirüddîn İbnü’l-Müneyyir (ö. 683/1284) bu konuda Cüveynî ile muvafakat etmiştir. Zehebî ise helal ve haram konusunda bilerek yalan söyleyen kimseler hakkında onlarla aynı görüştedir. Her ne kadar bu şekilde ferdi kanaatlar olsa da hadisçiler, Hz. Peygamber’e yalan haber isnat etmenin büyük günahlardan olduğunda görüş birliği içindedirler.²⁰³ Hadis uydurma yollarından birisi kişinin bir söz söyleyip onu Hz. Peygamber’e veya sahâbeye isnat etmesidir. Bir başka yöntem ise kişinin bazı sahâbeden veya tâbiînden ya da hikmet ehlinde yahut da isrâiliyyat rivayetleri olan birinden bir söz alıp ya teşvik amaçlı ya da kabul görme maksatlı onu Hz. Peygamber’e isnat etmesidir.²⁰⁴

Kizbi sabit olan her bir kişinin rivayeti reddolunur.²⁰⁵ Hatta Buhârî, yalan veya batıl olduğunu açıklamaksızın hadis uyduran kişinin şiddetli bir şekilde darp edilerek

¹⁹⁶ Buhârî, “İlim”, 38; Müslim, “Mukaddime”, (No. 3).

¹⁹⁷ Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar ilâ uşûli’l-eşer*, 2/574.

¹⁹⁸ Cemâlüddîn Kâsımî, *Qavâ’idü’t-tahdîs*, 150.

¹⁹⁹ İbn Mâce, “İman”, 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/376, (No. 20224).

²⁰⁰ Abdürrezzâk es-San’ânî, “el-Muşannef fi’l-hadîs”, 5/308, (No. 9707).

²⁰¹ Buhârî, “İlim”, 38; Tirmizî, “İlim”, 8; Nesâî, “İlim”, 50; İbn Mâce, “Mukaddime”, 4.

²⁰² Şehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 2/28.

²⁰³ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar fi tavzîhi nuhbeti’l-fiker*, 91.

²⁰⁴ Ebû Şehbe, *el-Vasîf*, 325.

²⁰⁵ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 101.

ve uzun müddet hapsedilerek yaptırım uygulanması gerektiğini söyler.²⁰⁶ Hadis âlimleri günlük konuşmalarında yalan söyleyen râvilerin durumlarını fıkı sebebi görerek tövbe ettiklerinde rivayetlerinin makbul olacağını, ancak Hz. Peygamber adına bilerek yalan söyleyen râvilerin ise tevbe etseler de hiçbir zaman hadislerinin alınamayacağını belirtmişlerdir.²⁰⁷ Bununla beraber senedinde yalancı bir râvinin bulunduğu hadisi ya onun yalanını ortaya koymak ya da bu konuda insanları bilgilendirmek ve onları sakındırmak amaçlı rivayete cevaz verilmiştir.²⁰⁸

Kizb hakkında verilen bu bilgilerden *kizb lafzının müfesser cerh olduğu* ortadadır. Zira *kizb*, gündelik bir yalan olmanın ötesinde Hz. Peygamber adına yalan konuşmaktır. Muhtevasında hadis uydurmak manasını da barındıran bu lafız râvinin adâlet sıfatını kesin bir şekilde ortadan kaldırmaktadır. Bir başka deyişle râvinin ta'n sebebi hakkında bize bilgi vermektedir. O da râvinin adâlet sıfatının olmamasıdır.

1.1.3.1.2 التهمة بالكذب (et-Töhmetü bi'l-Kizb)

Töhmet, aslı وَهْم olup²⁰⁹ dördüncü baptan geldiğinde hesapta yanıldı, hata yaptı manalarına gelirken, وَعَدَ (ikinci bap) kalıbında kullanıldığında ise idrakin bir şeyi murat ettiği zaman başka bir şeye yönelmesi anlamına gelir.²¹⁰ Töhmetü'r-râvî bi'l-kizb, ıstılahta senedinde yalanla itham olunan bir râvinin bulunması anlamına gelir.²¹¹ Yalanla itham olunan râvî rivayetinde yalnızdır ve onun rivayeti bilinen kaidelere zıttır.²¹² Bu yalan Hz. Peygamber'in hadisinde değil de bilakis râvinin günlük konuşmalarında bilinen yalandır.²¹³ Tirmizî (ö. 279/892), et-Töhmetü bi'l-kizb, gaflet ve kesretü'l-galat kusurlarına sahip râvilerden hadis rivayeti hakkında âlimlerin iki görüşünden bahseder:

Birincisi, Sevrî'nin görüşüne göre onlardan hadis rivayeti caizdir. Zira Sevrî'nin Kelbî'den (ö. 146/763) yaptığı rivayetler, onun sadece doğru olduğunu bildiği hadisleri rivayet ettiğini göstermektedir.

²⁰⁶ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 311.

²⁰⁷ Bağdâdî, *el-Kıfâye*, 117.

²⁰⁸ İtr, *Menhecü'n-naqd*, 457.

²⁰⁹ Râzî, *Muhtârü's-Sıhâh*, 83.

²¹⁰ Râzî, *Muhtârü's-Sıhâh*, 740.

²¹¹ Tahhân, *Teyşiru muştalâhi'l-hadîs*, 117.

²¹² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-naẓar fî tavzîhi nuḥbeti'l-fiker*, 106.

²¹³ Beşîr Alî Ömer Beşîr, *Menhecü'l-İmâm Ahmed fî İ'lali'l-Eḥâdis* (Riyad: Vakfu's-Selâm, 1425), 148.

İkinci görüşün sahibi Ebû Avâne (ö. 176/792) ve İbn Mübârek'e göre Töhmütü'r-râvî bi'l-kizb ile ta'n edilmiş bir râviden hadis rivayet etmek caiz değildir. Tirmizî, bu görüşü hadis ehlinin çoğundan nakletmiştir.

Hâkim bu görüşlerden birincisini (et-töhmütü bi'l-kizb, gaflet ve kesretü'l-galat kusurlarına sahip râvilerden hadis rivayetinin caizliğini) İmâm Mâlik, İmâm Şafîi ve Ebû Hanife'den nakletmiştir.²¹⁴ Senedinde ittihâmü'r-râvî bi'l-kizb ile ta'n edilmiş bir râvinin haberi, metruk hadis diye isimlendirilmiş olup merdud hadis çeşitlerinden sayılmıştır.

Mevzû rivayetten sonra zayıf hadis çeşitlerinin en kötüsü, metruk hadistir.²¹⁵ Hadisin bu çeşidi, yani ittihâmü'r-râvî bi'l-kizb ile vasfedilmiş bir râvinin naklettiği haber metruk diye isimlendirilir. Çünkü râvinin sadece yalan söylemekle itham edilmesi, hadisin mevzû olarak hükmedilmesine gerekçe olmaz.²¹⁶ Yalan söylemekle itham edilmek adâlet sıfatına zarar verdiği için zayıf hadis çeşitlerinden kabul edilmiştir.²¹⁷ Subhî Sâlih'in yaptığı tanıma göre metruk, "Senedinde ya yalanla itham olan bir râvî ya fiil veya söz ile fıska açık olan bir râvî, ya gafleti fazla olan bir râvî ya da vehmi çok olan bir râvinin bulunmasıdır."²¹⁸ İbn Ebî Hâtim'e göre gafleti çok olan râvinin ahkâm konularının dışında rivayeti caiz olmakla birlikte, senedinde yalanla itham olunan bir râvinin bulunduğu hadisi ise râvinin durumunu açıklamaksızın rivayet etmek caiz değildir.²¹⁹

Râvinin özellikle günlük konuşmalarında yalanla itham edilmesi, rivayetlerinin muhaddisler tarafından kabul görmemesi ve özellikle hadislerinin metruk kabul edilmesi bir arada düşünüldüğünde *bu lafzın müfesser cerh olduğu* görülür. Nitekim râvinin yalanla itham edilmesi onun adâlet sıfatını zedeler. Ayrıca rivayetinin metruk sayılması da gafleti veya vehminin çok olması anlamına gelir.

1.1.3.1.3 الفسق (el-Fısk)

Fısk, lügatte isyan, Allah'ın emrini terk etmek ve doğru yoldan çıkmak manalarına gelir. Arapların kelimasında fıskın aslı, bir yerden çıkmak/ayrılmak manasındadır. Bu sebeple yuvasından çıktığı/ayrıldığı için fare füveysika diye isimlendirilmiştir.²²⁰

²¹⁴ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 382.

²¹⁵ Tahhân, *Teyşiru muştalâhi'l-hadîs*, 118.

²¹⁶ İtr, *Menhecü'n-naqd*, 299.

²¹⁷ İtr, *Menhecü'n-naqd*, 457.

²¹⁸ İbrâhîm es-Salih Subhî, *'Ulumu'l-hadîs ve muştalâhihi* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-İlim, 1405), 206-207.

²¹⁹ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 387.

²²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "fsk", 10/308.

Hakeza münafıklar ve kâfirler Allah’a itaatten ayrıldıkları için fâsiklar diye adlandırılmıştır. Kur’an bu manayı şöyle ifade eder. “*İblis hariç hepsi secde etti, o cinlerdendi, rabbinin emrinden dışarı çıktı.*”²²¹ Hadis ıstılahında fisk, büyük günah işlemek ya da küçük günahlara ısrar etmektir.²²²

Fısk, söz ve fiillerden küfre ulaşmayacak boyutta olan günahlar olarak da tanımlanır.²²³ Her ne kadar yalanı ortaya çıkmassa da büyük günah işlediği ve Allah’a itaatin dışına çıktığı için fâsığın haberi kabul edilmez. Günlük yaşamında yalan konuşmasıyla fisk sahibi olan râvinin haberi de böyledir. Ebû Bekir İbnü’l-Arabî (ö. 543/1148), fâsığın haberinin makbul olmayacağını şöyle ifade eder: “Fıskı sabit olanın sözü icmâ ile batıldır. Çünkü haber emanettir fisk ise onu geçersiz kılan bir karinedir.”²²⁴ Ancak fiskından tövbe eden kişinin rivayeti makbuldür.²²⁵ Onun tövbesi, günahını terk edip sağlam tevbe etmesi ve bozuk halini düzeltmesiyle olur ki bu durumda rivayeti makbul olduğu gibi adâleti de geri döner.²²⁶ “*Fakat tövbe edip inanarak hayırlı işler yapan kişi başkadır. Allah böyle kimselerin kötü hallerini iyiye çevirir.*”²²⁷ manasındaki ayet-i kerime de bu duruma işaret etmektedir. Senedinde fisk sahibi bir râvinin bulunduğu hadis, zayıf hadis çeşitlerindendir²²⁸ ve böyle bir hadis münker diye isimlendirilir.²²⁹

İstılah âlimleri arasında münker hadisin tanımı hakkında ihtilaf vardır. Bu ihtilaf onların, ıstılahları kendi yöntemlerine göre tanımlamalarından ve kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Hadis âlimleri münker tanımında iki yol izlemişlerdir. Bunlardan birincisi muhalefet cihetiyle yapılan tanımdır ki buna göre *münker, zayıf bir râvinin sika bir râviye muhalefet etmesidir*. Bu tanıma göre münker, maruf’un mukabilidir. Müteahhir muhaddislerin genelinin benimsediği tanım budur. Münker’in tanımında izlenen ikinci yol ise daha şümüllü bir tanımdır. Bu tanıma göre *münker, ister sika olsun, ister rivayetinde muhalefet olmasın, râvinin rivayetinde tek kalmasıdır*. Bu tanım ise mütekaddim muhaddislerin benimsediği tanımdır. Fadl b. es-Sabbâh’ın (ö. ?) rivayeti

²²¹ el-Kehf, 18/50.

²²² Minyâvî, *Şerhu’l-Mûkızâ*, 26; Kâfî, *Menhecü’l-İmâmi’l-Buḥârî*, 81.

²²³ Bâzemûl, *el-Mukterib fi beyâni’l-muṣṭarib*, 24.

²²⁴ Abdulkarim b. Abdullah el-Hudayr, *Tahkîkû’r-ragbe fi tavâḍihi’n-nuḥbe* (Riyad: Matbaatü Daru’l-Minhâc, 1426), 108.

²²⁵ Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 390.

²²⁶ İtr, *Menhecü’n-naḥd*, 82.

²²⁷ el-Furkân, 25/75

²²⁸ Tahhân, *Teysiru muṣṭalaḥi’l-ḥadîs*, 119.

²²⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-naẓar fi tavâḍihi nuḥbeti’l-fiker*, 92.

olan *السَّلَامُ قَبْلَ الْكَلَامِ* “Konuşmaya başlamadan önce selam vermek gerekir” hadisi için Müslim, râvinin rivayetinde yalnız kaldığı gerekçesiyle münker hükmü vermiştir. Yine Nesâî (ö. 303/915), Ebû’z-Zübeyr (ö. 126/743) tariki ile gelen *ان النبي نهى عن ثمن الكلب* (Rasûlullah, av köpeği istisna köpek ve kedi satışını yasakladı) hadisi hakkında râvileri sika olmasına rağmen senedinde tek kaldığı için münker demiştir.²³⁰ Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim râvilerinden biri olan Eflah b. Humeyd el-Ensârî’nin (ö. 158/774) *وَقَدْ لَأْهَلَ الْعِرَاقِ ذَاتَ عَرَقٍ* (Peygamber İrak’lılar için Zât-ü Irk’ı mîkât yeri olarak belirlemiştir) rivayetini senedinde tek kaldığı için münkerler arasında saymıştır.²³¹ Hadislerde geçen örneklerde görüldüğü gibi râvî güvenilir de olsa rivayetinde yalnız kaldığı için onun hadisi münker olarak tanımlanmıştır.

Yapılan bu açıklamalara göre *fisk lafzının müfesser cerh olduğu* açıktır. Her şeyden önce büyük günah işlemek ve küçük günahlara ısrar etmek râvinin adâleti ile ilgili bir kusurdur. Bunun yanında fisk kusuru taşıyan bir râvinin rivayetinin münker olması da onun zaafı hakkında bize bilgi vermektedir. Çünkü zayıf bir râvinin güvenilir bir râviye muhalefet etmesi onun hafızasının zayıf, gaflet ehli veya ihtilat yaşamış olabileceğine delalettir.

1.1.3.1.4 البدعة (el-Bid‘a)

Râvi ta’n sebeplerinden dokuzuncusu²³² olan bid‘at, ب د ع kökünden gelmekte olup sözlükte icat etmek ve örneksiz yapıp ortaya koymak demektir.²³³ Bu manayı Kur’an “Allah göğü ve yeri benzeri olmadan örneksiz yaratandır”²³⁴ şeklinde ifade eder. Hadis ıstılahında ise din ikmal olduktan sonra dine sokulan şey veya Hz. Peygamber’den sonra hevâlardan oluşan birtakım şeylerin dine girdirilmesidir.²³⁵ Münekkitletlerin ekserisine göre adâlet sıfatını ortadan kaldıran hususlardan biri de râvinin ehli bidatten olmasıdır.²³⁶ Bid‘at, küfrü gerektiren ve gerektirmeyen olmak üzere ikiye ayrılır.²³⁷ Hakikatte

²³⁰ İtr, *Menhecü’n-naqd*, 430.

²³¹ İtr, *Menhecü’n-naqd*, 430-431.

²³² Zeynüddîn Muhammed Abdürreâf el-Münâvî, *el-Yevâkîf ve’l-dürer şerhu Şerhi Nuḥbeti’l-fiker*, thk. Murtazâ ez-Zeyn Ahmed (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1999), 2/149.

²³³ Râzî, *Muḥtârü’ş-Şihâh*, md. "bda' ", 73.

²³⁴ el-Bakara, 2/117.

²³⁵ Tahhân, *Teysiru muştalâhi’l-ḥadîs*, 153.

²³⁶ Halil İbrahim Turhan, *Cerh-ta’ dîl ilminin hicrî ilk iki asırdaki gelişim seyri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 46.

²³⁷ İtr, *Menhecü’n-naqd*, 83.

bid‘at sünnete fiili muhalefettir. Bu yönüyle üçe ayrılır ki Hz. Ömer’in teravîh namazının cemaatle kılınması hakkında “bu ne güzel bid‘at” dediği, küfrü ve fıskı gerektirmeyen bid‘at çeşididir. Bu çeşit bid‘at mefsedeti def edip maslahatı gerektirdiği ve dinin aslının, güzel oluşuna şahitlik ettiği için mubah sayılır. Diğer iki çeşit bid‘at ise amelî ve itikâdî olan bid‘atlerdir. Bunlardan birincisi her ne kadar bid‘at başlığı altına girse de cerhi gerektirmeyen ve adâleti ihlal etmeyen bid‘at çeşididir.²³⁸ Zehebî bid‘atı, suğrâ ve kübrâ diye ikiye ayırır. Şîlik ve aşırı Şîliği bid‘at-ı suğrâya örnek vererek bunların hadisin alınabileceğini belirtir. Aksi halde nebevî eserlerin/hadislerin birçoğunun elden gideceğini dile getirir.²³⁹ Aşırı gidip Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e (r. anhüma) hakaret eden Râfîzîleri ise bid‘at-ı kübrâya örnek vererek bu cümleden olan râvîlerin hadisleri ile ihticac olunmayacağını açıklar.²⁴⁰ Her ne kadar bidatının çeşidine göre rivayetin alınıp alınmaması durumu olsa da *bidat ehli olmak râvinin adâlet sıfatına zarar verdiği için müfesser cerh* olur.

1.1.3.1.5 الجُهَالَةُ (el-Cehâle)

Cehâlet sözlükte, bilmenin zıttı anlamına gelir.²⁴¹ Muhaddislerin terminolojinde ise râvinin adâlet ve zabt açısından güvenilirlik derecesinin bilinmemesidir.²⁴² Diğer bir tanıma göre ise hakkında müsbet veya mefi kanaat belirtilebilecek kadar malumat bulunmayan kimsedir.²⁴³ Hatîb (ö. 463/1071) ise mechûliyeti âlimlerin tanımadığı kişi olarak tanımlarken onun hadisinin sadece bir râvi cihetiyle bilindiğini yani rivayetinde teferrüd etmiş olduğunu söyler.²⁴⁴ Râvinin, isim, künye, lakap veya meslek olarak birden çok sıfatının olması ve herhangi bir maksat gereği meşhur olmadığı bir sıfatıyla zikredilmesi cehâlet sebebidir.²⁴⁵ Aynı şekilde ihtisar veya başka bir sebepten dolayı râvinin isminin ibhâm (kapalı) olması da cehâlet kabul edilir.²⁴⁶ Bir başka cehâlet sebebi ise

²³⁸ Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm es-San‘ânî, *Şemerâtü’n-naẓar fî ‘ilmi’l-eser*, thk. Râid b. Sabrî b. Ebî Alfe (Riyad: Daru’l-Âsima, 1417), 44.

²³⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Lübnan/Beyrut: Dâru’l-Marefah, 1382), 5/5.

²⁴⁰ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, 5/6.

²⁴¹ Râzî, *Muhtârü’s-Şihâh*, md. “chl”, 119; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, md. “chl”, 11/129.

²⁴² Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, *‘İlmü’l-İlel’l-ḥadîṣ ve devrihi fî ḥıfzı’s-sünneti’n-nebeviyye* (el-Medinetü’l-Münevvere: Mecmau’l-Mülk, ts.), 25.

²⁴³ Mehmet Çetin, *Mübhem hadis ve mübhem râvinin ta’dili* (İstanbul: Fecr Yayınları, 2023), 49.

²⁴⁴ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 88.

²⁴⁵ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Nuḥbetü’l-fiker fî muṣṭalaḥi ehli’l-eser* (Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, ts.), 230.

²⁴⁶ Muhammed. İbrâhîm el-Hanbelî, *Ḳafvü’l-eser fî şafveti ‘ulumu’l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü’l-Matbûâtü’l-İslâmiyye, 1408), 83.

râvinin rivayetinin az olmasıdır. Şöyle ki bu azlık öyle bir boyuttadır ki çoğu zaman ondan tek bir kimse hadis rivayet eder.²⁴⁷ Mechul râvi hakkında şu dört durumdan bahsetmek mümkündür: 1. Sikaların kendisinden hadis rivayet edip rivayetiyle amel ettikleri, hadisinin sahih olduğunu kabul edip tenkit ve ta'n etmedikleri mechûl râvi, 2- Tenkit ve ta'n edip rivayetini reddettikleri mechûl râvi, 3- Güvenilirliği hakkında ihtilaf edilen mechûl râvi, 4- Hadisi, selefi sâlihîn arasında bilinmeyen mechûl râvi.²⁴⁸

Şahsı ve adâleti bilinen, ismi ve künyesi bilinmeyen râvinin rivayeti ile ihticâc olunur. Çünkü onun isminin bilinmemesi adâletinin bilinmesine engel teşkil etmez.²⁴⁹ *Râvinin adâlet ve zabt yönünün tespit edilememesi bu lafzın müfesser cerh olduğunu gösterir.*

1.1.3.1.5.1 Cehâletü'l-Ayn

Mechulü'l-ayn, âlimlerin tanımadığı kimse olmakla beraber, rivâyetinin de ancak bir râvi cihetinden geldiği bilinen bir râvidir. İlim ehlinin çoğunluğuna göre mechulü'l-ayn bir râvinin hadisi makbul değildir. Bununla birlikte bazı kimseler onların rivayetini makbul sayar.²⁵⁰ Benzer bir tanıma göre ise muteber bir münekkidin tevsîk etmediği bir râvinin tek kalarak hadis rivayet etmesine denir.²⁵¹ İsnatta râvinin ismi zikredilmeksizin عَنْ رَجُلٍ (falanca adamdan) tabirinin kullanılmasıdır ya da isminin sadece talebelerinden biri cihetinden gelen tarikle yalnızca o talebe tarafından bilinmesidir.²⁵² İbn Hacer, mechulü'l-aynı müphem benzetip, râvinin isminin bilinmesi ile beraber rivayetinde tek kalması olarak tanımlar.²⁵³ Aynı zamanda iki şarttan biriyle mechulü'l-ayn bir râvinin hadisini makbul sayar. Ya fert kaldığı râviden başka biri tarafından tevsîk edilmeli ya da fert kaldığı râvi tarafından tezkiye ediliyorsa o râvi ehil olan cerh ve ta'dil imamlarından biri olmalıdır.²⁵⁴ Mechulü'l-ayn aynı zamanda zâhiren ve bâtinen mechulü'l-adâle diye de isimlendirilir. Buna göre mechulü'l-ayn, ilim arayışında olduğu bilinmeyen, âlimlerin kendisini tanımadığı ve hadisinin bir râvi

²⁴⁷ Hanbelî, *Ḳaḡvu'l-eşer*, 83.

²⁴⁸ Çetin, *Mübhem hadis ve mübhem râvinin ta'dili*, 46.

²⁴⁹ Cemâlüddin Kâsimî, *Ḳavâ'idü't-tahdîs*, 196.

²⁵⁰ Mâhir Yâsîn el-Fahl, *Eşerü'ileli'l-hadîs fi ihtilâfi'l-fukahâ* (Umman: Dâru Ammâr, 1420), 41.

²⁵¹ Mustafa b. el-Adavî, *Teyisiru muştalâhi'l-hadîs fi sualin ve cevâbin* (Riyad: Mektebetü'l-Harameyn, 1410), 20.

²⁵² Cedi', *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*, 481.

²⁵³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-naẓar fi tavzîhi nuḥbeti'l-fiker*, 232.

²⁵⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-naẓar fi tavzîhi nuḥbeti'l-fiker*, 202.

tariki ile bilindiği kimseye denir.²⁵⁵ Cehâletü'l-ayn, âdil iki râvinin rivayeti ile kalkar.²⁵⁶ İbn Huzeyme (ö. 314/924) ve talebesi İbn Hibbân'a (ö. 354/965) göre meşhur (sika) bir râvinin rivayeti ile de cehâletü'l-ayn kalkar.²⁵⁷ Cehâletü'l-ayn bir râvinin hadisi hakkında şu görüşlerden söz edilebilir. Sahih olan onun rivâyetinin reddedilmesidir. İkinci görüş, râvinin İslâm'ından başka şart aramayanların görüşüdür ki buna göre makbuldür. Üçüncü görüş râvi rivâyetinde fert kaldığı halde İbn Mehdî (ö. 198/813-14) gibi adil birinden rivayet ediyorsa bu da makbuldür. İbn Abdilber'e ait olan dördüncü görüşe göre ise eğer râvi ilmin dışında zühd ve yardımseverliğiyle biliniyorsa rivayeti kabul edilir.²⁵⁸ *Râvinin cehâletü'l-ayn ile ta'n edilmesinin de müfesser cerh* olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.3.1.5.2 Cehâletü'l-Hal

Cehâletü'l-hal, cerh ve ta'dil âlimlerinden iki muteber âlimin, râvinin adâletine şahitlik yapmayarak onu tezkiye etmemesidir.²⁵⁹ Diğer bir tanıma göre cehâletü'l-hal, iki veya daha fazla râvinin tevsik etmediği (adâletini ortaya koymadığı) ya da hadis İmâmlarından hiç birinin ta'dili ve tecrîhi hakkında konuşmadığı râvidir.²⁶⁰ Râvîsi cehâletü'l-hal olan bir hadis sahih hadis tanımının dışındadır. Çünkü râvinin adâletinin biliniyor olması, sahih hadis şartlarındandır.²⁶¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli de (ö. 267/880) bir muhaddisten iki kişinin rivayet etmesiyle cehâletin kalkacağı görüşünü benimser. Ancak bu şekilde adâletin sabit olmayacağını, bununla adâletin sabit olacağını zannedenlerin sözlerinin fâsit olduğunu belirtir.²⁶² Dârekutnî'ye göre ise birinden, iki sika râvinin rivâyet etmesiyle hem cehâlet kalkar hem de adâlet sabit olur.²⁶³ Ahmed b. Hanbel'e göre mechulü'l-hal bir râvinin rivayeti sahih olmadığı gibi onunla ihticâc da edilmez.²⁶⁴ Bir topluluğa göre mechulü'l-ayn râvinin

²⁵⁵ Hâfiz Senâullah ez-Zâhidî, *el-Fusûl fî muştalâhi hâdîsi'r-resûl* (y.y.: y.y., 1423), 6.

²⁵⁶ (Halep: Mektebetü'l-Matbuatü'l-İslamiyye, 1407), 248.

²⁵⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/11.

²⁵⁸ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni' fî 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdullah Yûsuf el-Cedî (Riyad: Daru'l-Fevvaz, 1413), 264.

²⁵⁹ Ebû Şehbe, *el-Vasîl*, 404.

²⁶⁰ Münâvî, *el-Yevâkîf ve 'd-dürer*, 2/147.

²⁶¹ Cemâlüddîn Kâsımî, *Kavâ'idü't-tahdîs*, 191.

²⁶² Bağdâdî, *el-Kifâye*, 89.

²⁶³ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/54.

²⁶⁴ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 2/577.

hadisi makbul olsa da cumhura göre makbul değildir.²⁶⁵ *Râvinin cehâletü'l-hâl ile ta'n edilmemesinin de müfesser cerh* olduğu görülmektedir.

1.1.3.2. Zabt ile İlgili Olan Cerh Sebepleri

Hadisin sahih olma şartlarından biri olan zabt, râvinin rivayetinde uyanık olması, dalgın olmaması, doğrusunun hata ve gafletinden fazla olması, ezberden rivayet ediyorsa iyi bellemiş olması, kitaptan rivayet ediyorsa zabt etmiş olması ve manen rivayet ediyorsa hadisin manasını iyi biliyor olmasıdır.²⁶⁶ Zabtlı ilgili olan cerh sebepleri, fuhşu'l-galat, sûü'l-hıfz, fartu'l-gafle, kesretü'l-evhâm ve muhâlefetü's-sika-dır.²⁶⁷ Hadisin zayıf olmasını gerektiren zabtlı ilgili bu sebepleri ayrı başlıklar altında efrâdını câmi ağyârını mâni olacak şekilde açıklamaya çalışacağız.

1.1.3.2.1 فحش الغلط (Fuḥşu'l-Ġalat)

Fuḥş, lugatta haddi aşan her şey anlamına gelir. Mesela “Sözde haddi aştı” denilir.²⁶⁸ Galat ise sözlükte, hata yapmak demektir. Araplar bu manayı teyit edecek şekilde “konuşmasında hata yaptı” der.²⁶⁹ Hadis ıstılahında ise râvinin, yanlış doğrusundan çok veya yanlış doğrusuna eşit olacak şekilde çok hata yapmasıdır. Burada râvi hatayı doğru zannıyla yapmakta dikkat etse de bu durumdan kurtulamamaktadır.²⁷⁰ Suyûtî de aynı manayı doğrular nitelikte râvinin hatasının doğrusundan fazla veya eşit olmasını fuḥşu'l-galat olarak tanımlar.²⁷¹ Hatib, *el-Kifâye fî ilmîr-rivâye*'de konu hakkında şu açıklamada bulunur. “Hiç kimse galattan kurtulamaz. Ancak kişinin hıfzı galatına baskınsa o râvi hafızdır; yok eğer galatı baskınsa onun hadisi terk edilir.”²⁷² İbn Teymiyye 'nin (ö. 728/1328) “İnsanların çoğu galattan muaf değildir. Bilakis Sahâbe'den ara sıra hata yapanlar olduğu gibi onlardan sonra gelenler de hata yapar”²⁷³ veciz ifadesi de bu manayı teyit eder. Galatı çok olan râvinin rivâyetinin reddini Hatib, Abdurrahman b. Mehdî'den (ö. 198/813-14) şöyle nakleder. “Yalanla itham

²⁶⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-naẓar fî tavzîhi nuḥbeti'l-fiker*, 126.

²⁶⁶ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/353.

²⁶⁷ Dihlevî, *Muḥaddime fî uşûli'l-hadîs*, 69.

²⁶⁸ Râzî, *Muḥtârü's-Şihâh*, 517.

²⁶⁹ Râzî, *Muḥtârü's-Şihâh*, 488.

²⁷⁰ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, 2015), 83.

²⁷¹ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuḥbeti'l-fiker*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dar'l-Erkam, ts.), 432.

²⁷² Bağdâdî, *el-Kifâye*, 227.

²⁷³ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (Medine-i Münevvere: Mektebetü İbn Teymiyye, 1425), 1/250.

olunan ve galatı çok olan râvî dışında hiç bir râvînin hadisi reddedilmez.”²⁷⁴ Fuhşu’l-galat kusuruna sahip bir râvînin rivayeti münker hadis diye isimlendirilir.²⁷⁵ *Hem galatının fazla olması hem hadislerinin zayıf bir râvînin güvenilir bir râviye muhalefet etmesi anlamında münker olması bu lafzın müfesser cerh olduğunu gösterir. Zira ister galatın çokluğu isterse güvenilir râvîlere muhalefetin olması râvînin hafıza zayıflığı ile ilgili bu durumdur.*

1.1.3.2.2 سوء الحفظ (Sûü’l-hıfz)

Sûü’l-hıfz, râvînin unutması veya ezberlediğini ihtiyaç anında hatırlayamaması, başkasına sunamamasıdır.²⁷⁶ Bir başka tanıma göre râvînin hatasının isabetinden az olmamasıdır. Yani râvînin hatasının ya çok olması ya da doğrusuyla eşit olmasıdır.²⁷⁷ Muhaddislerin geleneğinde, ya yaşından dolayı ya görme yetisini kaybetmesinden dolayı ya kitaplarının yanması ya da kaybolmasından dolayı râvide meydana gelen ârizî bir hafıza zayıflığıdır.²⁷⁸ İbn Hacer’in tanımı ise şöyledir: “Ta’n sebeplerinden onuncusu olan sûü’l-hıfz, râvînin isabetinin hatasına tercih edilmemesidir.” Ayrıca sûü’l-hıfzı ikiye ayırır. Birincisi râvînin her halinde olur ki buna şâz denir. İkincisi ise yaşlılığından veya görme melekelerini kaybetmesinden veya kitaplarının yanması ya da kaybolması neticesinde hıfzına müracaat ettiğinde karıştırmasıdır. Buna da muhtelit denir.²⁷⁹ İbn Hacer’in fitrî olan hafıza bozukluğuna şâz demesi, râvînin karıştırarak güvenilir râvîlere muhalefet etmesi sebebiyledir. Sûü’l-hıfz gafletten neşet eder ve râvî bu haliyle hata yaparak mevkufu merfu‘, merfû‘u mevkuf, mürseli mevsul, mevsulu mürsel yapıp senedi karıştırır.²⁸⁰ Râvide hafıza zayıflığı herhangi bir zaman diliminde değil de aksine bütün ömrü süresince mevcut olursa onun hadisine itibar edilmez.²⁸¹ *Bütün bu açıklamalar sûü’l-hıfz ta’n sebebinin müfesser cerh olduğuna delildir. Zira bu kusurla muallal bir râvînin ihtiyaç anında hafızasındakini sunamaması, isabetinin hatasına tercih edilememesi, güvenilir râvîlere muhalefet etmesi gibi illetler onun ciddi manada hafıza sorunu olduğunu gösterir.*

²⁷⁴ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 227; İbn Receb, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, 109.

²⁷⁵ Tahhân, *Teyisiru muştalâhi’l-hadîs*, 119.

²⁷⁶ Hâfız Senâullah ez-Zâhidî, *el-Fusûl fî muştalâhi’l-hadîsi’r-resûl*, 18.

²⁷⁷ Kârî, *Şerhu Şerhi Nuḥbeti’l-fiker*, 533.

²⁷⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-naẓar fî tavzîhi nuḥbeti’l-fiker*, 104.

²⁷⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-naẓar fî tavzîhi nuḥbeti’l-fiker*, 129.

²⁸⁰ Cedî‘, *Tahrîru ulûmi’l-hadîs*, 418.

²⁸¹ Dihlevî, *Muḥaddime fî uşûli’l-hadîs*, 71.

1.1.3.2.3 فرط الغفلة (Farṭu'l-Ġafle)

Gaflet, lugatta bir şeyi gözden kaçırmak, bir şeyi ihmal etmek, bir şeyi zikretmeyi bırakmak manalarında kullanılır.²⁸² Hadisçilerin dilinde ise hadis rivayetinde yapılan dikkatsizlik ve dalgınlık olarak tanımlanır.²⁸³ Bir başka tanıma göre semâ meclisinde hadis dinlerken râvinin uyuklaması ya da zihninin başka bir şeyle meşgul olması sebebi ile gevşeklik yapmasıdır.²⁸⁴ Diğer bir tanıma göre ise insanın zihninde bir şeyin kaybolması ve onu hatırlayamamasıdır. Feyrûzabâdî (ö. ?), gafleti hıfz ve dikkat eksikliğinden kaynaklanan bir yanılğı olarak tanımlar ve ta'n sebebi olabilmesi için gafleti kesret ile kayıtlama zorunluluğundan bahseder. Mücerred gafletin ta'n sebebi olmayacağını “Allah'ın bundan koruduğu çok az insan vardır” sözü ile dile getirir.²⁸⁵ Kizbi bilinmeyen bir râvinin kabul gören hadisinin kendisiyle reddedildiği cerh sebebine gaflet denir.²⁸⁶ Mütkın olmayan râvinin hadiste olmayan bir şeyi hadise sokması da gaflettir.²⁸⁷ Fartu'l-gafle ve kesretü'l-galat birbirine yakındır ancak şu var ki gaflet, semâ ve tahammülü'l-hadiste (semâ ve tahammülü'l-hadis, hadisi öğrenme anlamındadır), galat ise ismâ ve edâda olur (ismâ ve edâ terimleri hadisi rivâyet etmek anlamındadır).²⁸⁸ Burada gaflete götüren sebeplerden bahsetmek konuya açıklık getirmesi açısından faydalı olacaktır. Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye, sehv ve gaflete sürükleyen sebepleri yedi madde halinde şu şekilde sıralar:

1. Zühd ehlinin çoğunda olduğu gibi başka bir meşguliyet sebebiyle bu işten (hadis ilminden) uzak durmak.
2. Bu işin (hadis ilminin) bilgisinden mahrum olmak.
3. Hafızadan hadis rivâyet etmek ki herkes bunu zabt edemez.
4. Hadisine kendisinde olmayan bir şeyin girmesi ve adına yalan söylenmesi.
5. Hadis tâliplerine güvenip kendi hadisi zannıyla hadis rivâyet etmesi.
6. İrsâl. Bazen râvîsi razı olunmayan kimse olur.

²⁸² Râzî, *Muhtârü's-Sıhâh*, md. “ġfl”, 488.

²⁸³ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 2015, 85.

²⁸⁴ Hâfız Senâullah ez-Zâhidî, *el-Fusûl fî muşâlaḥi ḥadîsi'r-resûl*, 42.

²⁸⁵ Hudayr, *Tahkîku'r-rağbe*, 106.

²⁸⁶ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 148.

²⁸⁷ Bâzemûl, *el-Mukterib fî beyâni'l-muṣṭarib*, 13.

²⁸⁸ Dihlevî, *Mukaddime fî uşûli'l-ḥadîs*, 69.

7. İhtilafına imkân olan bir kitaptan hadis rivâyet etmek.²⁸⁹

Terkibin ihtiva ettiği zihin meşguliyeti sebebi ile gevşeklik, zihinde olan bir şeyin kaybolması, hıfz ve dikkat eksikliği olması ve mütkın olmaması sebebi ile hadiste olmayan bir şeyi hadise girdirmesi gibi manalar, *fartu'l-gafle ta'n sebebinin müfesser cerh* olduğunu ortaya koymaktadır.

1.1.3.2.4 كثرة الاوهام (Keşratü'l-Evhâm)

Vehm, zanna/şüpheyeye kapılarak hadis rivayet etmektir.²⁹⁰ Hikmet ehli vehmi “insan beyninin orta boşluğunun ucunda bulunan ve kişinin somut nesnelerle ilgili kısmî manaları anlamasını sağlayan fiziksel bir güçtür” diye tarif eder.²⁹¹ Yanılgı yolu ile hadis rivayet etmek olan vehm, çoğu zaman isnatta görülür, bazen de bir hadisi bir başka hadise girdirmek suretiyle metinde de gerçekleşir.²⁹² Hadis ilimlerinin en incesi ve en derin olanıdır. Ancak geniş bir anlayış ve hafıza sahibi olan, râvi mertebelerini, senet ve metin durumunu çok iyi bilenler bu alanda başarılı olabilirler.²⁹³ Kâsımî'ye göre râvinin rivâyetinde vehm galip olursa râvinin rivayeti terk edilir. Az olan vehme gelince, o zararsızdır ve ondan kimse berî değildir.²⁹⁴ İbn Mehdî, ret ve kabul yönünden üç çeşit insandan bahseder. Biri kendisinde ihtilaf olmayan hafız mütkın râvî, diğeri vehim sahibi olmakla beraber hadisleri genelde sahih olan râvî ki bunun rivayeti terk edilmez, bir diğeri ise vehim sahibi ve çoğunlukla rivayetleri vehm üzerine olan râvîdir ki bu râvinin hadisi terk edilir.²⁹⁵

Zan, şüphe, yanılgı yolu ile hadis rivayet etmenin yanında bir hadisi başka bir hadise girdirerek hadis nakletmek anlamlarını da bünyesinde barındıran ve *ta'n sebeplerinden olan vehmin, özellikle de kesretü'l-evhâmın müfesser cerh* olduğu açıktır. Çünkü bütün bu bilgilerden *kesretü'l-evhâm* kusuruna sahip bir râvinin zabt ehli olmadığı anlaşılır.

²⁸⁹ İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, 18/45.

²⁹⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-naẓar fî tavâzîhi nuḥbeti'l-fiker*, 107.

²⁹¹ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, md. “vhm”, 34/62.

²⁹² Kârî, *Şerhu Şerhi Nuḥbeti'l-fiker*, 455.

²⁹³ Dihlevî, *Muḥaddime fî uşûli'l-ḥadîs*, 70.

²⁹⁴ Cemâlüddin Kâsımî, *Ḳavâ'idü't-taḥdîs*, 275.

²⁹⁵ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 109.

1.1.3.2.5 محالفة الثقات (Muhâlefetü's-sika)

Muhâlefet kelimesinin kökü خلف olup, lugatta “önün zıddı, asırlar sonra, kötü söz” anlamlarına gelir.²⁹⁶ Hadisçilerin dilinde ise sika (güvenilir) bir râvînin kendisinden daha sika bir râviye muhalefet etmesi ya da muhalefet edilen sika râvîlerin sayıca daha fazla olmasıdır.²⁹⁷ Muhâlefetü's-sika, zabt ve hıfz eksikliğiyle tebdil ve tağyirden sâlim olmama ile ilişkilendirildiği için zabtla ilgili bir ta'n sebebidir.²⁹⁸ Sika râvîlere muhâlefet eden kişi hakkında tereddüt edilir, güvenilirliği hakkında şüphe hâsıl olur. Çünkü sika râvîlere muvâfakât, râvînin zabtının bilinmesi için bir ölçüdür.²⁹⁹ Rivâyetlerin muhalefet durumunda haber ya şâz ya da münker olur.³⁰⁰ Ancak şu var ki şâz, münkere takaddüm eder.³⁰¹ Çünkü şâz hadisın râvisi sika iken münker hadisın râvisi zayıftır. Şâz, makbul bir râvînin kendisinden daha makbul bir râviye muhalefet etmesi iken münker, zayıf bir râvînin sika bir râviye muhalefet etmesidir.³⁰² Şâz ve münkeri aynı gören elbette hata etmiş olur.³⁰³ Muhâlefetü's-sika, gâlîbe ve nâdire diye iki ayrılır. Râvînin sikalara muhâlefeti çok olursa buna gâlîbe, eğer râvînin muhâlefeti az olup bu muhâlefet bir râvî hakkında bile olsa buna da nâdire denilip şâz diye isimlendirilir.³⁰⁴ Muhâlefetü's-sika, râvînin zabtı hakkında ta'n edildiği sebeplerden biridir ve çeşitleri şunlardır. Eğer muhâlefet siyâkın değişikliği ile olursa buna müdrecü'l-isnâd yok eğer mevkufun merfua girdirilmesi ile olursa müdrecü'l-metin, eğer takdim ve tehir ile olursa maklup, eğer râvî ziyadesi ile olursa el-mezîd fî muttasılî'l-esânîd, eğer râvînin değiştirilmesi ile olursa muzdarib, eğer siyâkın kalması ile beraber bir değişiklik olursa musahhaf veya muharref olur.³⁰⁵ Manasında güvenilir bir râvînin kendisinden daha güvenilir râvîlere muhalefet olması, râvînin zabtının sorunlu olması anlamına gelir ki bu yönüyle *muhâlefet sebebiyle yapılan cerh, müfesser cerhtir.*

²⁹⁶ Râzî, *Muhtârü's-Sıhâh*, md. “hlf”, 196.

²⁹⁷ Schâvî, *Fethu'l-muğîs*, 66.

²⁹⁸ Dihlevî, *Mukaddime fî uşûli'l-hadîs*, 70.

²⁹⁹ Hudayr, *Tahkîku'r-ragbe*, 110.

³⁰⁰ Hâfiz Senâullah ez-Zâhidî, *el-Fusûl fî muştalâhi'îl-hâdisi'r-resûl*, 42.

³⁰¹ Hanbelî, *Kafvu'l-eşer*, 63.

³⁰² Tahhân, *Teyisiru muştalâhi'l-hadîs*, 120.

³⁰³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi nuḥbeti'l-fiker*, 87.

³⁰⁴ Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Şalâh*, 102.

³⁰⁵ Bâzemûl, *el-Mukterib fî beyâni'l-muḥtarib*, 25.

1.1.3.3. Diğer Cerh Sebepleri

Râvînin adâlet ve zabt yönünün, kendisi ile tespit edildiği metâin-i aşere (10 ta‘n sebebi) haricinde, rivayetinin tenkidini gerektiren başka cerh sebepleri de vardır. Adâlet ve zabtın dışında kalan bu cerh sebeplerini kısaca incelemeye çalışacağız.

1.1.3.3.1 الكفر (el-Küfr)

Küfür, lugatta imânın zıddı anlamına gelir. Allah’ı inkâr anlamına geldiği gibi nimetleri inkâr etmek anlamında da kullanılır.³⁰⁶ Küfür ıstılah olarak ise Hz. Peygamber’in getirdiği zaruri ilim ifade eden şeyleri inkâr etmektir.³⁰⁷ Ehli küfrün rivayetinin reddinde icmâ mevcuttur.³⁰⁸ Çünkü küfür ehlinin dine ve din mensupları olan Müslümanlara düşmanlığı en üst seviyededir. O halde onun rivayeti nasıl makbul olur.³⁰⁹ Eda anında Müslüman olma gerekliliği vardır. Çünkü Allah (c.c.) “*Eğer bir fâsık size haber getirirse onu araştırın*”³¹⁰ buyuruyor. Küfür ise en büyük fısktır. İnancı düzgün Müslüman bir fâsığın haberi reddolunuyorsa kâfirin haberi evlâ olarak reddolunur.³¹¹ Irâkî, kâfirin semâının caizliği noktasında geçmişten gelen sahih bir nakil bulamadığını, yine onun icazetinin geçerliliğiyle ilgili de mütekaddim ve müteahhir âlimlerden herhangi bir rivâvet olmadığını belirtir.³¹² Doğru olmaya çalışsa ve geri kalan kabul şartlarını yerine getirse bile kâfirin, putperestin ve tabiatçıların haberi kabul edilmez. Bunun sebebi çoğu zaman Müslümanlardan nefret etmeleri ve onlara tuzak kurmalarıdır. Zira İslâm ehline düşmanlıkları din konusunda ki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Çünkü onlar biliyorlar ki Müslümanlar bu dinle onlara galip gelip boyun eğdiriyor. O halde onların rivayette kasıtlı yalan konuşması kuvvetle muhtemeldir.³¹³ Onların Müslümanlara düşmanlıklarının din sebebi ile olduğunu Kur’an “*Sen onların dinine girmedikçe Yahûdiler ve Hristiyanlar senden razı olmaz*”³¹⁴ ayeti ile açık bir şekilde dile getirir. Sıfatları inkâr eden

³⁰⁶ Râzî, *Muhtârü’s-Şıhâh*, md. “kfr”, 586.

³⁰⁷ Burhaneddin İbrâhim b. Ömer b. Hasan el-Bikâi, *en-Nüketü’l-vefiyye bima fi şerhi’l-elfiyye*, thk. Mahir Yasin el-Fahl (Mektebetü’r-Rüşd, 1428), 648.

³⁰⁸ Mahmud Aydân ed-Düleymi, *Cerhu’r-ruvât ve ta’dilihim el-üsüs ve’d-davâbi* (Betrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1971), 58.

³⁰⁹ İtr, *Menhecü’n-naqd*, 81.

³¹⁰ el-Hucurât, 49/6.

³¹¹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 77.

³¹² Irâkî, *Şerhu’t-tebşıra ve’t-tezkire elfiyyetü’l-irâkî*, 1/429.

³¹³ Abdullâh b. Abdirrahmân Cibrîn, *Ahbarü’l-âhâd fi’l-hadîsi’n-nebevî* (Riyad: Daru Taybe, 1408), 44.

³¹⁴ el-Bakara, 2/120.

Cehmiyye ve isbat konusunda aşırı giden Müşebbihe gibi küfrü müevvel olanların rivâyetlerinde ise ihtilaf vardır. Ancak mütekelliminin ekserisine göre onların haberi de merduttur. Âmidî'nin (ö. 631/1233) tercihi de bu yöndedir.³¹⁵ Dolayısıyla *râvînin küfrü sebebiyle ta'n edilmesi de müfesser cerhdir*.

1.1.3.3.2 الصبي (eş-Sabî)

Çoğulu sıbyan olan sabî lugatta küçük çocuk anlamına gelir.³¹⁶ Teklifte buluş şartı olduğundan sabînin rivayeti makbul değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ عَنِ الْمَجْنُونِ الْمَغْلُوبِ عَلَيَّ عَقْلُهُ حَتَّى يَبْرَأَ وَ عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَ عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ kişiden kalem kaldırılmıştır: İyileşene kadar mecnundan, uyanıncaya kadar uyuyandan ve buluş çağına erinceye kadar sabîden.³¹⁷ buyuruyor. Zira sabî şer'an mesul olmadığı için yalan konuşmaktan imtina etmez.³¹⁸ Buluş, idrakin gerçekleşmesine ve şeriat hükümlerinin bilinmesine bir karinedir. Bu sebeple teklif buluşla gerçekleşir. Buluş, akılla beraber ihtilam yaşına ulaşmaktır.³¹⁹ Ancak yalanına rastlanmayan mümeyyiz çocuğun rivayetinin makbul olduğu söylenmiştir.³²⁰ Nitekim İbn Abbas, İbn Zübeyr ve Mahmûd b. Rebî' gibi küçük yaşta hadis rivayet eden sahâbilerin rivayetlerinin kabulünde sahâbe icmâ etmiştir.³²¹ Mahmud b. Rebî'nin "Ben beş yaşındayken Peygamberin kovadan su alıp yüzüme püskürttüğünü hatırlıyorum"³²² manasındaki hadisi bu mana ile paralellik arz eder. Zira bu hadis Buhârî'nin rivayetleri arasındadır. İmâmı Gazzâlî (ö. 505/1111) *el-Mustasfâ*'da Allah korkusunun ve onu yalandan men edecek herhangi bir sebebin de olmayacağı gerekçesiyle sabînin rivâyetini makbul görmez. Hatta ona göre fâsık sabîden daha güvenilirdir. Çünkü fâsık Allah'tan korkar ve dini için endişesi vardır. Bu durum sabîde mevcut değildir. O halde sabînin rivâyeti fâsığın rivâyetinden reddedilme konusunda daha önceliklidir.³²³ İmâm-ı Serahsî (ö. 483/1090),

³¹⁵ Cibrîn, *Aḥbârü'l-âḥād*, 44.

³¹⁶ Râzî, *Muḥtârü's-Şihâh*, md. "şba", 375.

³¹⁷ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Şaḥîḥu İbn Hibbân*, thk. Şuayb Arnavûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414), 2/102, (No. 1003).

³¹⁸ Ebû Şehbe, *el-Vasîṭ*, 30.

³¹⁹ Mâhir Yâsîn el-Fahl, *Eşerü'l-ilelî'l-ḥadîs*, 92.

³²⁰ Düleymî, *Cerḥu'r-ruvât ve ta'dilihim el-üsüs ve'd-davâbiṭ*, 58.

³²¹ Ebû Şehbe, *el-Vasîṭ*, 30.

³²² Buhârî, "İlim", 18.

³²³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-uşûl*, thk. Muhammed Abdüsselam (Beyrut: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1413), 124.

Usûlü'l-fıkh (Usûlü's-Serahsî) isimli eserinde şunu nakleder: Bazı kimseler, ehliyet sahibi olmadığı için sabînin rivâyetini şahitlikte makbul görmeseler de din konusundaki rivâyetini makbul görürler. Kiblenin tahvili için vârid olan hadisi de buna delil getirirler. Zira İbn Ömer (r.a.), Kubâ ehline gelip kiblenin Kâbe'ye çevrildiğini haber verince onlar da namazda oldukları halde Kâbe'ye dönerler. İbn Ömer (r.a.), Bedir veya Uhud günü savaşa iştirak etmesi için Rasûlullah'a (s.a.v.) arz edildiğinde, 14 yaşındaydı. Kiblenin tahvil işi Bedir'den 2 ay önce gerçekleşti. Onların 14 yaşındaki İbn Ömer'in getirdiği haberi kabul etmelerinin sebebinin, Hz. Peygamber'in kiblenin Kâbe'ye çevrilmesini çok arzuladığını ve tahvil emrinin gelmesinin an meselesi olduğunu bilmeleridir. Hz. Peygamber de onları bu konuda yalanlamadı. Serahsî, 14 yaşın buluş için caiz olduğunu öne sürerek İbn Ömer ve Enes b. Malik'in bu rivayetlerini buluş çağında yaptıklarını açıklayarak eleştirisini dile getirir.³²⁴ Dolayısıyla *râvî eğer buluş çağına ermediği için rivâyeti alınmaz diye cerh edilirse, bu cerh de müfesser olur.*

1.1.3.3.3 المجنون (el-Mecnun)

Mecnun lugatta aklın gitmesi veya bozulması anlamlarına gelir.³²⁵ Hatîb, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* isimli eserinde sabînin ve mecnunun rivayetin makbul olmadığını söyler. Buna dair “fâsık, korkar ve gûnahtan kaçınır, yakın bağlara güvenir ve Rasûlullah'a yalan isnat etmenin büyük bir günah ve affedilmez bir suç olduğuna inanır. Fâsığın durumu böyleyken onun haberi makbul olmuyorsa sâbi ve mecnunun haberi nasıl makbul olsun” kıyası ile gerekçesini sunar. Ayrıca bu konuda ümmetin icmâ ettiğini belirtir.³²⁶ Deliliğinde ittifak edilen birinin rivayeti reddolunur.³²⁷ Her şeyden önce akıl, mükellef olma şartlarından biridir ve delilikte idrak yeteneği yoktur. Bununla birlikte mecnunda doğruyu yanlıştan ayıracak bir melekedden bahsetmek de mümkün değildir.³²⁸ Mecnun, rivayette asıl olan zabt yeteneğine sahip değildir.³²⁹ Zabıt sahibi olmayan birinin rivayeti ise reddolunur. Bununla birlikte deliliği ortadan kalkar,

³²⁴ Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Uşûlü'l-fıkh (Uşûlü's-Serahsî)* (Beyrut: Daru'l-Marife, ts.), 1/372-373.

³²⁵ İbrahim Mustafa, Hamid Abdulkadir ve Muhammed Neccar, *el-Mu'cemü'l-vasîf*, md. “c”, 141.

³²⁶ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 77.

³²⁷ Düleymî, *Cerhu'r-ruvât ve ta'dilihim el-üsüs ve'd-davâbiğ*, 59.

³²⁸ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *Difa'ani's-sünne* (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1989), 30.

³²⁹ İtr, *Menhecü'n-nağd*, 81.

deliliğinden, çıldırmak gibi herhangi bir eser/iz kalmazsa mecnunun haberi kabul edilir.³³⁰ Aynı zamanda mecnunun icazeti de sahihtir.³³¹ Bu nedenle *râvînin, cunûn (deli olma) sebebiyle ta'n edilmesi de cerhin müfesser olmasıdır.*

1.1.3.3.4 مخروم المروءة (Maḥrumu'l-Mürû'e)

Mürüvvet, lisânın doğruluğu, kardeşinin hatalarına müsamaha, etrafındakilere bol ihsanda bulunma ve komşularına eziyet etmeme gibi sıfatları ihtiva eden insanın kâmil olma durumunu ifade eder.³³² İbrâhîm en-Nehâî'den (ö. 96/714) nakille İbnü's-Salâh mürüvveti, elbise ve dudaklarda mürekkep görünmesi olarak tanımlar.³³³ Zerkeşî (794/1392), *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbn Salâh* adlı eserinde, Muhammed b. Ali el-İtyûbî (1947/2020) ise *Şerhu'l-İtyûbî ala elfiyyeti'l-Suyûtî* isimli eserinde elbise ve dudaklarda mürekkep görülmesini, râvînin ilimle iştiğal ettiğinin bir göstergesi olarak açıklar.³³⁴ Bir başka tanıma göre mürüvvet, sahibini ahlâkın erdemleri ve güzel alışkanlıklar üzerinde durmaya zorlayan görgü kuralıdır.³³⁵ Sokaklarda yiyip içmek, yollara bevl etmek gibi kişiliği zedeleyen noksanlıklar mürüvvete zarar verir.³³⁶ Güvercinle oynamak,³³⁷ düşük kişiliğe sahip olanlarla sohbet ve ifrat derecesine varacak şekilde şakalaşmak da mürüvvete hâlel getiren durumlardır.³³⁸ *Şerhu'l-manzûmatî'l-beykûniyye* sahibi Târik b. Avadallah mürüvveti, kahkaha atmak, toplum içinde çok gülmek ve dizlerinin üzerinde giysilerle yollarda yürümek gibi halkın örf ve adetlerinin hoş karşılamadığı şeyler olarak tanımlar. Mürüvvete zarar veren şeyler, zaman, mekân ve şartlara göre değişiklik arz edeceğinden dolayı bir bölgede/beldede yapılan bir şey o toplum için mürüvveti zedeleme sebebi görülebilirken, aynı şeyin başka bir bölgede/beldede ve zamanda yapılması mürüvveti zedelemeyebilir. Mesela selef âlimlerine göre yollarda yemek mürüvveti zedelerken, çağımızda ise restoranlarda, cadde ve sokaklarda bulunan

³³⁰ Muhammed b. Ali el-İtyûbî el-Vellevî, *Şerhu Elfiyyeti's-Süyuti fi 'ilmi'l-ḥadîs* (Medine-i Münevvere: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1414), 366.

³³¹ Ebû Şehbe, *el-Vasîf*, 108.

³³² Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân el-Kârî, *Tebşıra ve't-tezkire Şerhi Nuḥbeti'l-fiker*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Lübnan/Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.), 247.

³³³ İbnü's-Salâh, *Muḥaddime*, 201.

³³⁴ Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbnî's-Salâh*, 3/584; Vellevî, *Şerhu Elfiyyeti's-Süyuti*, 2/34.

³³⁵ Abdilmün'im es-Seyyid Necm, *İlmü'l-Cerḥ ve't-ta'dil* (el-Medinetü'l-Münevvere: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1400), 58.

³³⁶ Dihlevî, *Muḥaddime fi uşûli'l-ḥadîs*, 64.

³³⁷ Kârî, *Tebşıra ve't-tezkire*, 248.

³³⁸ Cezâirî, *Tevcihü'n-naẓar ilâ uşûli'l-eşer*, 94.

dükkan önlerinde yemek içmek kınanma sebebi değildir.³³⁹ Hatîb ve başkaları rivâyette mürüvveti, İmâmı Şafî’den başka kimsenin şart koşmadığını zikreder. Şafî’nin görüşü, Hatîb’in bu konuda ki ittifak görüşüne zarar verse de mürüvvet ile maksat hâsıl olunca Şafî’nin sözü doğru olur. Ancak şu bilinmelidir ki rivâyette mürüvveti zedeleyen şeylerden sâlim olma şartı, adâletin dışında bir şeydir. Çünkü adâlet, büyük günahlardan kaçınmak, küçük günahlara ısrar etmemektir.³⁴⁰ Buradan hareketle bir *râvînin mürüvveti zedeleyecek sıfatlara sahip olmak, hal ve hareketler sergilemek ile ta’n edilmesi müfesser cerhe girmektedir.*

³³⁹ Târik b. Avadallah, *Şerhu’l-manzûmeti’l-beykûniyye fî ‘ilmi muştalâhi’l-hâdîs* (Riyad: Daru’l-Muğnî, 1430), 27-28.

³⁴⁰ Zerkeşî, *en-Nüket ‘alâ Muqaddimeti İbni’ş-Şalâh*, 3/325.

İKİNCİ BÖLÜM

24.1. RED VE KABUL AÇISINDAN CERH VE MÜFESSER CERHİN TA'DİLE TAKDİMİ

24.1.1. Merdud Cerh ve Sebepleri

Eğer cerh, düşmanlık, taassup ve nefret gibi gayr-i âdil bir sebepten yapılırsa merdud cerh olur.³⁴¹ Aynı zamanda İbn Salâh, sebebi beyan edilmeyen cerhin de makbul olmadığını belirtir. Çünkü insanlar, râvîyi neyin cerh ettiği neyin cerh etmediği hususunda ihtilaf içindedir. Onlardan biri kendine göre cerh sebebi gördüğü ancak hakikatte ise cerh sebebi sayılmayacak bir şeyle cerh edebilir. Bu sebeple cerhin beyanı gerekir.³⁴² Zira İmâm Şafî'ye (ö.204/820) atfedilen şu olay buna güzel bir örnek oluşturur: Münekkidin biri, ayakta bevleden adamı cerh ettiğinde İmâm Şafî münekkide “Bunda tenkitlik ne durum var?” diye sorar. Münekkit “Bevl elbisesine sığıyor ve bununla da namaz kılıyor” deyince İmâm Şafî ona “Onu o elbiseyle namaz kılarken gördün mü?” diye sorar. Münekkit hayır cevabını verince İmâm Şafî “Bu cahillerin cerhidir” der ve bu ve benzeri sebeplerle cerhin uygun olmayacağını belirtir.³⁴³ Merdud cerh sebeplerini genel olarak şu başlıklar altında incelemek mümkündür.

24.1.1.1. Taassub ve Düşmanlık

Taassub genelde ırkların ve beldelerin üstünlüğünü ön plana çıkarmak için olur. Zira taassup ehli, müntesibi olduğu kabilenin diğerlerinden, ırkının da diğer ırklardan üstün olduğuna inanır ve bu minvalde hadis uydurmaktan çekinmez. Özellikle Şia'da Fars milletin ve dilinin üstünlüğü hakkında mevzû haberlere çok rastlanır. Hatta öyle ki “Allah gazaplı olduğunda vahyi Arapça, razı olduğunda ise Farsça indirir” demekten geri kalmazlar. Benzer durum Araplar içinde geçerlidir.³⁴⁴

İslâm medeniyeti için büyük bir afet olan taassubun³⁴⁵ Müslümanlara zararı azımsanmayacak derecede büyüktür. Taassub, hanif milleti doğru yoldan çıkarıp zihin

³⁴¹ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmil*, 415.

³⁴² İbnü's-Salâh, *Muqaddime*, 106.

³⁴³ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 108.

³⁴⁴ Ebû Şehbe, *el-Vasîf*, 329.

³⁴⁵ Cemâlüddîn Kâsımî, *Qavâ'idü't-tahdîs*, 29.

ve fikir çukuruna atar. Bazen kişi kardeşini, evlat babasını tanımaz, İslam ümmeti bölünür/parçalanır.³⁴⁶ Taassub, sahibini kör ve sağır yapar.³⁴⁷ Hz. Peygamber özellikle asabiyetçi, kaderci ve âdil olmayan kimselerden yapılacak rivayetler hakkında ümmetim için en çok korktuklarım buyurarak bu konudaki endişesini dile getirmiştir.³⁴⁸ Bu şekilde süfli arzularına mahkûm olan, tarafsız düşünme yetisini yitiren, mu'tedil olma vasfını kaybeden bir mutaassıbın cerhi elbette makbul olmaktan uzaktır.³⁴⁹ Onun amacı fâsit öğretileriyle insanların arasını ayırmaktır.³⁵⁰

Düşmanlık, taassup, nefret ve benzeri olgular cerhin reddine sebeptir.³⁵¹ Bu sebeple İmam Mâlik'in, Muhammed b. İshak (ö. 151/768) hakkındaki "o deccallerden bir deccaldir" sözü aralarında nefret olduğu gerekçesiyle itibar görmemiş, bu konudaki cerhi reddedilmiştir. Zira hadis imamları onun rivayetlerini delil olarak kullanmışlardır.³⁵²

24.1.1.2. Müdebbec (Akran Olma Durumu)

İhtiyaç olmaksızın çağdaşın cerhi, makbul değildir. Çünkü aynı çağın ferdi olmak, çoğu zaman nefretle karar vermeye götürür.³⁵³ Özellikle düşmanlık, mezhebi farklılık ve haset gibi akranlar arası olgular, cerhin reddinde önemli bir yere sahiptir ki bundan ancak Peygamberler ve sıddıklar korunmuştur.³⁵⁴ Bu durum çağdaşlarda daha yaygın bir hastalık olmakla birlikte müteahhirinde makam yarışı olarak ortaya çıkar.³⁵⁵ İlim ehli, açık-seçik cerh sebebini belirtmeksizin akranın/müdebbecin çağdaşı hakkındaki ta'nını kabul etmemişlerdir.³⁵⁶

Âlimler, müdebbecler arasında olabilecek görüş ayrılıkları ve karalama ihtimalini göz önünde bulundurarak onların birbirlerini cerh ve ta'dillerinden imtinâ' etmişler, yaptıkları cerhin ta'dile takaddümünü kabul etmemişlerdir.³⁵⁷ Bu sebeple Sevrî'nin (ö.

³⁴⁶ Cemâlüddîn Kâsımî, *Qavâ'idü't-tahdîs*, 152.

³⁴⁷ Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Muqaddimeti İbni's-Şalâh*, 92.

³⁴⁸ Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrahmân b. Hallâd er-Râmihürmüzî, *el-Muhaddîşü'l-fâşıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1404), 412; Bağdâdî, *el-Kifâye*, 33.

³⁴⁹ Cemâlüddîn Kâsımî, *Qavâ'idü't-tahdîs*, 291.

³⁵⁰ Cemâlüddîn Kâsımî, *Qavâ'idü't-tahdîs*, 29.

³⁵¹ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, 401.

³⁵² Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, 411.

³⁵³ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, 415.

³⁵⁴ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî naqdi'r-ricâl*, 5/111.

³⁵⁵ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 4/363.

³⁵⁶ Irâkî, *Şerhu't-tebşîra ve't-tezkire elfiyyetü'l-irâkî*, 1/285.

³⁵⁷ Sâlih b. Hâmid b. Saîd er-Rufâî, *Înâyetü'l-ulemâ bi'l-isnad ve 'ilmi'l-cerh ve't-ta'dîl* (Mecmau'l-Melik Fahd li-tabâati mushafü's-şerîf, ts.), 46.

161/778) ve başkalarının Ebû Hanife (ö. 150/767), İbn Ebî Zî'b (ö. 159/776) ve diğerlerinin Mâlik b. Enes (ö. 179/795), İbn Maîn'in (ö. 233/848) İmâmı Şâfiî, Nesâî'nin (ö.303/915) ise Ahmed b. Sâlih (ö. 248/862) hakkındaki cerhleri itibar görmemiştir.³⁵⁸ İbn Abbâs, "âlimlerden ilim dinleyin ancak onlardan akran olanların birbirlerini cerh etmesini onaylamayın, çünkü onlar keçilerden çok daha fazla farklılık ve zıtlık içindedirler" diyerek çağdaşların ta'nını kabûlden sakındırmıştır.³⁵⁹

İbn Adî (ö. 365/976) ve Dârekutnî'nin (ö. 385/995) tevsik ettiği Muhammed b. Hâtim el-Bağdadi'yi (ö. 235/845) Hafs el-Fellâs (ö. 249/864) ليس بشيء (hadisinin bir kıymeti yok) diyerek tenkit etmiş, Zehebî (ö. 748/1348), "bu akranın sözüdür, dinlenilmez çünkü tenkit ettiği kişi sağlam ve hüccettir"³⁶⁰ buyurmuştur. Akranın akranı cerhinde dikkatli olmayı, acele etmeden iyi bir şekilde araştırarak sonuca gitmeyi gerekli görmüştür.³⁶¹ Aralarındaki geçimsizlik sebebi ile Ebu Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), İbn Mende (ö. 395/1005) için o, ömrünün sonuna doğru karıştırmaya başlamıştı iftirasında bulunmuştur. Gerçekte ise İbn Mende, sika biridir.³⁶²

24.1.2. Makbul Cerh ve Ta'dîl

İçerisinde gerek Allah hakkı gerekse de kul hakkı barındırdığı için bir kimseyi cerh etmek kolay değildir.³⁶³ Çünkü tecrîh, kişi onur ve haysiyetinin zedelenmesi ile doğrudan ilişkilidir. Bu sebeple bir kişinin cerh edilmesine ancak şer'î bir zaruretle cevaz verilmiştir.³⁶⁴ Öyle ki bu cerh ihtiyaçtan fazla olmayacak, hakkında hem cerh hem ta'dîl yönü bulunan bir râvinin sadece cerh tarafıyla iktifa edilmeyip ta'dîl tarafı da belirtilecek, aynı zamanda cerhine ihtiyaç duyulmayan bir râvi cerh edilmeyecektir.³⁶⁵

Sehâvî (ö. 902/1497), bir kusurla maksat hâsıl olduğunda birden fazla kusurla cerh etmenin caiz olmadığını belirtir. İbn Abdüsselâm'ın (ö. 660/1262) şahit hakkındaki görüşü bunu teyit eder niteliktedir. Zira o, bir günahıyla şahidi cerh etmenin yeterli olduğunu fazlasının zikredilmesinin doğru olmadığını söyler.³⁶⁶ Carih ve muaddil

³⁵⁸ Cemâlüddîn Kâsımî, *Qavâ'idü't-tahdîs*, 189.

³⁵⁹ Münâvî, *el-Yevâkıf ve'd-dürer*, 2/369.

³⁶⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/451.

³⁶¹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, 3/81.

³⁶² Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, 3/479.

³⁶³ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, 56.

³⁶⁴ Cemâlüddîn Kâsımî, *Qavâ'idü't-tahdîs*, 199.

³⁶⁵ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, 57.

³⁶⁶ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 4/359.

âdil ve müteyakkız kimseler olduklarında cerh ve ta'dîlin makbul olmasından söz edilebilir.³⁶⁷ Tecrîh etmede aşırı olanların cerhine ise itibar edilmez.³⁶⁸ Cârîh ve muaddilde erkek-kadın veya hür-köle olma zorunluluğu aranmaz, bilakis âdil olması ve Arap lisanına vukûfiyeti temayüz etmiş olması yeterli görülür ki lafızların manasını yerli yerinde kullanabilsin.³⁶⁹

Burada “cârîh ve muaddil sayısında bir şart var mı?” diye bir soru akla gelebilir. Bu konu âlimler arasında ihtilafli olmakla birlikte sahih olan görüş, haber verme cihetinden kabul edildiği için bir kişinin yaptığı cerh ve ta'dîlin yeterli olacağıdır.³⁷⁰ Bir kişinin cerh ve ta'dîlini yeterli görmeyenler konuyu şahitlikle ilişkilendirip şahitlik nasıl en az iki kişi ile sabit oluyorsa cerh ve ta'dîl de en az iki kişi ile sabit olur görüşünü benimserler.³⁷¹ Genel olarak cerh ve ta'dîlin kabulü noktasında şu dört görüş benimsenmiştir. Şimdi bunları kısaca izah etmeye çalışacağız.

24.1.2.1. Sebebi Zikredilmeyen Ta'dîlin Makbul, Cerh'in Merdud Olduğunu Düşünen Görüş

Sebepleri sayılamayacak kadar çok olduğu için sebebi belirtilmeden zikredilen ta'dîl sahih olan görüşe göre makbuldür. Aksi halde muaddilin, لَمْ يَفْعَلْ كَذَا (şunu yapmadı), لَمْ يَرْتَكِبْ كَذَا (şu günahı işlemedi), فَعَلَ كَذَا وَكَذَا (bunu ve şunu yaptı) diyerek râvinin yapmadığı kötü fiilleri ve yaptığı iyi fiilleri bir bir sayması gerekir ki bu gerçekten zor bir iştir.³⁷² Cerhe gelince, cerh sebebi açıklanmadığı sürece cerh kabul edilmez. Çünkü insanlar cerh etme konusunda farklı düşünebilirler. Onlardan biri gerçekte cerh sebebi olmayan bir şeyi cerh sebebi görüp cerh edebilir.³⁷³ Sebebi mübeyyen olmalı ki hakikatte cerhe medar bir kusur olup olmadığı bilinsin.³⁷⁴ Mesela Şu'be'ye (ö. 160/776) “falanın hadisini neden terk ettin” diye sorulduğunda, “onu ayağıyla ata vururken gördüm ve ondan hadis almayı bıraktım” diye cevap vermiştir.³⁷⁵ Halbuki bu durumun cerh sebebi olmadığı herkes tarafından bilinen bir şeydir.³⁷⁶ Yine Şu'be,

³⁶⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavâzîhi nuḥbeti'l-fiker*, 138.

³⁶⁸ Münâvî, *el-Yevâķîṭ ve'd-dürer*, 2/360.

³⁶⁹ İtr, *Menhecü'n-naḳd*, 94.

³⁷⁰ İbnü's-Salâh, *Muḳaddime*, 109; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 363.

³⁷¹ Düleymî, *Cerḥu'r-ruvât ve ta'dîlihî el-üsüs ve'd-davâbiṭ*, 9.

³⁷² İbnü's-Salâh, *Muḳaddime*, 106.

³⁷³ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, 92.

³⁷⁴ İbnü's-Salâh, *Muḳaddime*, 106.

³⁷⁵ Sehâvî, *Fethu'l-muġîṣ*, 2/23; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 359; İbnü's-Salâh, *Muḳaddime*, 107.

³⁷⁶ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, 80.

Minhâl b. Amr'ın (ö. 111-120/729-738) evine uğradığında tanbûr (telli saz) sesi işitir ve hadis dinlemeden döner ki bu hal cerhi gerektiren bir sebep değildir. Bu şahsı, önemli hadisçilerden İbn Maîn (ö. 233/848), İclî (ö. 261/875), Nesâî (ö. 203/811) ve başkaları tevsîk etmiştir.³⁷⁷ Hadis ilminde önemli birer karakter olan bu zatların Minhâl b. Amr'ı tevsîkleri bize göstermektedir ki Şu'be, cerh konusunda müteşeddît hareket etmiştir. Bu şekilde, bilinen cerh etme kaidelerinin dışına çıkılarak cerh yapma konusunda yapılan aşırılıklar kabul görmez.

Aynı zamanda Hakem b. Uteybe (ö. 114/732), Mansur b. Zâzân'dan (ö. 129/747) çok konuşuyor gerekçesiyle hadis rivayet etmeyi terk etmiştir.³⁷⁸ İbnü's-Salâh, cerh hakkında belirtilen dört görüşten bu birinci görüşü zikretmekle yetinmiştir.³⁷⁹

Hatîb el-Bağdâdî de (ö. 463/1071) içlerinde Buhârî ve Müslim'in de olduğu hadis hafızlarının ve tenkitçilerinin bu görüşte olduklarını belirtir.³⁸⁰ Sebebi zikredilmeyen cerh makbul değildir görüşü aynı zamanda Zeynüddin el-İrâkî'nin de (ö. 806/1404) benimsediği görüştür.³⁸¹ Hanefî fakihlerinin ve Buhârî ve Müslim'in de içlerinde olduğu hadisçilerin çoğunluğu da, falan içki içiyor veya faiz yiyor gibi sebebi mübeyyen olmayan cerhi makbul görmezler.³⁸² İmâm Şafîî'nin bu konudaki görüşü şöyledir. "Ta'dilin değil cerhin sebebini zikretmek gerekir. Adâletin aksine, cerh sebepleri hakkındaki görüş farklılıkları sebebiyle cârih, cerh sebebi olmayan bir haslet veya hal ile râvîyi cerh etmiş olabilir." Çünkü cerh, adâletin zıddına bir haslet ile de gerçekleşebilir.³⁸³ Görüldüğü gibi bazı kimseler bir takım basit sıfatlarla tenkit edilmiştir. Oysaki bu tenkit sebeplerinin hiçbirisi onları cerh etmeyi gerektiren bariz birer sebep değildir. Ne adâlet ne de zabt sıfatlarına delalet etmeyen bu tenkitler müphem kalmaktan ileri gidememiş, müfesser olamamıştır. Çünkü bu şekilde yapılan cerh râvînin zaaf alanı hakkında bir bilgi vermemektedir.

³⁷⁷ Sehâvî, *Fethu 'l-muğîs*, 2/24.

³⁷⁸ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 112; Sehâvî, *Fethu 'l-muğîs*, 2/26; Süyûtî, *Tedribü 'r-râvî*, 360.

³⁷⁹ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, 92.

³⁸⁰ Süyûtî, *Tedribü 'r-râvî*, 359.

³⁸¹ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, 93.

³⁸² Muhammed Emîn, *Teysîru 't-Taḥrîr* (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 3/86.

³⁸³ Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm es-Sübî, *el-İbhâc fî şerḥi 'l-Minhâc* (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404), 2/321.

24.1.2.2. Ta'dîlin Sebebinin Zikredilmesi Gerektiğini, Cerh'in Sebebinin Zikredilmesi Gerekmediğini Düşünen Görüş

Bu görüşte olanlar, adâlet sebebinin müfesser olmasını gerekli görüp cerh sebebinin ise gayr-i mübeyyen olmasını makbul görür. Çünkü beyan anında çoğu zaman adalet uydurulur, cerh ise böyle değildir.³⁸⁴ Cüveynî (ö. 478/1085), Gazzâlî (ö.505/1111) ve *el-Mahsul* sahibi Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209) bu görüşü benimseyenler arasındadır.³⁸⁵ Cerh sebebinin değil adâlet sebebinin açıklanması gereklidir. Çünkü adâlet sebepleri, yapmacık tavırları çoğaltır. Bu da insanları zahir açısından övgüde aceleye sevk eder.³⁸⁶

24.1.2.3. Ta'dîlin de Cerh'in de Sebebinin Zikredilmesi Gerektiğini Düşünen Görüş

Bu görüşü destekleyenler adâlet ve cerh sebeplerinin her ikisinin de müfesser olmasını gerekli görürler.³⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ve hadis usülcüleri bu görüştedir.³⁸⁸ Onlara göre çoğu zaman cârih râvîyi cerh sebebi olmayan bir şeyle cerh ettiği gibi muaddil de adâlet sebebi olmayan bir şeyle tevsîk eder. Bu sebeple her ikisinin de sebebinin açıklanması gereklidir. Ahmed b. Yûnus'un (ö. ?), Abdullah b. el-Ömerî'yi (ö. 162/) "sen onun sakalını, saçını ve dış görünüşünü görsen onun ثقة (güvenilir) biri olduğunu anlarsın" sözü ile ta'dil etmesini bu duruma delil gösterirler.³⁸⁹ Şüphe yok ki adâletin ispatı noktasında bu duruma itibar edilmez. Çünkü şekil güzelliği âdil kimselerde olduğu gibi mecruhlarda da olur.³⁹⁰ San'ânî, *İcâbetü's-sâil* adlı eserinde cerh sebeplerinin farklılık arz etmesi ve münekkidin ta'dil etmede aceleci olabileceği gerekçesiyle hem cerh hem de ta'dîlin sebeplerinin açıklanmasını şart görür.³⁹¹

³⁸⁴ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 361; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/27; Irâkî, *Şerhu't-tebşıra ve't-tezkire elfiyyetü'l-irâkî*, 1/337.

³⁸⁵ Irâkî, *Şerhu't-tebşıra ve't-tezkire elfiyyetü'l-irâkî*, 1/337.

³⁸⁶ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 301; Irâkî, *Şerhu't-tebşıra ve't-tezkire elfiyyetü'l-irâkî*, 1/303.

³⁸⁷ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, 92.

³⁸⁸ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, 95.

³⁸⁹ Cemâl b. Muhammed es-Seyyid Cemâl, *İbn Cevziyye el-Kayyim ve cuhûdihi fî sünneti'n-nebeviyye ve 'ulûmihi* (Medine-i Münevvere: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Cêmiâti'l-İslâmiyye, 1424), 542.

³⁹⁰ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 165.

³⁹¹ Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâil es-San'ânî, *İcâbetü's-sâ'il şerhu Buğyeti'l-âmil*, thk. Hüseyin b. Ahmed es-Siyâgî – Hasan Muhammed Makbûlî el-Ehdî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406), 118.

24.1.2.4. Ta'dîlin de Cerh'in de Sebebinin Zikredilmemesi Gerekliğini Düşünen Görüş

Bu görüşte olanlar, cârih ve muaddilin cerh ve adâlet sebeplerini iyi bilen kimseler olması gerektiğini belirtip ancak bu şartla cerh ve adâlet sebepleri mübhem olabilir görüşünü savunurlar.³⁹² Zeynüddin el-İrâkî *Şerhu't-tebsira ve't-tezkire elfiyyetü'l-irâkî* isimli eserinde bu görüşü şöyle teyit eder: “Cârih ve muaddil cerh ve ta'dil sebeplerini bilen, amel ve itikatlarından razı olunan kimseler olduğu müddetçe cerh ve adâlet sebeplerini beyan etmek gerekli değildir.³⁹³ İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Ebû Bekir el-Bâkılânî'nin (ö. 403/1012) cumhurdan naklederek tercih ettiği görüş budur.³⁹⁴ Ahmed b. Hanbel'den yapılan nakle göre her ikisinin de sebebinin açıklanması şart değildir. Âlimlerden bir topluluğun da tercih ettiği görüş budur. Hanefilerden yapılan nakle göre ise muaddil ve mücerrihin güvenilir kimselerden olması halinde cerh ve ta'dil sebebini açıklamaksızın, bu lafızları فاسق (fâsık) عدل (âdil kimse) olarak mücerret bir şekilde kullanmaları yeterlidir.³⁹⁵ Yani bu alanın mahiri olan hadisçiler tarafından yapılan cerh ve ta'dil gayri müfesser de olsa makbuldür. Zira onlar cerh ve ta'dil sebeplerini iyi bilen, tenkit ve tevsik noktasında ifrat ve tefritten uzak duran kimselerdir. Takıyyüddin es-Sübkî, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc* isimli eserinde el-Kâdî'nin bu konuda ki görüşünü şöyle nakleder. “Cerh ve ta'dilin sebeplerini belirtmeye gerek yok, çünkü bu konuda basiret sahibi (cerh ve ta'dil sebeplerini bilmede arif) değilse onun tezkiyesi doğru olmaz, yok eğer basiret sahibi (cerh ve ta'dil sebeplerini bilmede arif) biri ise ondan da bu konuda açıklama istemenin bir anlamı olmaz.”³⁹⁶

24.1.3. Mücmel/Müphem Cerh

Zahirinde tenkit görüldüğü halde bu tenkidin hangi cihetten ve sebepten olduğunun açıklanmamasına mücmel cerh denir.³⁹⁷ Nitekim değeri ve tenkit yönü belirtilmeyen cerh ihtimal içerikli olup bir yönüyle tecrîhe delalet ettiği gibi diğer yönüyle

³⁹² Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*, thk. Ebû Abdurrahman Sâlah b. Muhammed (Betrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417), 2/95.

³⁹³ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 308; İrâkî, *Şerhu't-tebsira ve't-tezkire elfiyyetü'l-irâkî*, 1/305; Cemâl, *İbn Cevziyye el-Kayyim ve cuhûdihi fî sünneti'n-nebeviyye ve 'ulûmihe*, 543.

³⁹⁴ Ebû Şehbe, *el-Vasîf*, 392.

³⁹⁵ Ebû Bekr (Ebû'l-Beka) Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Fütühî İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, thk. Muhammed ez-Zühaylî ve Nezîh Hammâd (Arabistan: Mektebe'l-Ubeykan, 1418), 2/423.

³⁹⁶ Sübkî, *el-İbhâc*, 2/231-232.

³⁹⁷ Cedî', *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*, 541.

deleat etmez.³⁹⁸ Zira Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071) “فَلَانٌ ضَعِيفٌ” (falan zayıftır) ve “فَلَانٌ لَيْسَ بِشَيْءٍ” (falan bir şey değildir.) lafızlarının, tenkit sebeplerinin açıklanmamasından dolayı mücmel cerh olduğunu söyler.³⁹⁹ İki kişi bir suyun necis olduğuna şahitlik yapsalar ve necaset sebebini belirtmeseler durum aynıdır. Çünkü suyu neyin necaset yapacağı insanlar arasında ihtilâflıdır.⁴⁰⁰

Hadisçiler, bu şekilde muğlak bırakılarak cerh sebebi açıklanmayan lafızların, cerh sebeplerini bilen bir münekkitten geldiğinde amel edilip edilmeyeceği hususunda farklı görüştedirler. Onlardan bir kısmı amel edileceğini savunurken diğer bir kısmı, cerhin keyfiyetinin kişiden kişiye değişeceğini öne sürerek amel edilemeyeceğini savunur.⁴⁰¹ Kullanılan herhangi bir cerh lafzı, râvinin adâlet ve zabtıyla ilgili bir tenkit çağrışımı yapmıyorsa o mücmel cerh olur. “ضَعِيفٌ” (Zayıf), “مَتْرُوكٌ” (terkedilmiş), “سَاقِطٌ” (güvenilirlik vasfını kaybetmiş),⁴⁰² “ارم به” (at gitsin),⁴⁰³ “لَيْسَ بَعْدِلٍ” (âdil değil), “فَاسِقٌ” (fisk ehli)⁴⁰⁴ vb. lafızlar *mücmel cerhe* örnek verilebilir.

Ebû'l-Hasan (ö. 1420/1999) *Şifâü'l-'alîl* isimli eserinde mücmel cerh lafızlarına geniş bir yer ayırarak onları toplu bir halde zikretmiştir. Onlardan bir kısmı şunlardır. “فَلَانٌ لَيْنٌ” (falan kimse gevşektir), “فَلَانٌ غَيْرُ حَاجَةٍ” (falan kimse hüccet değildir), “فَلَانٌ لَيْسَ بِقَوِيٍّ” (falan kuvvetli değildir), “لَمْ يَكُنْ مِنَ النَّقْدِ الْجَيِّدِ” (iyi bir tenkitçi değil), “حَدِيثُهُ” (hadisinin hiçbir değeri yok), “لَا يَسَاوِي شَيْئًا” (hakkında söylenti var),⁴⁰⁵ “يُكْتَبُ” (hadisleri yazmaya değmez), “لَا يَحَدِّثُ عَنْهُ مَنْ” (ona güvenilmez), “لَيْسَ مِمَّنْ تُرِيدُ” (istediğin ayarda biri değil), “لَا يَنْظُرُ فِي الرِّجَالِ” (hadisiyle meşgul olmaya değmez), “فَلَانٌ لَا يُكْتَبُ حَدِيثُهُ” (falanın hadisi yazılmaz).⁴⁰⁷

³⁹⁸ Seleme, *Lisânü'l-Muḥaddiṣîn*, 3/42.

³⁹⁹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 108.

⁴⁰⁰ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 108.

⁴⁰¹ Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Muḥaddimetî İbni's-Şalâh*, 247.

⁴⁰² Seleme, *Lisânü'l-Muḥaddiṣîn*, 3/50.

⁴⁰³ Cedî', *Tahrîru ulûmi'l-ḥadîṣ*, 541.

⁴⁰⁴ Muallimî, *et-Tenkîl*, 247.

⁴⁰⁵ Ebû'l-Hasan Mustafa b.İsmâil Ebû'l-Hasan, *Şifâü'l-'alîl bi el-fâzın ve kavâidi'l-cerḥ ve't-ta'dîl* (Kahire: Mek-tebetü İbn Teymiyye, 1411), 523.

⁴⁰⁶ Ebû'l-Hasan, *Şifâü'l-'alîl*, 524.

⁴⁰⁷ Ebû'l-Hasan, *Şifâü'l-'alîl*, 525.

Bu cerh lafızlarından da anlaşıldığı gibi mücmel cerhte tenkit, râvinin adâlet yönüne mi yoksa zabt yönüne mi delalet ettiği açık değildir. Hangi lafız ki ondan râvinin kizbi, sûû'l-hıfzı, bid'atı, fısķı ve benzeri anlaşılmıyorsa o lafız, mücmel cerh olarak telakki edilir. Adâlet yönü bilinmeyen râvi hakkındaki mücmel cerh makbuldür. Ancak bu durum âdil ve sika olan râvi hakkında olursa makbul değildir. Çünkü adâlet yönü bilinmediğinde mücerrihin sözü ile amel terkten önceliklidir.⁴⁰⁸

24.1.4. Müfesser Cerh

Ta'n sebebinin râvinin adâlet veya zabtına yönelik olduğu net bir şekilde anlaşıyorsa buna müfesser cerh denir. Mesela *فَلَانٌ يُخَالِفُ فِي حَدِيثِهِ* "falan kimse rivayetlerinde muhalefet ediyor" denildiğinde, bu muhalefetten râvinin zabtının zayıf olduğu ve dolayısıyla cerhin müfesser olduğu anlaşılır.⁴⁰⁹ Bir başka deyişle müfesser cerh, râvinin rivayetinin reddini gerektiren sebebin açık bir şekilde belirtilmesidir.⁴¹⁰ Cerhin müfesser olması ihticâda kullanılacak rivayeti tespit etmek için gereklidir. Uydurma, yalan ve benzer yollarla gelen rivayetlerle istidlal engeli ve tercih edilecek rivayet bu şekilde elde edilir. Cerh müfesser olmadığında yapılan tenkit ihtimal içerikli olup bu durum râvinin rivayetleri hakkında kesin ve doğru bir hükme varmayı zorlaştırır. Bunun için yapılan cerhin, râvinin reddini gerektirecek hangi vasfı ile alakalı olduğu, râvi güvenilirliğini ne derece etkilediği ancak müfesser olması ile anlaşılacak bir durumdur.

İlk dönem cerh ta'dil eserlerinde gerekçeli (müfesser) cerhe çok fazla rastlanmaz. Bu durumun en önemli sebebi ise o dönem münekkit âlimlerinin çoğunlukla râviler hakkında nihai hükmü söylemeleri ve talebelerinin de sadece bu yargıları kayıt altına almalarıdır.⁴¹¹ Bu konunun hadis usulü eserlerine girişı Hatîb el-Bağdâdî ile olurken fıkıh usulü eserlerine ise daha önce girmiştir. Nitekim konuyu eserlerinde ilk işle-

⁴⁰⁸ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmil*, 110.

⁴⁰⁹ Ebû'l-Hasan, *Şifâü'l-'alili*, 526.

⁴¹⁰ Seleme, *Lisânü'l-Muḥaddişin*, 3/43.

⁴¹¹ Muhammed Enes Topgöl, *Rivayetten Râviye: Cerh-Ta'dil Hükümleri Nasıl Oluşturdu?* (İstanbul: İFAV, 2019), 108.

yen fıkıhçılar arasında Bakillânî ve Ebü'l-Hüseyün el-Basrî vardır. Hatîb mesleyi işlerken bu birikimden yararlanmışır.⁴¹² Müfesser cerhin ilk devirler fazla işlenmemiş olması bu alanda bilgi kıtlığına sebep olmuştur.

Bazı fakihler, cârihin kullandığı “زان” (zina eden kişi) “سارق” (hırsızlık yapan kimse) ve “قاذف” (iftira atan kimse) gibi tenkit lafızlarını mübeyyen cerh olarak kabul eder.⁴¹³ Ebü'l-Hasan’ın sıraladığı müfesser cerh lafızlarından bazısı şunlardır:

فalan, peş peşe hata yapar), (فalan يَهْم في الشيء بعد الشيء،

فalanın öyle hataları vardır ki, rivâyetlerinde mütâbaat yapılmaz), (فalan له أشياء لا يتابع عليها،

vehimleri ve münkerleri olan biridir), (وهما له ومناكير له،

hıfz ve itkân ehlinde değildir), (ليس من أهل الحفظ والاتقان،

başkalarının nakletmediği bir kısım rivayetlerde teferrüt eder), (يتقرّد بأشياء لم يُسرّك فيها أحد،

onu tanırdık ve rivayetlerini münker sayardık), (كُنّا نعرفه وننكره،

maruf ve münker rivayetleri olan), (تُعرف له وتُنكر له،

o, bu işi iyi yapacak biri değil), (ليس بالمجود (o،

hadiste zabtı olan/iyi koruyan kimselerden değil), (ليس ممّن يضبط الحديث،

hıfzı kötü), (سَيّ الحفظ،

hafızası düzensiz), (رَدَى الحفظ،

fıkıhta güvenilir ancak mesele isnat olunca senetleri birbirine karıştırdığı için mütâbaat edilmez), (صدوق في الفقه وإذا جاء الإسناد شوش لا يتابع olunca senetleri birbirine karıştırdığı için mütâbaat edilmez)،

hafız değildir, sika râvilere karşı hata yapar), (ليس بالحافظ يغلط علي الثقات،

o, bedevî Araplar konumundadır), (محله محلّ الأعراب (o،

bedevî isnadı, bu terkip müfesser cerh lafzıdır. Çünkü bu râviler zabt ve itkân sahibi değildir.) (اسناد له بدوي له (bedevî isnadı, bu terkip müfesser cerh lafzıdır. Çünkü bu râviler zabt ve itkân sahibi değildir.)،

⁴¹² Halil İbrahim Turhan, “Bir Râvi/Rivayet İlkesinin Serüveni: Sadece Müfesser Cerh Kabul Edilir”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 330.

⁴¹³ Seleme, *Lisânü'l-Muhaddişin*, 3/43.

(falan, falan يُروى له في الشواهد والمتابعات والرغائب والفضائل أما في الواجبات والأحكام فلا şahit, mütâbaat, tergîb ve fazail konularında kendisinden hadis rivayet edilen ancak farzlar ve ahkam konularında kendisinden hadis rivayet edilmeyen biridir),

(falan, isnada özen göstermez) (falan يُخطئ في الإسناد)

(vehim sahibi), (يهم)

(bilinmiyor), (لا يُعلم)

(hata yapar), (ويُخطئ)

(anlamıyor), (لا يفهم)

(falan, bir raffâ‘ idi), yani mevkuf olan hadisi merfû olarak rivayet ederek hata yapardı, (falan كان رفاعاً)

(mevkufu merfu olarak rivayet edenlerden biriydi), (كان من الرفاعين)

(zabt eksikliğinden dolayı rivayetleri çelişkili olan), (مضطرب)

(bir hocadan dinleme ve okuma yoluyla değil, kendi kendine kitaplardan okuyup hadis rivayet eden kimse), bu özelliği sebebiyle yanlış okuyup yanlış nakletmiş olması kuvvetle muhtemel, (صحفي)

(hadisleri salihlerin hadisine benzer), bu benzerlik bid‘at ve kasıtlılıktaki benzerlik değil bilakis vehim ve gaflette olan benzerliktir. Aksi halde salih olmasından bahsedilemez. Salihlerden maksat hadis ilminde yeterliliği olmayan âbid ve mutasavvıflardır. (حديثه يشبه حديث الصالحين)

(falan, telaffuzu iyi olmayan biridir), (falan لا يُقيم الهجاء)

(çok hata yapan, çok dalgın), (مُغفل)

(kafasından ne çıktığının farkında değil), (لا يعي ما يخرج من رأسه)

(hadis nedir bilmez), (لا يدري ما الحديث)

(hiçbir surette ondan razı değilim), (لا ارضاه في شيء)

(falanın kesinlikle hadiste bir kıymeti yok), (فalan لم يكن بشئ البتة)

(falan Kur’an, cihat ve namazın kendisini hadisten alıkoyduğu kimsedir), (فalan شغل القرآن أو الغزو أو الصلاة عن الحديث)

فلان يقبل التلقين (telkini kabul etmeye elverişlidir), yani kendisi rivâyet etmediği halde “bunu senden dinledik” denilse “evet ben rivâyet etmiştim” diyecek kadar gaflet içindedir,

ما وضع في يده شيء الا قرأه (önüne çıkan her şeyi rivayet ederdi/rivayette titiz davranmazdı),

فلان اختلط لا يكاد يقوم (falan, öyle karıştırır ki doğru bir rivâyetini bulmak neredeyse imkansız),

فلان لا يعي (falan, anlayışı kıt biridir),

أُمِّي غافل (ne rivayet ettiğini bilmez bir ümmidir),

فلان فاحش الخطأ (falan, hatası çok olandır),

اتهم في اللقاء (hocasıyla karşılaşmasında itham olunan biridir),

فاسق رقيق الدين (dini zayıf fâsık biridir),

متهم بالكذب في لهجته (yalan konuşmakla itham edilen bir kişidir),

رماه فلان بالكذب أو الوضع (falan kimse onu yalan söylemekle ve hadis uydurmakla suçladı),

كان أضعفنا طلبًا أكثرنا غرائب (hadis öğrenmede en zayıfımız olmasına rağmen en çok garip rivayetleri olanımızdı),

فلان ليس بمؤمن علي دينه (falan, dinine güvenilen biri değil),

فلان ليس بالمرضى في دينه ولا في حديثه (dini ve hadisi hakkında razı olunan biri değil),

فلان خبيث اللسان هجاء (falan, ağız bozuk biridir),

فلان خذوا عنه عبادته وحسبكم (falanın sadece ibadetini alın, onun dışında bir şeyini almayın),

فلان مقدوح في عدالته (falan, adâlet konusunda cerh edilen biridir),

فلان جفا الحديث لاشتغاله بالعبادة (falan ibadetle meşgul olduğu için hadis ilminden geri kaldı),

فلان وضاع (falan, çok hadis uyduran biridir),

مشهور بالوضع (uydurmasıyla meşhur),

يُضْرَبُ المثل بكذبه (yalanıyla örnek gösterilen),

يركب الاسانيد (senet uydurur),

كذاب (çok yalan söyleyen),

فalan, yoldan çıkmış bir yalancıdır),
كذابٌ عدُوُّ الله ورسوله (Allah ve Rasûlü düşmanı yalancı),
فيه تساهل في الدين والسماع (dininde ve semainda gevşeklik var)
له سماع مفسود الحق فيه (doğruyu bozarak naklettiği bir semai var),
يثبج الحديث (hadis uydurur),
كان يزور (yalan konuşurdu),
كان زيفا (sahtekardı),
لم يكن بصدق عندهم (onlara göre doğru biri değildi),
لنفسه (kendisi için dinledi),
يفتعل الحديث (hadis uydurur),
يخلق الحديث (hadis uydurur),
يخترق الحديث (hadis uydurur),
يلحق سماعته (işitmesine arızı bir durum ilişen),
كذاب اشر (şerli bir yalancı),
كذاب دجال (yalancı hilekâr),
جرىء على الله و علي رسول الله (Allah ve Rasûlüne karşı cüretkâr),

يسرق الحديث (hadis çalan), rivayetinde tek kalan muhaddisin hadisini alıp o muhaddisin şeyhinden duyduğunu iddia etmesi ya da bir râvi ile bilinen hadise çağdaşı bir râviyi eklemesi,

يسوى الاسانيد (tedlîsü't-tesviye yapar), güvenilir râviler arasındaki zayıf bir râviyi atlamak/düşürmek suretiyle hadisin hep güvenilir râvilerden rivayet edildiği zannını uyandırır,

كذاب الحق اسمه في الاصول (onun gerçekte ismi hakkı yalanlayandır),

كان يكذب جهارا (açıktan yalan konuşurdu),

لقد من الله على المسلمين بسوء حفظه (Allah, onun kötü hafızasıyla Müslümanlara lütufta bulundu). Yani o râvinin yalanı vardır ve bu yalanını rivayetine karıştırabilir.

Hafızasının zayıflığı rivayetine yalan katmasına engel olup bu yönüyle râvinin hafıza bozukluğu Müslümanlara lütuf olmuştur.

بعيد عن اوعية الصدق والامانة (doğruluk ve güvenden uzak),

موسوم بالكذب (yalanla etiketlenmiş),

كذاب بالغداة شيء وبالعشي شيء (sabah akşam yalan söyleyen),

اكذب البرية (mahlûkatın en yalancısı),

كذوب (çok yalan söyleyen),

من معادن الكذب (yalanın madeni/kaynaklarından),

منبع الكذب (yalanın kaynağı),

كذاب مكذب (yalanda sınır tanımayan),

من الكاذبين الكبار (büyük yalancılardan biridir),

رمى بالاخوين (iki kardeşe suç attı),

كان مختل السماع (semaı kötü biriydi),

لم يكن مرضى الجملة ولا صادقا (ne tamamen razı olunan ne de doğru biri),

يكذب مجاوبة (yalan cevaplar verir),

يكذب حديثه علي انه غير صدوق (sadûk olmadığı için yalan hadis nakleder),

كان وثابا (hadiste fazla aceleliydi),

فلان ينشيء للكلام الحسن اسنادا (falan, güzel söz için isnat inşâ eder),

فلان اكذب من روث حمار الدجال (falan, Deccâl'in eşeğinin pisliğinden daha yalancı),

فلان كان يشتري الكتب ويحدث بها (falan, kitapları satın alır ve onları rivayet ederdi),

فلان زور غير شيء (falan, bir şeyin sahtesini yapan kimsedir),

فلان قليل الحياء يحدث عن لم يدرهم (falan o kadar hayâsız ki görüşmediği kimselerden hadis rivayet ederdi),

فلان لا اقطع علي احدهم بالكذب الا عليه (falan, yalan söylediğine kesin olarak hüküm verdiğim tek kişidir),⁴¹⁴

⁴¹⁴ Ebû'l-Hasan, Şifâü'l-'alili, 527-530.

Görüldüğü gibi müfesser cerh lafızları olarak sayılan bu müfred veya mürekkep kelimeler ya râvinin yalanına ya fiskına ya hafıza zayıflığına ya müdellis oluşuna ya hadis uydurduğuna ya hadis ehli olmadığına ya da bunlara benzer adâlet ve zabt sıfatlarını ortadan kaldıran birtakım manalara delalet eder. Burada müfesser cerh lafızlarından bir kısmı zikredilmiştir. Elbette hepsi bu sayılanlardan ibaret olmayıp bu konuda belli bir sayıdan da bahsetmek mümkün değildir. Sayıları tespit edilemeyecek kadar çok olan bu lafızlardan bir bölümünü delalet ettikleri manaları ve râvilerin zaaf alanlarına etkilerini görmek için inceleyeceğiz. Sayılarının tespit edilemeyecek kadar çok olması ve tespit edilse bile hepsinin burada zikredilmesi çalışmamızın hacmini aşacağı için bunlardan bazılarını açıklamakla iktifa edeceğiz. O lafızlardan bir kısmı şunlardır.

24.1.4.1. ساء الحفظ (Râvinin hatasının doğrusuna eşit veya doğrusundan fazla olması)

Âlimler, seyyiü'l-hıfzı küçüklükten beri süregelen veya sonradan arada bir meydana gelen hafıza düzensizliği olarak tanımlayıp, hata oranına göre seyyiü'l-hıfzın mertebelerinin bulunduğunu bu oranlara göre râvilerin durumlarının belirleneceğini belirtirler.⁴¹⁵ Seyyiü'l-hıfzın, cerh lafızlarının en hafiflerinden olduğu söylenmiştir.⁴¹⁶ Zehebî ve Irâkî'ye göre cerhin beşinci, Sehâvî'ye göre ise altıncı derecesinde olan bu terkip sahibi râvinin rivayeti ancak itibar için yazılır. Râvinin hafıza bozukluğundan dolayı rivayette hatası isabetine eşit veya hatası isabetinden fazladır.⁴¹⁷ Dolayısıyla bu tanımlar bizi seyyiü'l-hıfz terkinin müfesser cerh olduğu sonucuna götürür. Zira hafıza düzensizliğine bağlı olarak hatasının çok olması zabt ehli olmadığını göstermekle birlikte râvinin zaaf alanı hakkında açık bir şekilde bilgi vermektedir.

Seyyiü'l-hıfz, zabtın olmamasına ve ıztıraba nisbet edilmiştir.⁴¹⁸ Bu şekilde seyyiü'l-hıfz bir râvinin zabt ehli olmamakla ve ıztırapla ilişkilendirilmesi de bu terkinin müfesser cerh olduğunu gösterir. Zira zabt güvenilir râvilere muvafakat etmektir.⁴¹⁹ Sey-

⁴¹⁵ Şerif, *et-Taḥrîc ve Dirayetü'l-esânîd*, 53.

⁴¹⁶ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Seḥâvî, *Kitâbü'l-Gâye fî şerḥi'l-Hidâye fî 'ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Âiş Abdülmün'im İbrahim (Mektebetü Evlâdî's-Şeyh, 2001), 125.

⁴¹⁷ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 1987, 138.

⁴¹⁸ İbn Receb, *Şerḥu 'İleli't-Tirmizî*, 149.

⁴¹⁹ Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Muḳaddimetü İbni's-Şalâḥ*, 102.

yiü'l-hıfzın bazen metinde bazen isnatta ve bazen de râvide görülen bir kusur olan ıztı-rabla⁴²⁰ ilişkilendirilmesi de bu lafzın müfesser cerh olduğunu ortaya koyar. Dârekutnî gibi muhaddisler ise seyyiü'l-hıfzı tedlîse nisbet etmişlerdir. Seyyiü'l-hıfz lafzının tedlîse nisbet edilmesi de lafzın müfesser cerh olduğuna işarettir. Nitekim Şu'be tedlîsi yalanın kardeşi olarak tanımlar.⁴²¹ Yalan ise adâleti ortadan kaldırır.

Abdullah b. Ahmed, babama Hayve b. Şüreyh (ö. 158/775), Saîd b. Ebî Eyyûb (ö. 161/778) ve Yahyâ b. Eyyûb'den (ö. 163/780) soruldu dedikten sonra şöyle devam etmiştir. “Hayve sika olma cihetinden kavminin en iyisidir; Saîd b. Ebî Eyyûb kendisinde sıkıntı olmayan biridir; Yahyâ b. Eyyûb ise hadiste onlardan daha aşağıda bir mertebededir. Çünkü o seyyiü'l-hıfz kusuruna sahip bir râvidir”⁴²² diyerek hafıza düzensizliğinin râvinin hadisteki yerinin belirlenmesinde önemli bir etken olduğunu vurgulamak istemiştir. Âsım b. Ubeydullah (ö. 132/749) için İbn Maîn, hadisi ile ihticac olunmaz derken Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ise onun hadisinin yazılamayacağını belirtir. İbn Hibbân, aynı şahsı seyyiü'l-hıfz ile kusurlu görüp vehminin çok ve hatasının fazla olduğunu belirttikten sonra hatasının çok olması sebebiyle terk edildiğini (hadisinin alınmadığını) açıklar.⁴²³

Gerek Yahyâ b. Eyyûb'ün seyyiü'l-hıfz olma gerekçesiyle üç râvi arasından en düşük derecede kabul edilmesi gerek İbn Hibbân'nın Âsım b. Ubeydullah'ı aynı kusurdan dolayı terk etmesi göz önüne alındığında bu lafzın müfesser cerh olduğu düşünülebilir.

İbn Ebî Leylâ, hafızasının iyi olmaması sebebiyle muzdaribu'l-hadis kabul edilmiş bu sebeple hadisinin yazılabileceği ancak ihticâcda kullanılamayacağı belirtilmiştir.⁴²⁴ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) Şu'be'den nakille İbn Ebî Leylâ'nın hafıza durumunu şu ifadeyle ortaya koymuştur. “Hıfz yönünden İbn Ebî Leylâ'dan daha kötüsünü görmedim.”⁴²⁵ Seyyiü'l-hıfz râvilerden biri olan İbn Ebî Leylâ için İbn Maîn, hadis rivayetinde zayıftır derken Ahmed b. Hanbel hadisinin alınamayacağını belirtir; İclî ise صدوقٌ (genellikle güvenilir bazen de zayıf) وجائز الحديث (hadisi caiz) bir râvi

⁴²⁰ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *en-Nüket 'alâ Kitâbi'bni's-Şalâh*, thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr (Riyad: Daru'l-Râye, 1415), 119.

⁴²¹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 355.

⁴²² Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Muḥaddimetü İbni's-Şalâh*, 2/875.

⁴²³ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 279.

⁴²⁴ Râzî, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, 7/324.

⁴²⁵ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 1/416.

olduğunu açıklar.⁴²⁶ Zâide b. Kudâme'nin (ö. 161/77) "Üç kişi var ki onlardan hadis rivayet edilmez: İbn Ebî Leylâ, Câbir el-Cu'fî (ö. 128/746) ve el-Kelbî"⁴²⁷ sözü onun zayıf bir râvi olduğunu göstermektedir. Aynı râvi için İbn Mübarek "yedi yerde eller kaldırılır" rivayeti hakkında (ki böyle bir rivayetin herhangi bir isnadı bulunamamıştır) "bu İbn Ebî Leylâ'nın hatalarındandır"⁴²⁸ diyerek onun çok hata yapan ve çok yanlış biri olduğunu vurgulamıştır. İbn Mübarek'in özellikle "bu İbn Ebi Leylâ'nın hatalarındandır" kaydını zikretmesi onun hafıza düzensizliği/zayıflığı olan bir râvi olduğunu gösterir. Yahyâ b. Saîd de, Mu'temir b. Süleyman (ö. 187/803) hakkında "Mu'temir, size herhangi bir şey rivayet ederse hadisini almayın, çünkü o seyyiü'l-hıfzdır"⁴²⁹ diyerek onu tenkit etmiştir.

Seyyiü'l-hıfz bir râvi kabul edilen İbn Ebî Leylâ'nın muzdaribu'l-hadis kabul edilmesi ve hafıza zayıflığı sebebiyle senedi olmayan hadis rivayet etmesi ("yedi yerde eller kaldırılır") ve aynı zamanda Mu'temir b. Süleyman'ın aynı kusurdan dolayı hadislerinin terk edilmesi de yine bu terkinin müfesser cerh olduğunu gösterir.

Hâsılı bütün bu açıklamalardan seyyiü'l-hıfz kusuru olan bir râvinin fuhşü'l-galat, kesretü'l-vehm, muztaribu'l-hadis, zabt sahibi olmama ve müdellis gibi cerh sıfatlarıyla mevsuf olduğu görülür. Öyle ki hafıza düzensizliği râvinin birçok alanda hata yapma ihtimalini haizdir. Hafıza zayıflığıyla bazen râvi çok hata bazen fazla galat yapabilir; bazen de vehm sonucu karıştırabilir. Sonuçları göz önüne alındığında seyyiü'l-hıfz lafzının müfesser cerh olduğu açıktır. Nitekim bu terkinin akla verdiği mesaj râvideki hafıza zayıflığı sebebiyle hata ve yanlış müsait olduğu izlenimidir. Aynı zamanda seyyiü'l-hıfz râvi olarak incelemeye çalıştığımız râvilerden bazısının çok hata yapması, bazısının sika râvilere muhalefet ederek hadis rivayet etmesi, bazısının hadislerinin aşırı zayıf olması, bazısının batıl rivayetlerinin olması, bazısının sadûk olması ve bazısının da hadislerinde ızdırabın olması onların hafıza durumuyla ilgili kusurlarından kaynaklandığı söylenebilir. Hafıza zaafına (seyyiü'l-hıfz) dayalı bu kusurlar lafzın müfesser cerh olduğunu gösterir.

⁴²⁶ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 417.

⁴²⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/224.

⁴²⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/246.

⁴²⁹ Bâcî, *et-Ta'dil ve't-tecrîh*, 2/840.

24.1.4.2. رديء الحفظ (Rediü'l-hıfz)

Rediü'l-hıfz, çok vehim sahibi olmak,⁴³⁰ rivayetlerinde çok galat yapmak,⁴³¹ çelişkili rivayetlerde bulunmak,⁴³² isnatlarda kalp yapmak, mürselleri merfu olarak rivayet etmek⁴³³ ve benzeri kusurlarla tanımlanır. Bu tanımların her biri lafzın müfesser cerh olduğuna işarettir. Çünkü bu kusurlar hadis sıhhat şartlarından olan zabt ehliyetine zarar verir. İbn Hibbân, fert kaldığında rediü'l-hıfz bir râvi ile ihticâc olunmayacağı kabul eder.⁴³⁴ Zira İbn Hibbân, Ebû Bekir b. Ebî Meryem (ö.156/772) için “O, Şam ehlinin hayırlılarından ancak rediü'l-hıfz kusuru olan bir râvidir. Nitekim o bir hadis rivayet eder ve yanılır diyerek hafıza durumuna dikkat çekmiştir. Ayrıca bu mana bize cerh lafzının râvi üzerinde oluşturduğu etki hakkında bilgi sunmaktadır. Aynı râvi için İbn Adî (ö. 365/976) ise hadisi yazılır ancak hadisi ile ihticâc edilmez buyurur. Yâkub b. Şeybe (ö.262/875), Kays b. er-Rebî' (ö. 167/783) için sadûk bir râvi dedikten sonra onun صالح الكتاب (hadis rivayet ettiği kitaplarının elinde mevcut olması) olduğunu ancak ciddi manada rediü'l-hıfz bir râvi olarak hadislerinde ıztırabın (hafıza bozukluğuna dayalı çelişkili hadis rivayet etmek), çok fazla hatanın görüldüğü ve rivayetlerinde zayıf bir râvi olduğunu belirtir.⁴³⁵ Râvinin ثقة، متقن، ثبت (güvenilir, işini özenle yapan, sağlam) gibi birinci derece ta'dîl lafızlarından biriyle sıfatlanmayıp, صدوق (doğru sözlü) olarak ikinci derece bir ta'dîl lafzı ile nitelenmesi, hadislerinde çok hata olması ve rivayetlerinde zayıf kabul edilmesi onun رديء الحفظ (hafıza bozukluğu olan) bir râvi olmasının sonucu olarak düşünülebilir. Hafızaya bağlı bu kusurlar lafzın müfesser cerh olduğunu gösterir. Çünkü rediü'l-hıfzda hafıza düzensizliği ve hafıza bozukluğu vardır. Bunun da belirtilen sonuçları doğurması düşünülebilir.

Muhammed b. Ubeydullah'ın (ö.) rediü'l-hıfz olması gerekçesiyle hafızasından naklettiği rivayetlerde vehim olması ve çokça münkerlerinin görülmesi⁴³⁶ bu lafzın müfesser cerh olmasını gerektirir. Nitekim hem vehm hem de rivayetlerinde münkerlerinin olması râvinin zabtını zedeler.

⁴³⁰ Muallimî, *et-Tenkîl*, 2/589.

⁴³¹ Muallimî, *et-Tenkîl*, 2/666.

⁴³² Mâhir Yâsîn el-Fahl, *Eşerü 'ileli'l-hadîs*, 29.

⁴³³ Cemâl, *İbn Cevziyye el-Kayyim ve cuhûdihî fî sünneti 'n-nebeviyye ve 'ulûmihe*, 2/358.

⁴³⁴ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* (Beyrut: Müessesetü'l-Â'lemî, 1406), 41.

⁴³⁵ Bâzemûl, *el-Mukterib fî beyâni'l-muẓtarib*, 191.

⁴³⁶ İbn Receb, *Şerhu 'ileli't-Tirmizî*, 2/571.

Hicri 193 yılında denizde boğularak vefat eden⁴³⁷ Eyyûb b. Süveyd er-Remlî es-Sîmânî el-Himyerî'yi (ö. 193/808) İbn Hibbân rediü'l-hıfz⁴³⁸ olarak niteler ve hadisin alınmasının caiz olmadığını belirtir. İbn Hibbân'ın, rediü'l-hıfz kusuru taşıyan bu râvinin rivayetini merdud kabul etmesi lafzın müfesser cerh olduğunu gösterir. Ahmed b. Hanbel râviyi zayıf görürken⁴³⁹ Yahyâ b. Maîn ليس بشيء (hadisinin bir kıymeti yok), كان يسرق الحديث (rivayetinde tek kalan bir muhaddisin hadisini, sârikin (hırsızın) alıp o muhaddisin şeyhinden duyduğunu iddia etmesi), Nesâî ise ليس بثقة (sağlam değil) tabirlerini kullanır. İbn Mübârek bu kusura sahip râviden hadis almayı terk edenlerdendir.⁴⁴⁰ Rediü'l-hıfz olmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan bu kusurlar lafzın müfesser cerh olduğunu gösterir.

Rediü'l-hıfz râvilerden biri olan Affân b. Müslim Ebû Osman es-Saffâr el-Basrî (ö. 220/835), Şu'be, Hammâd b. Seleme ve Hemmâm b. Yahyâ'dan hadis dinlemiştir.⁴⁴¹ Süleyman b. Harb'ın, râvi hakkında "Affân b. Müslim'i biz Şu'be'den hadis zapteden biri olarak görürdük, ancak Allah'a yemin olsun ki o kadar gayretine rağmen bize Şu'be'den bir tek hadis aktarabilmiş değildir. Çünkü o بطيئا (ağır hareket eden), رديء الحفظ (hafızası kötü) ve بطيء الفهم (anlayışı kıt) biridir"⁴⁴² sözü onun hafıza durumunu belirten bir göstergedir. Ali b. Medîni'nin ise râvi hakkındaki kanaati onun sağlam olduğu yönündedir. Zira o, râvinin çok dikkatli bir kimliğe sahip olduğunu şöyle dile getirmiştir: "Affân, hadisin bir harfinde şüphe ettiğinde belki yanılırim endişesi ile onu terk ederdi."⁴⁴³ Zehebî, râviyi *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* adlı eserinde الحافظ الامام، العراق و محدث العراق gibi lafızlarla sıfatlar.⁴⁴⁴ İclî de onun sağlam ve sünnete uyma konusunda dikkatli biri olduğunu söyler ve onun sağlam biri olduğunu gösteren şu olayı nakleder: Bağdat valisi Muâz b. Muâz el-Anberî, mahkemede şahitlik yapacak bir kişinin tahkiki için kendisini görevlendirdiğinde şahidin taraftarlarının, bu kişi aleyhine herhangi bir şey konuşmaması için teklif ettiği 10.000 dinarı reddetmiş haktan ayrılmayacağını dile

⁴³⁷ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, 417.

⁴³⁸ Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büsî İbn Hibbân, *eş-Şikât*, thk. es-Seyyid Şerefüddîn Ahmed (Darü'l-Fikr, 1395), 8/125.

⁴³⁹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, 3/487.

⁴⁴⁰ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 359.

⁴⁴¹ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, 7/72.

⁴⁴² İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 5/384.

⁴⁴³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 393.

⁴⁴⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/242.

getirmiştir.⁴⁴⁵ Önemli hadisçilerden Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın "Affân bana muvâfakat ederse kimin bana muhalefet ettiği önemli değildir"⁴⁴⁶ beyanı râvinin sağlamlılığını ortaya koyması açısından önemlidir. Yakûb b. Şeybe râvinin sebt, sika, mütkın, sahihu'l-kitab ve galilu'l-hata gibi lafızlarla güvenilirliğini belirtmiştir.⁴⁴⁷

Hadisçilerin râvi hakkındaki değerlendirmelerine bakıldığında, ta'dil edenler olduğu gibi cerh edenler de mevcuttur. Râvinin sağlamlılığına delalet eden lafızlar kullanılmasının yanında özellikle hafızasının bozuk olduğuna yönelik tenkitlerin de yapıldığı açıktır. Bu durum her ne kadar tenakuz algısı oluştursa da durumun öyle olmadığı İbn Maîn ve başkalarının "Biz "Affân"ı hicri 219 Safer günleri yalanlardık ve kısa bir süre sonra öldü"⁴⁴⁸ ifadesinden anlaşılmakta ve tenakuz giderilmektedir. Zira râvinin arizî bir durum yaşadığı ve yalanlandığı zaman diliminin ise hafızası ile ilgili yaşadığı bu kısa süreli rahatsızlığıyla ilgili bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Râvinin hafızası ile ilgili tenkitlerin rahatsızlığından önceki hali için olmadığı, bilakis ölümüne yakın gerçekleşen rahatsızlık dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Süleyman b. Harb'ın, Şu'be'den hadis nakleden biri olarak bilinen Affân b. Müslim'in hafıza bozukluğu ve anlayış kıtlığı sebebiyle bir tek rivayetinin bile olmadığını belirtmesi ile İbn Maîn'in râvinin hafızasıyla ilgili sorunun ömrünün son zamanlarında olduğunu beyan etmesi birlikte düşünüldüğünde redi'ül-hıfz terkinin müfesser cerh olduğu sonucuna ulaşılabilir.

İbn Hibbân'a göre rediü'l-hıfz olan bir diğer râvi Abdulcebbâr b. Ömer el-Elî'dir (ö. 160/776). Öyle ki râvinin sika/güvenilir râvilerden mu'dal (hadisin, senedin herhangi bir yerinden arka arkaya iki veya daha fazla râvinin düşürülerek rivayet edilmesidir) rivayetleri mevcuttur.⁴⁴⁹ İbn Hibbân'ın, râvinin güvenilir râvilerden senedi kopuk rivayetlerinin olmasını rediü'l-hıfza bağlaması lafzın müfesser cerh olduğunu gösterir. Çünkü bu durumda râvinin zabt ehliyeti zedelenmiş olur. Berzâ'nin (ö.

⁴⁴⁵ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sıkkât*, thk. Abdülalim Abdülazîm el-Bestevî (el-Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü'd-Dâr, 1405), 2/140.

⁴⁴⁶ Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddin Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *Muhtaşarü'l-Kâmil fî ma'rifeti du'afâ'i'l-muhaddişîn li-İbn 'Adî* (Mısır/Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1415), 616; Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 7-30; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, 3/81.

⁴⁴⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/249.

⁴⁴⁸ Bâcî, *et-Ta'dil ve't-tecrîh*, 3/1172.

⁴⁴⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/158.

292/905) Ebû Zûr'a'dan nakline göre râvi **واه الحديث** (çok zayıf) biridir.⁴⁵⁰ Zührî ve İbn Münkedir gibi hadisçilerden hadis rivayet eden râvi hakkında hadisçilerin tenkitleri onun makbul bir râvi olmadığı yönündedir. İbn Maîn o bir şey değildir ve hadisi yazılmaz görüşünü ileri sürerken, Mürre, Ebû Zûr'a, es-Sa'dî (ö. 184/800) ve Nesâî zayıf olduğunu, Buhârî ise onun kuvvetli olmadığını ve aynı zamanda münkerlerinin bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁵¹

Münekkitlerin râviyi zayıflık ifade eden cerh lafızlarıyla ta'n etmeleri Buhârî'nin münker rivayetleri olduğunu belirtmesiyle beraber değerlendirildiğinde terkinin müfesser cerh olduğu anlaşılır. Zira Münker rivayette zayıf bir râvinin güvenilir râvilere muhalefeti⁴⁵² ile beraber fuhşu'l-galat, kesretü'l-gafle ve fıska açık bir râvinin olması konusudur.⁴⁵³ Râvi ta'n sebeplerinden üçüncüsü olan bu kusurlara (fuhşu'l-galat, kesretü'l-gafle ve fıska açık)⁴⁵⁴ sebep olan rediü'l-hıfz lafzının müfesser cerh olduğu açıktır. Ayrıca râvinin rediü'l-hıfz kusuru sebebiyle mu'dal nakillerinin mevcudiyeti de lafzın müfesser cerh olmasını gerektiren bir kusurdur. Çünkü mu'dal, senedin başından arka arkaya iki râvinin düşürülerek⁴⁵⁵ hadisin rivayet edilmesine bağlı olarak merdud hadis çeşitlerinden kabul edilmiştir.⁴⁵⁶

24.1.4.3. تعرف وتكر (Şöyle böyle / Bazen ma'ruf, bazen de münker hadis rivayetleri vardır)

Râvinin şahsı ile ilgili bir durum değil onun hadisi ile ilgili bir cerh lafzıdır. Râvinin bazen böyle bazen şöyle demesi, yani bazen bir vecih üzerine bazen de başka bir vecih üzerine hadis rivayet etmesidir. Bunun anlamı şudur: Râvi hadisinde sağlam değildir. Bu sebeple münekkit bu terkinin râvinin halinin istikrarsızlığını el işareti ile (elini hareket ettirip çevirerek) ifadeye bağlamış olabilir. Zira İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) babasına, Hüseyin b. Zeyd b. Ali el-Hâşimî'den (ö. 190/806) sorduğunda

⁴⁵⁰ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 363.

⁴⁵¹ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Cevzî, *ed-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406), 2/82-83.

⁴⁵² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi nuhbeti'l-fiker*, 87.

⁴⁵³ Tahhân, *Teysiru muştalahi'l-hadîs*, 50.

⁴⁵⁴ Tahhân, *Teysiru muştalahi'l-hadîs*, 50.

⁴⁵⁵ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 21.

⁴⁵⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi nuhbeti'l-fiker*, 276.

babası, فَحَرَّكَ يَدَهُ وَقَلَّبَهَا (elini hareket ettirdi ve çevirdi) işareti تُعَرَفُ وَتُنْكِرُ manasında kullanılmıştır.⁴⁵⁷ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî* isimli eserinde, Ebû Şehbe, *el-Vasît fî ulûm ve Mustalahi'l-hadis* isimli eserinde bu terkihi bazen ma'ruf bazen de münker hadis rivayet eder⁴⁵⁸ diye tanımlar. Nurettin Itr (ö. 2020/1441), *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadis* adlı eserinde terkihin تُعَرَفُ وَتُنْكِرُ olarak iki değişik şekilde kullanıldığını ancak muhaddislerin ekserisinin تُعَرَفُ وَتُنْكِرُ kalıbını tercih ettiklerini belirtir. Terkip hakkındaki açıklaması şu şekildedir: “Râvî bazen ma'ruf bazen de münker hadis rivayet eder. Onun rivayetlerinin tanınan sika râvilerin hadislerine arz edilerek karşılaştırılması gerekir.”⁴⁵⁹ Suyûtî, Irâkî'den nakille mazi kalıbında تَفَعَّلَ babında kullanıldığında lafzın en hafif cerh lafızları arasında olduğunu söyler.⁴⁶⁰ Râvinin bazen maruf bazen münker hadis rivayet etmesi onun hafızasının iyi olmadığına işaretler. Hafıza zayıflığı ise râvinin zabt cihetinden cerh edilmesini gerektirir. Hatta bu şekilde karıştırarak hadis rivayet etmesi râvinin vehim sahibi biri olduğu ihtimalini de doğurur. Bu bilgilerden hareketle lafız bize râvinin zaaf alanı hakkında bilgi verdiğinden müfesser cerh lafızları arasındadır.

24.1.4.4. ليس بالحافظ يغلط علي الثقات (Hafız olmamakla beraber sika râvilere muhalefet eder)

Bu tenkit lafzı daha çok el-Heysem b. Cemîl Ebû Sehl (ö. 224/838) ile ilişkilendirilmiştir. Bağdat'lı ancak Antakya'da yaşayan ve Ebû Sehl künyesi ile bilinen râvinin Züheyr b. Muâviye (ö.173/789), Mübârek b. Faddâle (ö.164/780), Abdullah b. el-Müsennâ (ö. 220/835), Muhammed b. Müslim ed-Dâîfî (ö.190 /805),⁴⁶¹ Mâlik b. Enes (ö. 218/833),⁴⁶² İbn Uyeyne ve Şerîk'ten (ö. 192/808) rivayetleri mevcutken kendisinden de Yûsuf b. Saîd b. Müslim (ö. 271/884) ve başkaları hadis rivayet etmiştir.⁴⁶³ İbn Adî, el-Heysem b. Cemîl için “Hafız değildir onun başkalarına karşı galatları olduğu gibi güvenilir râvilere de galatları çoktur, umarım yalan konuşan biri değildir” açıklamasını yapar.⁴⁶⁴ İbn Abbâs'tan rivayet edilen لا يَحْرَمُ مِنَ الرِّضَاعَةِ إِلَّا مَا كَانَ فِي الْحَوْلَيْنِ

⁴⁵⁷ Cedî', *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*, 601.

⁴⁵⁸ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 412; Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 411.

⁴⁵⁹ Itr, *Menhecü'n-nakd*, 113.

⁴⁶⁰ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 408.

⁴⁶¹ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/86.

⁴⁶² Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 8/216.

⁴⁶³ İbn Hibbân, *eş-Şikâat*, 9/236.

⁴⁶⁴ Makrîzî, *Muhtaşarü'l-Kâmil fî ma'rifeti du'afâ'i'l-muhaddişîn li-İbn 'Adî*, 781.

(ancak ilk iki yıl içindeki emmeler süt kardeşliği meydana getirir.) hadisinin el-Heysem b. Cemîl Ebû Sehl dışındaki rivayetleri mevkuf iken yalnızca onun tarafından gelen tariklerle müsnet olarak rivayet edilmiştir.⁴⁶⁵ Râvi burada diğer râvilere muhalefet ederek rivayetinde tek kalmıştır. Bu şekilde çoğunluğa muhalefet ederek mevkuf bir rivayeti merfu‘ olarak rivayet etmek râvinin zabtının iyi olmadığını gösterir ki bu durum lafzın müfesser cerh olduğuna işaret eder. Şöyle ki râvi ya zayıf biri olduğu halde ya da sika/güvenilir biri olduğu halde diğer râvilere muhalefet eder. İlk duruma göre rivayeti münker ikinci duruma göre ise şâz olur ki her iki durumda da bu kusur (zaptının zayıf olması) müfesser cerh olmuş olur.

24.1.4.5. محلّ الاعراب (Hadis ehlinde değil)

Herhangi bir râvi hakkında kullanılan mahalluhu mahallu’l-i‘rab terkihi o kişinin hadis ehli olmadığını belirtmek içindir.⁴⁶⁶ İbn Ebî Hâtim’in bazı râvilerin tenkidinde kullandığı cerh lafzıdır. Şöyle ki hakkında bu cerh lafzı kullanılan râvinin ilim ve ilim ehlinde uzak, hadis ilimlerinin inceliklerini bilmeyen, zabtı olmayan biri olduğuna işarettir.⁴⁶⁷ Bu bilgiler ışığında lafzın müfesser cerh olduğunu söylemek mümkündür. Zira hadis ilmi alanında ehliyeti olmayan birinin rivayeti birçok yönden tenkide açıktır. Her şeyden önce hadis ilmine vukûfiyeti olmayan bir râvi fuhşu’l-galat, kesretü’l-evhâm, sûi’l-hıfz gibi kusurlarla sıfatlanması kuvvetli ihtimaldir ki bu ta’n sebeplerinin her biri zabtı zedeleyen birer cerh lafızlarıdır.

Bu terkip özellikle Dehsem b. Karrân el-Hanefî için kullanılmıştır ki o hadisi övülen biri olmadığı gibi⁴⁶⁸ İclî⁴⁶⁹ ve Yahyâ b. Maîn tarafından zayıf görülmüştür.⁴⁷⁰ İbn Maîn aynı zamanda onu لا يُكتب حديثه (onun hadisi yazılmaz) ve ليس بشيء (bir şey değil) olarak sıfatlar. Ahmed b. Hanbel ise kendisinde beis olmayan bir râvi olduğunu açıklar.⁴⁷¹ Râvi bunların yanında meçhul ve münkerü’l-hadis biridir.⁴⁷² Diğer bazı hadisçilerin râvi hakkındaki değerlendirmeleri şöyledir: Nesâî ليس بثقة (güvenilir değil),

⁴⁶⁵ İbn Adî, *el-Kâmil fî du‘afâ’i’r-ricâl*, 7/103.

⁴⁶⁶ Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdî’î, *el-Mukhterih fî ecvibeti bazı esileti’l-muştalih* (el-Yemen: Darü’l-Esâr, 1425), 78.

⁴⁶⁷ Seleme, *Lisânü’l-Muhaddişin*, 5/57.

⁴⁶⁸ Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya‘kûb b. İshâk es-Sa‘dî el-Cûzcânî, *Ahvâlü’r-ricâl*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405), 65.

⁴⁶⁹ İclî, *Ma‘rifetü’s-sikâat*, 344.

⁴⁷⁰ Râzî, *el-Cerh ve’t-ta‘dil*, 3/343.

⁴⁷¹ Makrîzî, *Muhtaşarü’l-Kâmil fî ma‘rifeti du‘afâ’i’l-muhaddişin li-İbn ‘Adî*, 326.

⁴⁷² Zehebi, *Mizânü’l-i‘tidâl fî nakdi’r-ricâl*, 3/215.

Ali b. Cüneyd (ö. 291/903) متروك (terkedilen), Dârekutnî ضعیف (zayıf), Ezdî (ö. 240/854) ساقط حدیثه (hadisi bir işe yaramaz) lafızlarıyla cerh ederken İbn Hibbân onun sika râvilerden aslı olmayan rivayetlerde bulunduğunu beyan eder.⁴⁷³

Münekkitlerin mahalluhu mahallu'l-i'rab bir râvi olarak Dehsem b. Karrân'ı zabt ve itkân bakımından zayıf olduğunu gösteren birçok cerh lafızlarıyla tenkit etmeleri lafzın müfesser cerh olması ile ilgili bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

24.1.4.6. فلان كان رفعا (Mevkuf rivayeti merfu olarak rivayet etmek)

İbn Hacer, İbn Ebî Hâtim ve başkalarının bazı râvîler hakkında كان رفعا cerh lafzını kullandıklarını belirtir. Bu terkipten kasıtlarının mevkuf bir hadisi merfu olarak rivayet etmek olduğuna değinir.⁴⁷⁴ Bu tanıma göre lafzın müfesser cerh olduğu açıktır. Çünkü mevkuf rivayeti merfu olarak nakletmek bir hafıza sorununa delalet eder ki bu hal râvinin zabtını zedeleyen bir kusurdur. Zehebî de aynı manayı Yezîd b. Ziyâd tercemesinde Şu'be'den nakille şöyle ifade eder: “O, Kûfe de zayıf hafızası ile bilinen raffâ' biridir.” Yani sahâbeye ait sözleri merfu diye rivayet eder. Râvinin bu şekilde mevkuf bir rivayeti merfu olarak rivâyet etmesi onun مغفل (aşırı dalgın) veya سوء الحفظ (hafızası kötü) bir râvi olduğuna işaret edebilir. Dolayısıyla râvinin raffâ' oluşunun bir sonucu olarak ortaya çıkan bu kusurlar onun zabt ehli olmadığını gösterir.

24.1.4.7. صحفى (Hadisleri doğrudan yazılı metinlerden alması sebebiyle hatalı rivayet yapar)

Lugat manası olarak tashîf, harf benzerliği sebebiyle yazıda hata yapmak demektir. Istılahta ise isnatta veya metinde görülen harf ihtilafına/hatasına tashîf denir.⁴⁷⁵ Tashîf hem isnatta hem de metinde görülebilir. İbn Maîn tarafından العوام بن مراحم şeklinde okunan râvinin isminin مراحم olarak tashîf edilmesi isnatta yapılan tashîfe örnektir. Yine Hz. Peygamber'e isnat edilen hacamat ile ilgili rivayette geçen احتجر lafzının İbn Lehîa (ö. 174/790) tarafından احتجم olarak tashîf edilmesi ise metinde tashîfe örnektir.⁴⁷⁶

Hadisi bizzat şeyhten işiterek (Semâ' ve Kırâ'at) değil de doğrudan kitaplardan alıp rivayet eden kimseye sahafî denir.⁴⁷⁷ Böyle bir râvinin çok hata yapması ihtimalden

⁴⁷³ İbn Cevzî, *ed-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, 271.

⁴⁷⁴ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tebşîrû'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Betrut-Lübnan: el-Mektebü'l-ilmiyye, ts.), 630.

⁴⁷⁵ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 154.

⁴⁷⁶ İbnü's-Salâh, *Muqaddime*, 279-280.

⁴⁷⁷ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 1987, 133-134.

uzak değildir. Tashiften kurtulmanın yolu hadisi ilim ehli ve zabt sahibi bir şeyhin ağzından almakla mümkündür.⁴⁷⁸ Süleyman b. Musâ (ö. ?), “sahafilardan ilim alınmaz,”⁴⁷⁹ Sevr b. Yezîd (ö. 150-153-155/767-768) ise “sahafilere insanlara fetva vermesin”⁴⁸⁰ derken onların bu durumuna celb-i nazar yapmışlardır. Hadis âlimlerinin sahafilerden ilim almaktan sakındırma gerekçeleri onların, işin ehli bir hoca yerine kitap ve sahifelerden öğrenip hadis nakletmeleridir.⁴⁸¹ Elbette bir şeyhten şifahi hadis dinlemek kitap ve sahifelerden hadis almaktan çok daha sağlam ve güvenilir bir yoldur.

Abdûlmelik b. Habîb el-Kurtubî (ö. 239/853), vehmi çok fazla, sahafî bir râvidir.⁴⁸² İbn Hazm’a göre ليس بثقة (sağlam değil) Ebû Bekir b. Seyyidinnas’a göre صحفى (bir şeyhten değil de kendi çabalarıyla bir kitaptan okuduklarını rivayet eden), bazılarına göre الإتهام بالكذب (yalanla itham olunan), İbn Hazm’ın diğer bir görüşüne göre rivayetleri ساقط (hadisin bir kıymeti yok) ve متروك (hadisi terkedilen) bir râvidir.⁴⁸³ Râvi üzerinde görülen bu kusurlar sahafiliğin bir sonucu olarak düşünüldüğünde lafzın müfesser cerh olduğu görülür.

Bu terkipler mevsuf Hallâs b. Amr hakkında İclî, Basra’ya mensup tabîinden biri olarak sika ancak sahafî bir kimsedir der.⁴⁸⁴ Hallâs, Hz. Ali, Ammâr, Âişe ve Ebû Hüreyre’den (r. anhum) hadis rivayet etmiştir.⁴⁸⁵ Muğîre (ö. 230/844), onun hadisini umursamayan biri iken Ahmed b. Eyyûb ise sahafî olduğu gerekçesiyle ondan hadis rivayet edilemeyeceğini beyan eder.⁴⁸⁶ Ahmed b. Hanbel sika lafzını te’kitli kullanarak râviyi ta’dîl etmenin yanında Hz. Ali’den rivayetlerinin kitabî (sahafî), olduğunu, Ebû Hüreyre’den ise bir şey rivayet etmediğini belirtir.⁴⁸⁷ Râvinin Ebu Hüreyre’den hadis rivayet etmediğini savunan bir başka hadisçi İbn Adî’dir.⁴⁸⁸ Ebû Davûd da Hallâs, Hz.

⁴⁷⁸ İbnü’s-Salâh, *Muḥaddime*, 218.

⁴⁷⁹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 162.

⁴⁸⁰ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 163.

⁴⁸¹ Tahhân, *Teyşiru muşşalaḥi l-ḥadîs*, 446.

⁴⁸² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Muḡnî fi’l-ḥadîs*, thk. Nûreddîn İtr (Sünnetü’-Neşr, ts.), 572.

⁴⁸³ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, 4/59.

⁴⁸⁴ İclî, *Ma’rifetü’s-sikâṭ*, 338.

⁴⁸⁵ Râzî, *el-Cerḥ ve’t-ta’dîl*, 3/402.

⁴⁸⁶ İbn Adî, *el-Kâmil fi’l-ḥadîs*, 367; İbn Cevzî, *ed-ḥadîs* ve’l-metrûkîn, 254.

⁴⁸⁷ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fi’l-ḥadîs*, 5/658.

⁴⁸⁸ İbn Adî, *el-Kâmil fi’l-ḥadîs*, 316.

Ali'den bir şey işitmedi görüşünü benimser. Yahyâ b. Saîd el-Kattân da Hz. Ali konusunda Ahmed b. Hanbel'i destekleyici nitelikte özellikle Hz. Ali'den (r.a) gelen rivayetlerde tevakkuf eder.⁴⁸⁹

İyi bilen bir ustadan öğrenilmeden hiçbir meslekte uzmanlaşmak mümkün olmadığı gibi kişinin kendi başına yaptığı çalışmalar da elbette büyük eksiklikleri içinde barındırır. Hadis ilmi ki anlaşılması ve kavranılması bir hoca nezaretinde yapılan tedrisatla ancak mümkündür. Her şeyden önce ehil bir hoca olmadan yapılan ferdi ilmi çalışmalar bir usûl ve yöntem dâhilinde olmayacağı için çok hatalar barındırması kuvvetli ihtimaldir. Sahafilerin rivayetlerine bunun için itibar edilmez.⁴⁹⁰ Sahafilerin hakkında kullanılan cerh lafızlarının çeşitlilik arz etme sebebi de budur. Zira işi bilmeyenin o işteki hata türünün fazlalaşması kuvvetli ihtimaldir ve o gece odun toplayan gibidir. Odunun sağlamlarını topladığı gibi çürüklerini de toplar, hatta odun yerine haşerelerden zehirli zehirsiz ne bulursa alır. Hadis ilminde ehil olmadıkları için sahafilerin rivayetindeki konumu da buna benzer. Bütün bu açıklamalar lafzın müfesser cerh olduğunu gösterir.

24.1.4.8. مغل (Çok hata yapan)

Muğaffel, çok hata yapan fazla dalgın anlamlarına gelir. Böyle bir râvinin rivayeti hiçbir surette alınmaz.⁴⁹¹ İbn Salâh *Mukaddime*'sinde makbul râvi kriterlerini sayarken râvinin muğaffel olmama özelliğinin de o şartlar içinde olması gerektiğini belirtir.⁴⁹² Kendi rivayetlerinden olmayan bir hadis râviye arz edildiğinde râvinin onu ayıramayarak kabul etmesi onun muğaffel olduğuna delalet ettiği için hadisi kabul edilmez. Çünkü bu durumda muğaffel müteyakkız/uyanıklılık sıfatını yitirmiş olur.⁴⁹³ Hakeza cerhin kabul edilmesi için mücerrihte bulunması gereken beş şarttan biri de cârihin muğaffel olmamasıdır.⁴⁹⁴ Açıklamalardan anlaşıldığına göre bir cerh lafzı olarak muğaffel ifadesi râvinin hafıza durumunun bozuk olduğunu gösteren bir ifadedir. Bu durum râvinin zabtını zedeleyen kusurlardan sûû'l-hıfz sahibi olduğunu ortaya koyar ki bu hal râvi hakkında yapılan cerhin müfesser olduğunu gösterir.

⁴⁸⁹ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, 5/658.

⁴⁹⁰ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/403.

⁴⁹¹ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 1987, 107.

⁴⁹² İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 104.

⁴⁹³ İtr, *Menhecü'n-naqd*, 86.

⁴⁹⁴ Useymîn, *Muşalaḥu'l-ḥadîs*, 26.

24.1.4.9. اَمِّيْ غَافِل (Hadis ilminde işin ehli değil)

Ebû'l-Hasan bu cerh lafzını “râvi, hadis nedir bilmez” manasında kullanmıştır.⁴⁹⁵ Ümmî gâfil lafzı özellikle Muhammed b. el-Hasan el-Astarâbâdî el-Assâr (ö. 686/1287) hakkında ne rivayet ettiğini bilmez manasında kullanılmıştır. İbn Hacer râvinin sıfatlarını *Lisânü'l-Mîzân*'da el-İstirâbâdî el-Assâr olarak, Zehebî *Mîzânü'l-İtidal*'de el-İstirâbâzî el-Attâr, *el-Muğnî Fi'd-du'afâ'* adlı eserinde el-İstirâbâzî el-Assâr olarak zikretmiştir.⁴⁹⁶ Bu terkip hakkında fazla bilgi bulunamamakla beraber eldeki verilerden yola çıkarak şöyle denilebilir: Hem tanımındaki “hadis nedir bilmez” hem de Muhammed b. el-Hasan el-Astarâbâdî el-Assâr hakkında “ne rivayet ettiğini bilmez” manasında kullanılması onun müfesser cerh bir lafız olduğunu gösterir. Zira ümmî kelimesini Kur'an “içlerinden birtakım kimseler vardır ki kitabı (okumayı) bilmezler”⁴⁹⁷ okuma yazması olmayan manasında kullanmıştır. Yine Hz. Peygamber hakkındaki kullanımda “Onlar ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar”⁴⁹⁸ bu manadadır. Gâfil kelimesi ise Kur'an'da habersiz olma “Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir”⁴⁹⁹ manasında kullanılmıştır. Görüldüğü gibi terkinin tahlilinden de anlaşılacağı üzere, bu sıfatla anılan bir râvinin rivayeti makbul olmaktan uzaktır. Her ne kadar bu cerh lafzının manası mücerret okuma yazma bilmemek olmasa da, hadis alanında eğitiminin olmadığı, bu ilmin inceliklerinden habersiz olduğu şeklinde anlaşılmaktadır. Bu durum terkinin müfesser cerh olduğuna işaretir.

24.1.4.10. اتهم في اللقاء (Hadis rivayet etiği şeyhle karşılaşp karşılaşmadığı belli değil)

Bazı münekkî ve tarihçilerin, râvinin bazı râvilerden hadis dinlediği iddiasında bulunmalarına ancak bu iddialarının doğru olmamasına اتهم في اللقاء denir. Yani râvi hadis dinlediğini iddia ettiği râvilerle ya da o râvilerin hadis dinlediğini iddia eden kişiyle karşılaşmamasıdır. Eğer bu cerh lafzını bir hadis münekkidi kullanmışsa ve kelamını itihâm türünü belirtmekle sınırlamamışsa, o zaman isnadın ya بالوضع (uydurma) ya سرقة (sırt)

⁴⁹⁵ Ebû'l-Hasan, *Şifâü'l-'alîli*, 206.

⁴⁹⁶ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî naqdi'r-ricâl*, 3/516; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 5/125; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ'*, 2/178.

⁴⁹⁷ el-Bakara, 2/78

⁴⁹⁸ el-A'raf, 7/157

⁴⁹⁹ el-Bakara, 2/74

الحديث (rivayetinde tek kalan muhaddisin hadisini, sârikin alıp o muhaddisin şeyhinden duyduğunu iddia etmesiyle ya da bir râvi ile bilinen hadise sârikin çağdaşı bir râviyi eklemesiyle) ya الكذب في ادعاء السماع (hadis işittiği iddiasının yalan olmasıyla) ya الكذب في حديث الناس (işitiyormuş izlenimi vererek yalan söylemekle) ya da الكذب في حديث الناس (günlük konuşmasında yalan söylemekle) itham olunması muhtemeldir.⁵⁰⁰

Görüldüğü gibi terkip mana olarak içinde yalanın ve uydurmanın çeşitlerini barındırmaktır. Bu sıfatlardan herhangi birinin kendisinde olan râvinin adâletinden bahsetmek elbette güçtür. Çünkü bu lafızların her biri adâleti düşüren sebeplerdendir. Terkip mücerred olarak râvinin hadis dinlediğini iddia ettiği râvilerle karşılaşması konusunda itham edilmesi olarak kullanılsa bile bu ithamın zımında yalan veya hafıza bozukluğuna dayalı iyi hatırlayamama olabilir. Bu yönüyle de terkinin müfesser cerh lafzı olduğunu söylemek mümkündür.

24.1.4.11. كان اضعفنا طلبا (En zayıf talebemizdi)

Hadis talebinde en zayıfımızdı manasına gelen bu cerh lafzı Muhammed b. Ebû Hişâm er-Rufâî (ö. 248/862) için kullanılmıştır.⁵⁰¹ Râvi için İclî لا بأس به (rivayetinde bir sakınca olmayan râvi) lafzını kullanırken başkaları صدوق (pek doğru söyleyen) Buhârî ise hadisçilerin onun zayıflığı üzerine icmâ ettiği değerlendirmesini yapar. Ayrıca râvi için İbn Nemîr'den (ö. 240/854) nakille كان يسرق الحديث (bir şeyhten duymadığı halde ondan işitmiş gibi hadis rivayet ederdi) cerh lafzı da kullanılmıştır.⁵⁰²

Hakkında fazla bilgi bulamadığımız bu lafzın mutlak manada müfesser cerh lafzı olduğunu söylemek kolay değildir. Zira lafzın kendisiyle ilişkilendirildiği er-Rufâî hakkında İclî'nin “rivayetinde sakınca olmayan râvi” ve başkalarının “pek doğru söyleyen” değerlendirmeleri de bunu gösterir. Ancak Buhârî'nin, başkalarından nakille râviyi zayıf olarak nitelemesi ve özellikle de كان يسرق الحديث olarak nitelenmesi onun zaafı hakkında bilgi sunar niteliktedir. Nitekim yesriku'l-hadis bir yerde hadis uydurmak anlamına gelir. Hadis talebinde en zayıfımızdı terkihi, bu manada kullanılan bir lafızsa, yani bir şeyhten işitmediği hadisi ondan işitmiş izlenimi vererek rivayet ediyorsa o halde müfesser cerh olur. Yoksa mücerred bir kullanım, lafzın râvi üzerinde herhangi bir tesir alanı

⁵⁰⁰ Seleme, *Lisânü'l-Muhaddisîn*, 2/17.

⁵⁰¹ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/129; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, 2/280.

⁵⁰² Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, 2/280.

oluşturmamakta genel bir zayıflıktan bahsetmektedir. Hadis talebinde en zayıfımızı derken zayıflık adâlet cihetinden mi yoksa zabt cihetinden mi belli değildir. Râvinin tenkit edilen yönü muğlaktır. Cerh sebebi sarîh olmayan bu terkip için müfesser cerh lafzı diyebilmek için daha sağlam bulgulara ihtiyaç vardır.

24.1.4.12. مقدوحٌ في عدالته (Adâlet cihetinden tenkit edilmiştir)

Yezîd b. Muâviye b. Ebî Süfyân el-Emevî (ö. 64/683) için söylenen bu cerh lafzı, o kendisinden hadis rivayet edilmeye ehil biri değildir manasında kullanılmıştır. Ahmed b. Hanbel ise o, kendisinden hadis rivayet olunmaması gereken biri anlamında olduğunu belirtir.⁵⁰³ Zehebî, Ebû Davûd'un *Merâsîl*'inde Yezîd'e ait bir rivayet bulunduğunu ve onu *fi'n-nüket ale'l-etraf* isimli eserde zikrettiğini açıklar. Ebû Hâlit künyesi ile bilinen Yezîd hicri 60'ta hilafet görevini üstlenmiş 64'te vefat etmiştir.⁵⁰⁴ Bu terkinin manasına ve kullanıldığı şahsa bakılarak müfesser cerh lafzı olduğu söylenebilir.

24.1.4.13. لا يَدْرِى ما الحديث (Hadis nedir bilmez)

(hadis nedir bilmez) cerh lafzı Dâvûd b. el-Muhabbar (ö. 206/428),⁵⁰⁵ Nûh b. Derrâc et-Tâî el-Kâdî (ö. 182/798),⁵⁰⁶ Tayyib b. Reyyân el-Askalânî (ö. ?)⁵⁰⁷ ve Muhammed b. el-Fadl es-Sedûsî (ö. 223/410) için kullanılmıştır.⁵⁰⁸

Dâvûd b. El-Muhabbar, متروك (hadisi terk edilen) biri olarak bilinmesinin yanında mevzû rivayetlerinin çok olduğu *Kitabu'l-akl* adlı eserin de sahibidir.⁵⁰⁹ Öyle ki bu eser dört uydurma aşaması geçirmiştir; ilk uydurmayı Meysere b. Abdірabbih (ö. ?) yapmış ondan Dâvûd b. Muhabbar çalıp kendi uydurduğu yeni isnatla rivayet etmiş, ondan da Abdülaziz Ebî Recâ alıp uydurduğu bir isnat oluşturmuş ondan da Süleyman b. İsâ es-Secezî çalıp kendi uydurduğu isnatla rivayet etmiştir.⁵¹⁰ Ahmed b. Hanbel râviyi لا يَدْرِى ما الحديث (hadis nedir bilmez), İbn Medînî ذهب حديثه (râvi zayıftır ve hadis naklettiği râvilere dikkat etmez), Ebû Zür'a ve başkaları ضعيف (râvi zayıftır), Ebû

⁵⁰³ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, 4/440; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/293.

⁵⁰⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 605.

⁵⁰⁵ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, 3/244.

⁵⁰⁶ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 7/45; İbn Cevzî, *ed-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, 3/167.

⁵⁰⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/213.

⁵⁰⁸ Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Kitâbü'l-Muhteliîn*, thk. Rıf'at Fevzî Abdulmuttalib - Ali Abdulbâsit Mezîd (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1996), 116.

⁵⁰⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 200; Bâzemûl, *el-Mukterib fî beyâni'l-mužtarib*, 157.

⁵¹⁰ es-Seyyid Ebû'l-Muâti enn-Nûrî Muâti vd., *Mevsûatü Aşvâli'd-Dârekuñî* (Betrut-Lübnan: Âlemü'l-Küttüb, 1466), 247.

Hâtim مَتْرُوكٌ (hadisi terkedilen), Ebû Dâvûd ise ثَقَّةٌ شَبَّهَ الضَّعِيفَ (güvenilir ancak zayıfa benziyor) lafızlarıyla değerlendirir.⁵¹¹ Hadisçilerin bu değerlendirmeleri râvinin hadis nedir bilmez terkiibinin ihtiva ettiği manaya paralellik arz eder ki bu durum râvinin makbul biri olmadığına işaret eder. Hakkında kullanılan hadis nedir bilmez lafzı onun hadis ilminde yetkinliğinin olmadığına delalet eder. Râvinin hem uydurma rivayetlerinin olması hem hakkındaki değerlendirmelerin menfî olması onun için kullanılan hadis nedir bilmez lafzının müfesser cerh bir lafız olduğuna yorumlanabilir.

Nûh b. Derrâc et-Tâi el-Kâdî, a‘mâ bir râvidir. O, حَدَّثَ عَنْ الثَّقَاتِ بِالْمَوْضُوعَاتِ (sika râvilerden uydurmaları olan biridir).⁵¹² İbn Maîn, râviyi لَيْسَ بِثَقَّةٍ (güvenilir değil) ve لَا لَيْسَ بِشَيْءٍ (hadisinin bir kıymeti yok) ve كَذَابٌ خَبِيثٌ pis bir yalancıdır lafızlarıyla, Nesâî مَتْرُوكٌ (hadisi terkedilen) lafzıyla, Dârekutnî ضَعِيفٌ (zayıf) lafzıyla tenkit ederken İbn Hibbân onun sika râvilerden uydurma rivayetlerde bulunduğunu beyan eder.⁵¹³ Ebû Dâvûd, râviyi كَذَابٌ (çok yalan konuşan) biri diye tenkit ederken Mürre’ye muvafakat eder. O, يَضُغُ الْحَدِيثَ (hadis uydurur) lafzıyla cerh ederken de İbn Hibbân’ı doğrular.⁵¹⁴ Şâirin, Kûfe kadısı olduğunda râvi için kullandığı şu söz çok manidardır: “ Nûh b. Derrâc bize kadî olduğuna göre kıyametin yaklaştığını düşünüyorum.”⁵¹⁵

Râvinin sika râvilere muhalefet etmesi, hadis uydurması, zayıf kabul edilmesi, hadisi terk edilen biri ve yalancı olarak nitelenmesi hakkında kullanılan hadis nedir bilmez terkiibine açıklık getirir mahiyettedir. Zira râvi için söylenen bu lafızlardan bazısı onun adâleti hakkında, bazısı zabtı hakkında zaaf ehli olduğunu gösterir. Bütün bunlar râvinin hadis ehli olmadığını dolayısıyla hakkında kullanılan hadis nedir bilmez terkiibinin müfesser cerh olduğuna işarettir.

Ebû Zür‘a, İbn Ebî Hâtim’den Tayyib b. Reyyân el-Askalânî’nin vehim sahibi, لَا يَدْرِي مَا الْحَدِيثُ (hadis nedir bilmez) ancak yalancı olmayan biri olduğunu nakleder.

⁵¹¹ Zehebî, *Mîzânü’l-i‘tidâl fi nakdi’r-ricâl*, 2/20.

⁵¹² İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 3/46.

⁵¹³ İbn Cevzî, *ed-ðu ‘afâ’ ve’l-metrûkîn*, 3/167.

⁵¹⁴ Zehebî, *el-Muğnî fi’l-ðu ‘afâ’*, 2/702.

⁵¹⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 30/47.

Râvi, Zeyyad b. Seyyâr'dan hadis rivayet etmiştir. Ebû Zür'a, İbn Hâtım ve Şam bölgesi hadisçileri de kendisinden hadis rivayet edenler arasındadır.⁵¹⁶

24.1.4.14. “فلان وضاع” (Falan hadis uyduran biridir)

Fülânün vazzâ' lafzı, yalan ve iftira ederek Hz. Peygamber aleyhine hadis uyduranlar hakkında kullanılır.⁵¹⁷ Râvi, ya kendi inşa ettiği bir söze bir senet uydurarak onu rivayet eder ya da hikmet ehli kimselerden duyduğu bir söze senet uydurarak onu hadis diye rivayet eder. Bu ya kişinin kendi ikrarı ile ya da onun yalanına delalet edecek bir şeyle saptanır.⁵¹⁸ İbn Hacer, فلان وضاع (falan, çok uydurur) ve bunun gibi cerh lafızlarını en şerli cerh mertebesinin bir altında kabul eder.⁵¹⁹ İbn Salah (ö.643/1245) ise bu ve benzeri mübalağa lafızlarını cerh mertebelerinin en kötüsü olarak görür.⁵²⁰ Zehebî ve Irâkî, cerh mertebesinin birinci Sehâvî ise cerhin ikinci mertebesi olarak kabul eder. Fülânün vazzâun diye vasfedilen bir râvinin rivayet ettiği hadis hiçbir şekilde alınmaz.⁵²¹ Usul eserlerinden tespit edildiğine göre, “فلان وضاع” lafzının, hadis uydurmak ve yalan konuşmak anlamındaki lafızların değişik nezairleriyle beraber kullanıldığı görülür. Birlikte kullanıldığı tenkit lafızlarından bazıları şunlardır: “كذاب” (çok yalan söyleyen), “يضع” (hadis uydurur), “دجال” (yalanda çok ileri); “يكنب” (yalan konuşur), “وضع” (hadis uydurdu).⁵²²

Bu sıfatla mevsuf râvilerden biri olan Ahmed b. el-Hasan b. el-Kâsım (ö. 262/875) كان يعرف برَسُول نفسه “kendisinin elçisi” olarak tanınırdı.⁵²³ İbn Hibbân *Kitabu'l-Mecrûhîn*'de onun Mısır'da sika râviler üzerine hadisler uydurduğunu, kitaplarda isminin zikredilmesinin ancak cerh veya ta'n amaçlı caiz olacağını belirtir.⁵²⁴ Ta'dîli hakkında herhangi bir değerlendirme bulunmayan râviyi İbn Hibbân كذاب (Aşırı yalancı) diye Dârekutnî ve başkaları ise متروك (hadisi terkedilen) diye cerh eder.⁵²⁵ Ta'dîli hakkında her hangi bir değerlendirme bulunmayan râvi, uydurma ve yalanda o

⁵¹⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/213.

⁵¹⁷ Tahhân, *Teysiru muştalaha'l-hadis*, 47; Hâfız Senâullah ez-Zâhidî, *el-Fusûl fî muştalaha'l-hadis* 'r-resûl, 8.

⁵¹⁸ Tahhân, *Teysiru muştalaha'l-hadis*, 112.

⁵¹⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi nuhbeti'l-fiker*, 136.

⁵²⁰ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmil*, 151.

⁵²¹ Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 1987, 160.

⁵²² Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 2/125; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 409; Irâkî, *Şerhu't-tebşira ve't-tezkire elfiyyetü'l-irâkî*, 1/136; 151.

⁵²³ İbn Cevzî, *ed-du'âfâ' ve'l-metrûkîn*, 69; Zehebî, *Mizânü'l-i'îdâl fî nakdi'r-ricâl*, 5/90; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 151.

⁵²⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 145.

⁵²⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 151.

kadar ilerdedir ki كان يعرف برسول نفسه (çok hadis uydurduğu için kendinin elçisi olarak bilinir, kendinden hadis naklederdi)⁵²⁶ terkihi onunla özdeşleşmiştir. Râvi için kullanılan tenkit lafzı onun hadis kabul şartlarından olan adâlet sıfatının olmadığını göstermektedir. Zira râvi için söylenen bu tabir onun كذب الراوي (yalan konuşan) biri olduğunu gösteren müfesser cerh lafzıdır.

Bu cerh lafzıyla tenkit edilen bir başka râvi Muhammed b. el-Hüseyin el-Varrâk (ö. 418/1027) için Hâtib el-Bağdâdî, وضاع - كذاب (aşırı yalan konuşan-hadis uyduran)⁵²⁷ cerh lafızlarını kullanır ki bu terkipler râvinin kizbu'r-râvi kusuruyla ta'n edilen biri olduğunu ve dolayısıyla adâlet sıfatını haiz olmadığını gösterir. Hâtib, onun nasıl uydurmacı biri olduğunu şu anlattığıyla açık bir şekilde ortaya koyar. Zira râvinin el-Ecürri'den (ö. 360/970) kendi el yazması rivayetleri olduğunu, bu rivayetleri seferde isimlerini bilmediği bir topluluktan naklettiğini belirtir ve onun yüreklibu'l-ehâdis biri olduğuna, hadis uydurduğuna, kendilerinden hadis rivayet ettiği topluluklar için acaib nesep bilgileri ve isimler icat ettiğine dair şüphesi olmadığını beyan eder. Hatta râvinin bu uydurmalarından elinde fazlasıyla olduğunu, bir kısmını arz ettiği bu el yazmaları kitabı Ebî'l-Kâsım el-Ezherî'nin yırttığını açıklar.⁵²⁸

وضاع (hadis uyduran) râvilerden biri olarak tanınan Muhammed b. Abdullah b. Sâbit el-Eşnânî (ö. ?) hakkında Zehebî, uydurmak ve yalanda çok ileri gitmek manalarını ihtiva eden دجال وضاع mübalağa kalıpları ile cerh eder.⁵²⁹ Bu lafızlar râvinin açık bir şekilde yalanına delalet ettiği için yapılan tenkit cerh-i müfesserdir. Çünkü kizbu'r-ravî, râvinin adâletini ortadan kaldıran unsurlardandır. Dârekutnî de râviyi aşırı yalancı manasında olan mübalağalı sîgâ (دجال) lafzı ile cerh eder.⁵³⁰

Bağdat hadisçilerinden bir râvi olan Ahmed b. Nasr ez-Zâri' (ö. ?) Zehebî'ye göre مفتر (iftira atan) ve وضاع (hadis uyduran), Dârekutnî'ye göre دجال (aşırı yalan söyleyen) biridir. Kendisine ait meşhur bir cüz ile bilinir.⁵³¹ Râvinin münkerlerinin olması onun sağlam/güvenilir biri olmadığına delalet eder.⁵³² Zehebî, râvinin Hz. Ali'nin (r.a)

⁵²⁶ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 5/90.

⁵²⁷ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, 75.

⁵²⁸ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 5/142; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, 3/524.

⁵²⁹ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, 2/223.

⁵³⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 5/225.

⁵³¹ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, 106.

⁵³² Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 5/161.

قال خرجت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فصاحت نخله بأخرى هذا النبي المصطفى ki fazileti hakkında ki (Ben Hz. وعلي المرتضى الحديث وفيه فقال يا علي إنما سمي نخل المدينة صيحانيا لأنه صاح بفضلتي وفذاك Peygamber ile beraber çıkmıştım hurma ağacı, bu seçkin Peygamber ve razı olunmuş Ali diye haykırınca Hz. Peygamber ey Ali Medine hurması sayhaniyye diye isimlendirildi. Çünkü o benim ve senin faziletin için haykırdı buyurdu) bu ve buna benzer rivayetleri için bunlar Ahmed b. Nasr ez-Zâri' 'nin iftiralarıdır uyarısında bulunarak onun güvenilmemesi gereken, yalancı biri olduğunu ortaya koyar.⁵³³

الاسكاف (ayakkabı tamircisi) olarak bilinen Matar b. Meymûn Ebû Hâlit el-Muhâribî (ö. ?) özellikle amellerin faziletleri konusunda hadis uydurması sebebi ile (hadis uyduran) cerh lafzı ile cerh edilmiştir.⁵³⁴ Bu lafız hadis uydurmak ve yalan söylemek manalarını ihtiva ettiği için bu sıfatla bilinen râvi, kizbu'r-râvi olur ve adâlet sıfatı ortadan kalkar. Yalan adâlet sıfatını etkileyen cerh lafızlarının en müfesser olanıdır. Adalet sıfatını ortadan kaldıran diğer cerh sebeplerinin râvideki zaaf oranına göre bir hadis olarak kıymeti vardır. Bu türden rivayetlerin amellerin faziletleri ve diğer bazı alanlarda kullanımları mümkün görünürken vazzâun bir râvinin rivayetinin hiçbir alanda kabul edilebilirliği ve kullanılabilirliği mümkün değildir.

24.1.4.15. كذاب (Yalancı)

Hatib el-Bağdâdî, râvinin hallerinden haber veren ifadeleri sınıflandırırken en üst seviyede sika ve hucce en alt seviyede ise kezzâb ifadesini kullanır.⁵³⁵ Bu ifadeden Hatib'in kezzâb lafzını cerhin en kötü mertebesinde gördüğü anlaşır. İbn Salâh da hafiften ağıra doğru yaptığı sıralamada dördüncü mertebede gördüğü kezzâb lafzını en kötü cerh lafzı olarak kabul etmiştir.⁵³⁶ İbn Hacer'e göre ism-i tafdîl الكذب الناس (ziyade yalancı) kalıbında gelen cerh lafızlarından sonra en kötü cerh mertebesidir. Kezzâb her ne kadar mübalağa sığası olsa da ismi tafdîl sığası ondan önce gelir.⁵³⁷ Yani İbn Hacer'e göre ikinci mertebededir. Irâkî, cerhin en kötü mertebesi kezzâptır ifadesiyle

⁵³³ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 317.

⁵³⁴ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-Esbahânî, *Kitâbü'l-ğ-Đu 'afâ'*, thk. Fâruk Hamâde (Dımeşk: Darü'l-Kalem, 1431), 135.

⁵³⁵ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 22; İbnü's-Salâh, *Muqaddime*, 126.

⁵³⁶ İbnü's-Salâh, *Muqaddime*, 126.

⁵³⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-naẓar fî tavzîhi nuḥbeti'l-fiker*, 170.

Hatîb'i destekler.⁵³⁸ Sehâvî de bu lafzın tecrîhin en düşük seviyesinde olduğunu açıklar.⁵³⁹ Görüldüğü gibi yalanda mübalağayı ifade eden kezzâb lafzı hadisçilerin çoğuna göre en kötü cerh mertebesinde. Kezzâb, râvinin adâletini düşüren bir sıfat olarak müfesser cerh lafızlarındandır. Çünkü bu lafızdan râvinin yalancı olduğu ve hadis uydurduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Kezzâb ravilerden biri olan Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö. 146/763), *sâhibü't-tefsir* sıfatı ile meşhur, Ebu Nadr künyesi ile maruftur. Ebû Usâme'nin râviden tabaklamakla ilgili ذكاه كل مسك دباغه (cesedin derisinin temizlenmesi, tabaklamakla ilgili) rivayeti vardır.⁵⁴⁰ Râvinin müfessir, allâme gibi sıfatlarla anılması nesep ilimlerindeki mahareti sebebiyledir. Râvi Hz. Ali hakkında Sebeî'lerin söyledikleri “Ali ölmedi, o kıyametten önce gelecek ve zulümle dolu dünyaya adalet getirecek” sapkın görüşü benimseyen biridir. Hatta bu konudaki ifratları o kadar ileri seviyededir ki bir bulut gördüklerinde Hz. Ali onun içindedir diyebiliyorlardı.⁵⁴¹ Bu bilgiler kezzâb lafzı ile cerh edilen râvinin yalan veya uydurmalarının olduğunu açıkça göstermektedir. Yalan ise râvide aranan hadis kabul şartlarından biri olan adâleti ortadan kaldırır. Böylelikle bu râvi hakkında kullanılan kezzâb lafzının müfesser cerh olduğu anlaşılmış olur.

Ahvâlü'r-Ricâl'de kezzâb ve müfteri biri olarak adı geçen Ebû Hârûn el-Abdî Ammâra b. Cevîn bu sıfatla cerh edilen râvilerdendir. (ö. 134/751).⁵⁴² Yahyâ b. Saîd el-Kattân bu râviden hadis almayı terk etmiştir.⁵⁴³ Hammâd b. Zeyd, “o كذاب (çok yalan söyleyen) biridir sabah bir şer rivayet eder akşam başka bir şey”⁵⁴⁴ diyerek râvinin tutarsızlığını ve ne derece hadis uyduran biri olduğunu vurgular. Ahmed b. Hanbel bu râvi için “o, bir şey değildir”, Mürre “o metruk biridir”, Yahyâ b. Maîn “o zayıftır”, Şu'be, “boynumun vurulması ondan hadis rivayet etmemden daha iyidir” değerlendirmesini yapar.⁵⁴⁵ Ebû Zür'a, Nesâî ve Ebû Hâtim râvinin zayıf olduğunu beyan eder. Süfyân es-Sevrî'nin râviden rivayetleri mevcuttur. Ali b. Âsım (ö. 221/835) râvi için “o harici idi sonra şîî oldu”

⁵³⁸ Irâkî, *Şerhu't-tebşıra ve't-tezkire elfiyyetü'l-irâkî*, 375.

⁵³⁹ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/124.

⁵⁴⁰ İbnü's-Salâh, *Muqaddime*, 323-324.

⁵⁴¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/253.

⁵⁴² Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 97.

⁵⁴³ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 6/499.

⁵⁴⁴ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 178.

⁵⁴⁵ İbn Cevzî, *ed-ðu'afâ' ve'l-metrûkîn*, 2/203.

açıklamasını yapar.⁵⁴⁶ Kezzâb lafzının râvi üzerindeki tesirine bakıldığında lafzın müfesser cerh olduğu ortadadır. Çünkü râvi, güvenilir hadisçiler tarafından yalan konuşmakla sıfatlanmış ve adâlet sıfatını kaybetmiştir.

24.1.4.16. يثبج الحديث (Hadis uydurur)

يُثَبِّجُ terimi uydurmaktan kinayedir.⁵⁴⁷ Aslı ج ب ث harflerinden oluşan ke-lime lugatta her şeyin en büyüğü, ortası ve en yükseği manalarına gelir.⁵⁴⁸ “Ümmetimin en hayırlısı evveli ve sonudur, ortada ise ümmetimden olmayan eğriler vardır”⁵⁴⁹ hadisinde orta anlamında kullanılmıştır. Ma‘mer (ö. 217/832) İsmâîl b. Şarus hakkında hem يثبج الحديث ve hem de يضع الحديث cerh lafızlarını kullanmıştır. Hatta Abdürrezzâk kendisine “neden İsmâîl b. Şarus’tan hadis yazmıyorsun” diye sorduğunda “çünkü o يثبج الحديث bir râvidir cevabını vermiştir.” Buradan Ma‘mer’in bu cerh lafzını hadis uydurmak manasında kullandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla râvinin adâlet sıfatının olmamasına delalet eden bu terkip, müfesser cerh lafzıdır.⁵⁵⁰

24.1.4.17. منبع الكذب (Yalanın kaynağı)

Yalanda mübalağayı ifade eden bu cerh lafzı çok yalan konuşan biri için kullanılır ki sanki o kişi kendisinden yalanın sudur ettiği bir kaynaktır. Kendisinden su çıkan ve hiç kesilmeyen bir göze gibi.⁵⁵¹ Sehâvî’ye göre cerhin birinci mertebesinde bulunan bu cerh lafzının kendisi için kullanıldığı râvinin rivayeti hiçbir şekilde kabul edilmez.⁵⁵²

Râvi için kullanılan Menbeu’l-kizb lafzı râvinin son derece yalancı biri olduğu ortaya koymaktadır. Bu terkinin, hadis kabul şartlarından olan adâlet sıfatını ortadan kaldırması yönüyle müfesser cerh lafzı olduğu açıktır. Zira menbeu’l-kizb lafzı açık bir şekilde râvinin zaaf alanı hakkında bilgi vermektedir.

⁵⁴⁶ Makrîzî, *Muhtaşarü'l-Kâmil fî ma'rifeti du'afâ'i'l-muhaddisîn li-İbn 'Adî*, 528.

⁵⁴⁷ Düleymî, *Cerhu'r-ruvât ve ta'dilihim el-üsüs ve'd-ğavâbi*, 211.

⁵⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “sbc”, 2/219.

⁵⁴⁹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Misrî et-Tahâvî, *Şerhu Müşkilü'l-âşâr*, thk. Şuayb Arnavud (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1415), 6/270 (No. 2473).

⁵⁵⁰ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, 5/234.

⁵⁵¹ Seleme, *Lisânü'l-Muhaddisîn*, 5/152.

⁵⁵² Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 1987, 96.

24.1.4.18. “يسرق الحديث” (Bir şeyhten duymadığı hadisi ondan duymuş gibi rivayet eder)

Sehâvî'ye göre cerhin üçüncü derecesinde bulunan bir cerh lafzıdır. Yesriku'l-hadis bir râvinin rivayeti hiçbir şekilde alınmaz.⁵⁵³ Rivayetinde tek kalan muhaddisin hadisini, sârikin alıp o muhaddisin şeyhinden duyduğunu iddia etmesidir. Ya da bir râvi ile bilinen hadise sârikin çağdaşı bir râviyi eklemesidir.⁵⁵⁴ İbn Hibbân, tedlîs yapmaksızın kendilerinden işitmediği halde sika râvilerden hadis rivayet edilmesini yesriku'l-hadis diye tanımlar.⁵⁵⁵ Yesriku'l-hadis, kendisinden hadis işitmediği bir râviden hadis dinlediğini iddia etmekle olduğu gibi, senedi sabit olmayan bir metne zayıf bir senet eklemekle de olur.⁵⁵⁶ Bunu, metni sahih olmayan bir hadise sahih bir isnat ekleyerek yapmak ise uydurma ve iftira çeşidindendir. Öyle ki bu durum helal ve haram konularında olursa büyük günahdır ve o kişinin yeri ateştir.⁵⁵⁷

Gerek terkinin geldiği anlamlar ve gerekse beraber kullanıldığı lafızlar göz önüne alındığında bu sıfatla mevsuf bir râvinin hadisinin makbul olmaktan uzak olduğu görülür. Nitekim metni sahih olmayan bir hadise sahih isnat eklemek, içinde yalanı, iftirayı, uydurmayı ve buna benzer çirkin sıfatları barındırdığı için, râvi birçok yönden güvenilirliğini kaybeder. Böyle bir râvinin adâlet sıfatından bahsetmek de mümkün gözükmemektedir. Râvinin zaaf alanı hakkında açık bir şekilde bilgi veren bu lafzın müfesser cerh lafzı olduğu ortadadır.

2.1.4.19. يركب الاسانيد (Sağlam bir metni değiştirilmiş bir isnatla rivayet eder)

Hadise revaç kazandırmak için mevcut bir metni değiştirilmiş bir isnatla zikretmektir.⁵⁵⁸ Hatta bir râviye ait metnin bir bölümüne başka bir râviye ait metnin bir kısmını birleştirilerek muhtelif isnatların bir araya getirilerek hadisin rivayet edilmesidir. Ahmed b. Hanbel isnat uydurmak olan terkîbü'l-esânîd sebebiyle el-Vâkidî'yi

⁵⁵³ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 1987, 161.

⁵⁵⁴ İtr, *Menhecü'n-naqd*, 115.

⁵⁵⁵ İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni 'fi 'ulûmi'l-hadîs*, 393.

⁵⁵⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Mûkızâ fi 'ilmi muştalâhi'l-hadîs*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbuatü'l-İslamiyye, 1412), 60.

⁵⁵⁷ Zehebî, *el-Mûkızâ fi 'ilmi muştalâhi'l-hadîs*, 60.

⁵⁵⁸ İbrâhîm b. Abdullah b. Abdurrahman el-İbrâhîm Lâhim, *Şerhu İhtîşârı 'Ulumu'l-hadîs* (y.y., ts.), 233.

(ö.207/823) tenkit etmiş, Yahya b. Maîn ise aynı şahsın 1020 hadis uydurduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁹

Zehebî (ö.748/1348), *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ* adlı eserinde Muhammed b. Humeyd er-Râzî'nin çevirisinde yürekkibü'l-esânîd terkiibini şu lafızlarla beraber kullanmıştır “فلان يسرق الحديث (rivayetinde tek kalan muhaddisin hadisini, sârikin alıp o muhaddisin şeyhinden işittiğini iddia etmesi veya bir râvi ile bilinen bir hadise sârikin çağdaşı bir râviyi eklemesi), “تدليس التسوية” (güvenilir râviler arasındaki zayıf bir râviyi atlayarak hadisin güvenilir râviler tarafından nakledildiği izlenimi uyandırmak), “تركيب الأسانيد” (muhtelif isnatları bir araya getirip yeni bir isnat oluşturmak), “الاتهام” (yalanla itham etmek).⁵⁶⁰ Bazı yönleriyle yürekkibü'l-ehadis'e benzeyen تركيب الأسانيد cerh lafzı da hakkında kullanılan râvinin, adâlet yönünden itibara alınamayacak biri olduğunu gösterir.

el-Kâsım b. Muhammed b. Hamîd (ö. 228/843),⁵⁶¹ Abdullah b. Hafs b. el-Vekîl (ö. ?).⁵⁶² Yürekkibü'l-hadis sıfatına sahip olan bu râvilerin hadis alanındaki yetkinliklerini, hadisçilerin onlar hakkındaki değerlendirmelerini kısaca ele alacağız.

Yürekkibü'l-esânîd olarak tenkit edilen hadisçilerden Abdullah b. Atâ el-İbrâhimî'yi (ö. 240/854),⁵⁶³ Yahyâ b. Mende, (ö. 395/1004) tevsik ettiği halde es-Sekatî (ö. 240/854) tekzîb eder.⁵⁶⁴ Es-Sekatî râviyi tekzîb etmekle beraber onun يركب الأسانيد على رجال الإسناد كلهم مجاهيل (isnattaki râvilerin hepsi meçhul olan) biri olduğunu beyan eder.⁵⁶⁵ Yahyâ b. Mende (ö. ?), râviyi hıfz sahibi, hadisi anlayan, nakli sahih, anlayışı güzel, okuması seri ve hatırlaması güzel biridir met-hiyeleri ile ta'dil eder, Mü'temin es –Sâcî de (ö. 507/1113) râviyi tevsik eder ancak bel-desinden hiç kimsenin ondan razı olmadığı kaydını ekler.⁵⁶⁶

Abdullah b. Hafs b. el-Vekîl (ö. ?), İbn Adî'nin â'mâ biri olduğunu beyan ettiği aynı zamanda يسرق الحديث (rivayetinde tek kalan muhaddisin hadisini, sârikin alıp o

⁵⁵⁹ Subhî, *Ulumu'l-hâdîs ve muştalahîhi*, 342.

⁵⁶⁰ Seleme, *Lisânü'l-Muhaddîsîn*, 3/240.

⁵⁶¹ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 11/504.

⁵⁶² Cedî, *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*, 2/1057.

⁵⁶³ İbn Cevzî, *ed-ðu'afâ' ve'l-metrûkîn*, 2/132.

⁵⁶⁴ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-ðu'afâ'*, 494.

⁵⁶⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 2/255.

⁵⁶⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/316.

muḥaddisin şeyhinden işittiğini iddia etmesi veya bir râvi ile bilinen bir hadise sârikin çağdaşı bir râviyi eklemesi) biri olarak sıfatladığı râvilerdendir.⁵⁶⁷ Ayrıca kendisinin يضع الحديث (hadis uyduran) biri olduğunu söyler.⁵⁶⁸ Nitekim Hz. Muaviye'nin fazileti hakkında söylenen hadisin İbn Adî, Abdullah b. Hafs b. el-Vekîl'in uydurması olduğunu açıklarken Hatîb ise, senetteki bütün ricâli güvenilir kabul etmesine rağmen senette İbn Hafs olması sebebiyle hadisin metin ve senet olarak batıl olduğunu vurgular.⁵⁶⁹ Ne doğup yaşadığı yerle ilgili ne de ölümüyle ilgili herhangi bir bilgi tespit edilemeyen râvi hakkında söylenen tenkit lafızlarının, râvinin hadis kabul şartlarından biri olan adâlet sıfatını ortadan kaldıran müfesser cerh lafızları olduğu görülür.

Manasına bakıldığında yesriku'l-hadis cerh lafzının müfesser cerh lafızlarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, her şeyden önce yesriku'l-hadis, mevcut bir metni değiştirilmiş bir isnatla rivayet etmektir. Bu şekilde yapılan hadis rivayetinde ise aldatma ve yalan vardır. Yani hadis uydurmaktan farksız bir durumdur. Özellikle bu işin hadise revaç kazandırma maksatlı yapılması, muteber olmayan bir senedi, râvileri herkes tarafından bilinen güvenilir kişilerden oluşan bir senetle değiştirerek rivayet etmek ahlaki değildir. Râvi güvenilirliğini ortadan kaldıran bu tenkit lafzı ile adâlet sıfatı ortadan kalkar.

24.1.5. Müfesser Cerh'in Ta'dîle Takdîmi

Öncelikle cerh ta'dîl arasında bir tercihten bahsedilebilmesi için birinin diğeri ile teâruz halinde olması gerekir. Cerh ve ta'dîlin teâruzu, râvinin rivayetinin reddini gerektiren bir şeyle zikredildiği gibi rivayetinin kabulünü gerektiren başka bir şeyle de zikredilmesi ile meydana gelir. Mesela bazı âlimler bir râvi için o sikadır, diğer bazı âlimler ise o zayıftır dese burada tenakuz oluşur.⁵⁷⁰ Cerh ve ta'dîl arasındaki teâruz bu şekilde farklı münekkitlerin bir râvi hakkında verdiği farklı hüküm şeklinde olduğu gibi bir münekkidin bir râvi hakkında verdiği iki farklı hüküm olarak da gerçekleşebilir.⁵⁷¹

⁵⁶⁷ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 4/264; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/275; Makrîzî, *Muhtaşarü'l-Kâmil fî ma'rifeti du'afâ'i'l-muḥaddisîn li-İbn 'Adî*, 484.

⁵⁶⁸ İbn Cevzî, *ed-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, 2/199; Zehebî, *el-Muğnî fî'd-du'afâ'*, 478.

⁵⁶⁹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/275.

⁵⁷⁰ Useymîn, *Muṣṭalaḥu'l-ḥadis*, 28.

⁵⁷¹ Aşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, 144.

Mesela kimi râvilerin cerh ve ta'dil edilmesinde çoğunlukla fikir birliği olmasına rağmen, kimi râviler hakkında ise büyük ihtilaflar mevcuttur. Bu ihtilaflar arasında önemli bir münekkidin sözelimi "metruk" dediğine diğer bir münekkidin "zayıf" değerlendirmesi normal bir durum görülmekle beraber, bazen görüşler arasındaki fikir ayrılığı iki zıt kutup gibi bir durum meydana getirebilmekte, birinin sika dediğine diğeri yalancı diyebilmektedir.⁵⁷² Cerh ve ta'dilin de tam olarak bu durumda takdim ve tehirinden söz etmek mümkündür. Yani bu durumda râvinin tecrîh yönü mü yoksa ta'dil yönü mü tercih edilecek sorunu oluşmaktadır.

Örneğin, İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahyâ hakkında, Yahyâ b. Saîd ve Yahyâ b. Maîn "kezzâb", Bîşr b. Mufaddâl da Medine fakihlerinin tamamının aynı şekilde "kezzâb" dediğini bildirmiştir. Diğer birçok münekkide göre de İbrahim b. Muhammed "metruk" bir râvidir. Fakat İmâm-ı Şafîî, onun hadis naklinde "sika" biri olduğunu söylemektedir. İbrahim b. Mufaddâl'ın hadislerinin delil olarak kullanılacağını veya hiç olmazsa "münker" rivayetlerinin olmadığını ve hadislerinin yazılabileceğini belirten âlimler de vardır.⁵⁷³ Örnekte görüldüğü gibi râvi hakkında farklı değerlendirmeler mevcuttur ve bu farklılık râvi hakkında cerh ve ta'dil teâruzuna sebebiyet vermektedir.

Bir râvi hakkında hem cerh ve hem ta'dilin varlığı sebebiyle meydana gelen tenakuz birkaç sebebe bağlıdır.

- Bu sebeplerden biri hiç şüphesiz bir muhaddisin râvide muttali olduğu bir cerh sebebi ile onu cerh etmesi ve aynı râvide bu bilgiye vâkıf olmayan bir diğerrinin onu ta'dil etmesidir.

- Bir diğer sebep ise cerh ve ta'dil imamlarından bazılarının cerh etme noktasında müteşeddît olmasıdır. Öyle ki cerh ve ta'dilde müteşeddît olan muhaddis, râvinin rivayetini düşürmeyecek bir cerh lafzı ile onu vasıflar.⁵⁷⁴ Şu'be ve Sevrî gibi hadisçiler bu müteşeddîtlerdendir.⁵⁷⁵

⁵⁷² Bekir Kuzudişli, "Hadis Tarihi Araştırmalarında Mevzû İsnad Verilerinden Yararlanma İmkânı ve Sorunsalı", *Ekev Akademi Dergisi* 32 (2007), 96.

⁵⁷³ Kuzudişli, "Hadis Tarihi Araştırmalarında Mevzû İsnad Verilerinden Yararlanma İmkânı ve Sorunsalı", 96.

⁵⁷⁴ Mâhir Yâsîn el-Fahl, *Eşerü 'ileli'l-hadîs*, 127.

⁵⁷⁵ İbn Hacer, *en-Nüket 'alâ Kitâbi'bni's-Şalâh*, 482.

- Bir başka ihtilaf sebebi ise cerh ve ta'dil imamlarının muttali olduğu bir cerh sebebi ile râviyi cerh etmesidir ki mecrûhun tevbe etmesi ile cerh illetinin üzerinden kalkmasından cârih habersiz olur. Bir diğeri ise bu duruma muttali ve böylelikle cerh ve ta'dil konusunda ihtilaf meydana gelir.⁵⁷⁶

Cerh ve ta'dil arasında meydana gelen bu tenakuzu gidermek için belirli tercih sebepleri ile biri tercih edilmeli ki râvinin kabul veya red tarafı belli olsun. Bir hadisi bazı sika râviler muttasıl diğeri bazı sika râviler de mürsel olarak rivâyet etseler ehli hadis kabul edilecek hadis hakkında ihtilaf etmiştir. Mesela لا نكاح إلا بولي (velinin izni olmadan nikâh geçerli değildir) hadisi İsrâîl b. Yûnus tariki ile mevsûl/müsned, Süfyân es-Sevrî tariki ile mürsel (buradaki mürselden maksat sahâbe tabakasının atlanarak Hz. Peygamber'den hadis rivayet edilmesidir. Zira Süfyân kanalıyla gelen rivayette sahâbe halkası zikredilmemiştir) olarak gelmiştir. Hatîb, bu ve benzeri durumlarda hadis ehlinin ekserisinin mürseli, bazılarının râvi fazlası olan tariki, diğeri bazılarının ise hafıza yönünden daha güçlü olan tariki, başka birinin ise her ne kadar mürsel rivâyet edenler daha ehfaz (hafıza bakımından daha sağlam) olsalar da bu durum onların adâletine ve ehliyetine zarar vereceği için müsned olan tariki, diğeri birinin ise râvi, âdil ve zabt ehli olduğu sürece müsnedi tercih ettiğini ve sahih görüşün de bu son görüş olduğunu söyler.⁵⁷⁷

Abdülazîz el-Buhârî (ö. 1119/1707), *Keşfü'l-esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî* adlı eserinde لا نكاح إلا بولي (velinin izni olmadan nikâh geçerli değildir) hadisi ile ilgili sika râvi fazlalığı sebebiyle muttasıl olan tarikin tercihinin gerekli görür. Râvinin irsal yaptığı kişi hakkında sükût etmesi onun cerh mesabesinde, diğeri isnadın ise ta'dil mesabesinde olduğunu belirtir. Bu sebeple cerh mesabesinde olan mürsel rivayetin kabul edilemeyeceğini savunur.⁵⁷⁸

Hatîb el-Bağdâdî, bir ve iki cârihin cerh ettiği bir râvi eğer aynı sayıda muaddil tarafından ta'dil edilirse cerhin tercih edilmesi noktasında ilim ehlinin ittifakından bahseder. Burada cerhin tercih edilmesi cârihin, râvi hakkında muaddilin bilmediği bir yö-

⁵⁷⁶ Mâhir Yâsin el-Fahl, *Eşerü 'ileli'l-ḥadîs*, 127.

⁵⁷⁷ İbnü's-Salâh, *Muḥaddime*, 71.

⁵⁷⁸ Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî Abdülazîz, *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 3/12.

nünden haber vermesi sebebiyledir. Zira cârih, cerh edilen râvi hakkında muaddilin muttali olmadığı fazla bilgiye sahiptir.⁵⁷⁹ Hatîb'in buradaki cerh lafzından muradının müfesser cerh olduğu İbn Salâh'ın "cerh ve ta'dilin gerekçelendirilmesine (müfesser olmasına) ilk değinen Hatîb'dir" sözünden anlaşılmaktadır.⁵⁸⁰ Zira o, "ihbâru bih, keşf ve müzekkî's-sebep"⁵⁸¹ lafızlarını cerh ve ta'dilin gerekçelendirilmesi için kullanmıştır. Bu lafızlardan "ihbâru bih"i tadilin, "keşf"i ise cerhin gerekçesini belirtmek için kullanmıştır.⁵⁸² İbn Salâh da muaddil ve mücerrih sayısına değinmeden mutlak olarak bir râvide cerh ve ta'dil toplandığında cerhin tercih edeceğini belirtir ve muaddilin râvi hakkında bilinen bir halinden haber verdiğini cârihin ise muaddilin râvi hakkında bilmediği bir yönüne muttali olduğunu kendisine gerekçe kılar.⁵⁸³ İbn Dîhye'ye göre de cârihin, muaddile gizli kalan bir duruma şahitlik etme ihtimalinden dolayı cerh ta'dile tercih edilir. Ona göre muaddilin zahir bilgiye cârihin ise muaddilin bilmediği özel bir bilgiye vakıf olması sebebiyle fukahâ nezdinde cerh ta'dile tercih edilir. Bu durumda cerhin tercih edilmesi muaddili tekzîb etmek anlamına gelmez. Zira râvinin zahirine şahitlik eden muaddilin iddiası ne kadar doğru ise râvi hakkında özel bir bilgiye sahip olan cârihin iddiası da o kadar doğrudur. Bu sebeple râvinin iki vasfa sahip olmasına rağmen cerhin tercih edilmesi muaddili tekzîb manasına gelmez. Ancak buna karşın cerhin değil de ta'dilin tercih edilmesi cârihin tekzîb edilmesi demektir.⁵⁸⁴ Bu açıklamalardan İbn Dîhye'nin muhaddis ve fukahâ ile aynı görüşte olduğu anlaşılmaktadır. İbn Salâh her ne kadar burada müfesser cerh kaydını zikretmeden cerhin ta'dile tercihindan bahsetse de eseri tahkik eden Nurettin İtr dip notta cerhin ta'dile tercihi için şu şartları sayar.

1. Cerhin ta'dile tercih edilmesi için cerh müfesser olmalı

2. Cârih, mecruh hakkında mutaassıp olmamalı

3. Sahih bir delil ile muaddil tarafından cerhin geçersizliği beyan edilmemiş olmalı. Yani bazen râvi zabtının zayıflığı sebebiyle ta'n edilir ve muaddil bu sebeple cerh edilen râvinin aslında tam zabt sahibi olduğunu ancak ömrünün sonuna doğru

⁵⁷⁹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 105-106.

⁵⁸⁰ Hüsamettin Kaya - Mehmet Bilen, "Zahirî Mezhebi Perspektifinde Cerh ve Ta'dil Meselesi", *Artuklu Akademi* 10/1 (2023), 62.

⁵⁸¹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 99-100; Kaya - Bilen, "Zahirî Mezhebi Perspektifinde Cerh ve Ta'dil Meselesi", 63.

⁵⁸² Turhan, "Sadece Müfesser Cerh Kabul Edilir", 302.

⁵⁸³ İbnü's-Salâh, *Muḳaddime*, 109.

⁵⁸⁴ Kaya - Bilen, "Zahirî Mezhebi Perspektifinde Cerh ve Ta'dil Meselesi", 62.

karıştırmaya başladığını ispatlarsa ta‘dîl tercih edilir.⁵⁸⁵ Nurettin İtr’ın bu açıklamalarından İbn Salâh’ın cerh lafzından kastının müfesser cerh olduğu anlaşılır.

Muaddil sayısı fazla olduğunda ta‘dîl tercih edilir diyenler olsa da bu durumda da sahih görüş cumhurun görüşü olan cerhin tercih edilmesidir.⁵⁸⁶ Muaddil sayısı fazla olduğunda ta‘dîlin tercih edileceğini savunanlar, sayı fazlalığının muaddillerin (Râvinin adâletini ortaya koyanlar) görüşünü kuvvetlendireceğini, sayı azlığının ise mücerrihlerin görüşünü zayıf bırakacağını dile getirirler.⁵⁸⁷ İmâmı Gazzâlî el-Mustasfâ’da muaddil sayı bakımından fazla olduğunda ta‘dîl cerhe tercih edilir görüşünün zayıf olduğunu belirttikten sonra şöyle devam eder: “Cerhin ta‘dile tercih edilmesi cârihin fazla bilgiye muttali olması sebebiyledir; muaddilin sayı bakımından fazla olması duruma etki etmez” açıklamasında bulunur.⁵⁸⁸ İbnü’l-Hâcib (ö. 646/1249) ise cerh ve ta‘dîl teâruz ettiğinde yani bir râvi hem cerh hem de ta‘dîl edildiğinde sağlam bir tercih sebebi olmadıkça her ikisi de tercih edilmez, muaddil sayı fazlalığıyla kuvvetli olur, cârih ise bilgi fazlalığıyla deyip görüşünü temellendirmeye çalışır. Ancak bu da kayda değer bir görüş değildir.⁵⁸⁹

Abdulhay el-Leknevî’nin *er-Ref‘ ve’t-tekmîl fi’l-cerh ve’t-ta‘dîl* isimli eserinde konuya yaklaşımı şu şekildedir: “Cerh ta‘dile tercih edilir” sözünü mutlak manada anlamaktan sakınmak gerektiğini belirttikten sonra cerhin tercihi ancak mücerrihin imamlığının ve adâletinin sağlam olması, övgüsünün çok, cerh edeninin az olması halinde mümkün olacağını belirtir.⁵⁹⁰ *Tedribü’r-râvi fi şerhi takrîbi’n-nevevî*’de Suyûtî muaddil sayısı fazla bile olsa müfesser cerhin ta‘dile tekaddüm edeceği görüşünü benimser. Bu konuda Hatîb’in cumhurdan naklettiği cerh tercih edilir çünkü cârih, râvi hakkında muaddilin bilmediği fazla bilgiye sahiptir, zira cârih, muaddili ta‘dîl konusunda tasdikler bununla beraber cârih, muaddilin râvi hakkında bilmediği gizli bilinmeyen bir yönüne vakıftır görüşüne yer verir. Ancak bu şekilde cerhin ta‘dile tercih edilmesi için muaddil,

⁵⁸⁵ İbnü’s-Salâh, *Muqaddime*, 110.

⁵⁸⁶ Cemâlüddîn Kâsımî, *Qavâ’idü’t-tahdîs*, 188.

⁵⁸⁷ Suyûtî, *Tedribü’r-râvi*, 365.

⁵⁸⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 243.

⁵⁸⁹ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 2/36.

⁵⁹⁰ Leknevî, *er-Ref‘ ve’t-tekmîl*, 197.

cârihin cerh sebebini biliyorum ancak mecrûh tevbe etti ve halini düzeltti diye bir açıklama yapmadığında geçerli olur.⁵⁹¹ Yani muaddil, bu açıklamayı yaptığında cerh sebebi geçersiz olur ki bu durumda ta‘dil tercih edilir.

Müfesser cerhin ta‘dile tercihin men edecek bir başka sebep de muaddilin mecrûh üzerindeki cerh sebebini iptal edecek bir beyanda bulunmasıdır. Mesela katil olmakla cerh edilen bir râvi üzerindeki cerh, muadilin, hayır ben öldürüldü denilen kişiyi daha sonra yaşıyor gördüm demesi ile kalkar.⁵⁹² Öyle ki bu şekilde yapılan tenkit müfesser olmadığı gibi cerh olma özelliğini de kaybeder.

Bir râvi için biri, “o zayıftır (هو ضعيف)” diğer bir başkası ise “o sikadır (هو سикаد)” dese bu durumda cerh ta‘dile tercih edilir denilmez. Çünkü cerhin tercih edilmesi için cerh sebebi müfesser ve sabit olmalıdır.⁵⁹³ Oysa “o zayıftır” tabiri cerh sebebinin ne olduğunu açık bir şekilde ortaya koymamaktadır. Râvinin zaaf alanı hakkında bilgi vermemektedir. İbn Hacer *Nüzhetü 'n-nazar*’da adâleti sabit olan bir râvinin müfesser olmayan bir cerh lafzıyla cerh edilmesini ta‘n olarak görmez.⁵⁹⁴ İbn Hacer’in bu tanımına göre o zayıftır tabiri müfesser olmayı bırak cerh olarak bile kabul edilmez. Zira bir başkası “o sikadır” diyerek râvinin adâletini ortaya koymaktadır.

Et-Tenkîl sahibi Muallimî, Hatîb’in kelamının sebebi açıklanmış cerhin ta‘dile te-kaddüm edeceği yönünde olduğuna değindikten sonra cârihin cerh sebeplerini ve âlimlerin ihtilaflarını iyi bilen biri olması halinde cerhin mücmel de olsa ta‘dile tercih edileceğini belirtir. Ancak ilim ehlinde bir topluluk cerhin müfesser olma kaydını şart koşar. Nitekim cerh sebeplerini ve âlimlerin ihtilaflarını bilen cârihin ليس بثقة (sağlam değil), ليس بشيء (bir şey değil), ضعیف (zayıf), فاسق (fâsık biri), ليس بعدل (âdil değil) sözü içtihadî olup ihtimal içeriklidir. Bu sebeple bu sözlerden herkes başka bir şey anlayabilir.⁵⁹⁵

Eğer mecrûh hakkında ta‘dîl yoksa tercih edilen görüşe göre cârihin, cerh sebebini bilen biri olması şartı ile cerh sebebi gayri mübeyyen de olsa cerh kabul edilir. Çünkü râvi hakkında ta‘dîl olmaması onun meçhul olmasını gerektirir. Bu durumda da

⁵⁹¹ Süyûtî, *Tedribü 'r-râvî*, 168.

⁵⁹² Gazzâlî, *el-Mustaşfâ*, 129.

⁵⁹³ Mezîd, *Minhâcû 'l-Muḥaddişîn*, 310.

⁵⁹⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü 'n-nazar fî tavâzîhi nuḥbeti 'l-fiker*, 139.

⁵⁹⁵ Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Muḥaddimetî İbni 'ş-Şalâh*, 264.

mücerrihin sözü ile amel evlâ olur. İbn Salâh'ın bu durumdaki görüşü tevakkuf edileceği yönündedir.⁵⁹⁶

Çağımız hadisçilerinden Yûsuf Abdurrahman el-Maraşlı cerh ve ta'dilin teâruzu halinde şu üç durumun meydana geleceğini belirtir: Cerh müfesser olup itimat edilen bir mücerrih tarafından yapılırsa cerh ta'dile tercih edilir. Muaddil sayısı fazla olur cerh gayri mübeyyen olursa ta'dil tercih edilir. Muaddil ve mücerrihler arası denklik olup her ikisinin de mübhem olması halinde bir tercih sebebi gerekir. Mesela Buhârî ta'dil eder Nesâî cerh ederse Buhârî'nin üstünlüğünden dolayı ta'dil tercih edilir. Aksi durumda cerh tercih edilir.⁵⁹⁷ Bu son görüşte muaddil ve mücerrihin durumunun tercihte belirleyici olduğu ortaya çıkmaktadır.

Asrımız hadisçilerinden bir başkası olan Muhammed b. Sâlih el-Useymîn (ö. 2001/) cerh ve ta'dilin teâruzunda dört halin ortaya çıktığını belirtir:

- Birinci hal, hem cerhin hem ta'dilin mübhem olması halidir. Bu durumda, eğer mübhem cerhin makbul olmayacağını söylersek ta'dil alınır, çünkü bu halde tearuz oluşmaz. Yok, eğer mübhem cerhin makbul olacağını kabul edersek bu durumda tearuz oluşur ki ya muaddil veya mücerrihin adâleti, ya mecrûh hakkındaki bilgileri ya cerh ve ta'dil sebeplerini iyi bilmeleri ya da muaddil ve mücerrihin sayı fazlalığı dikkate alınarak bu tercih sebeplerinden biri ile tercih yapılır.⁵⁹⁸ Bu birinci durumda Mizzî ve başkaları mutlak olarak ta'dilin mukaddem olacağını savunur.⁵⁹⁹

- İkinci hal, her ikisinin de müfesser olmasıdır. Bu durumda cârihin fazla bilgiye sahip olması sebebi ile cerh tercih edilir.

- Üçüncü hal, ta'dilin mübhem, cerhin müfesser olmasıdır. Bu durumda da söyleyenin fazla bilgiye sahip olması sebebi ile cerh alınır.

- Dördüncü hal ise cerhin mübhem, ta'dilin müfesser olmasıdır. Bu durumda ise üstünlük sebebi ile ta'dil tercih edilir.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-naẓar fî tavẓîhi nuḥbeti'l-fiker*, 258.

⁵⁹⁷ Yûsuf Abdurrahman el-Maraşlı, *İlmü fihrisi'l-ḥadîs* (Betrut-Lübnan: Daru'l-Marife, 1406), 40.

⁵⁹⁸ Useymîn, *Muṣṭalaḥu'l-ḥadîs*, 28.

⁵⁹⁹ Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Muḳaddimeti İbni's-Şalâh*, 3/359.

⁶⁰⁰ Useymîn, *Muṣṭalaḥu'l-ḥadîs*, 28.

Cerh ve ta'dilden birinin tercih edilmesi halinde tercih edilmeyenin hadisi mutlak olarak terkedilir mi? Yani cerh tercih edilse ta'dil edilen râvinin hadisi, ta'dil tercih edilse cerh edilenin hadisi bırakılır mı sorusuna Nesâî'nin "terkinde icmâ olmadıkça onun hadisinin bırakılmaması yönündeki görüşü güzel bir cevap olur." Zira o, muhakkikin râvi hakkında muhtasar ricâl eserlerle yetinmeyip ayrıntılı bir şekilde imamların görüşlerini ihtiva eden daha geniş eserlerden istifade etmesinin gerekliliğinden söz eder. Belki böylelikle tercih edilmeyen râvinin terki için icmâ olmadığını görecektir.⁶⁰¹

Cerhin ta'dile tercihi hadisçilerin ilgilendiği bir alan olduğu gibi fukahânın da iştigal ettiği bir alandır. Zira hakkında hem cerh ve hem de ta'dil bulunan râvinin hangi yönünün tercih edileceği ancak bu yolla saptanır. Yapılacak tercihe göre de hadisin sahihi zayıfından ayrılacaktır. Dini hükümlerin elde edilmesi Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olan sünnetle belirlendiği için hadislerin sahih ve zayıf olma hali cerhin ta'dile tercihi konusunun açık hale gelmesiyle mümkün olacağından bu alanın fukahânın ilgi alanının dâhilinde olması tabii bir durumdur. Bu konuda fakihlerin serdettikleri görüşleri incelemeye çalışacağız.

el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye müelliflerinin İmâm-ı Muhammed'in *el-Asl* kitabından istinbat ettikleri bilgiye göre Ebû Hanife ve talebesi Ebû Yûsuf'a göre cerh ve ta'dil bir kişinin sözü ile sabit olur ve bu durumda cerh ta'dile tercih edilir. Onlara göre cârih bir delile dayanır ki o delil gözle görme ve müşahade ile gerçekleşen mecrûhun işlediği irtikâb-ı kebîredir (büyük günahlar).⁶⁰² Eğer bir kişi cerh eder iki kişi ta'dil ederse ta'dil cerhe tercih edilir. Yok, eğer bir topluluk ta'dil eder iki kişi cerh ederse cerh ta'dile tercih edilir. Burada sayı azlığına rağmen cerhin ta'dile tercih edilmesi iki kişi ile cerhin sabit olması sebebiyledir.⁶⁰³ Ayrıca Mâverdî'nin *el-Hâvi fıkhu's-Şâfiî* isimli eserinde belittiğine göre Ebû Hanife'ye göre cerh ve ta'dil yönü meçhul olan râvinin cerhi bilinmediği sürece onun rivayeti makbuldür. Yani o râvinin ta'dil yönü cerh yö-

⁶⁰¹ Cemâlüddin Kâsımî, *Qavâ'idü't-tahdîs*, 188.

⁶⁰² Küveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı Komisyon, *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye* (Küveyt-Mısır: 1-23 Dârü's-Selâsil/24-38 Dârü's-Safve/38-45 Bakanlık, 1404), 11/242.

⁶⁰³ Komisyon, *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye*, 11/242.

nüne tercih edilir. İmâm-ı Şâfiî, aynı görüşte değildir. Ona göre ta'dil ve tecrîhi hakkında herhangi bir bilgi olmayan râvinin ta'dili bilinmedikçe rivayeti makbul değildir. Bu durumda râvinin cerh tarafı kabul edilir.⁶⁰⁴

Şâfiîler, cârihin sahip olduğu fazla bilgi sebebiyle cerhin ta'dile takkaddüm edeceği yönünde görüş belirtirler. Eğer muaddil cerh sebebini biliyorum ancak mecrûh tövbe etti ve durumunu düzeltti beyanında bulunursa ta'dil cerhe takaddüm eder görüşünü de onlar benimser.⁶⁰⁵ Bir râviyi iki kişinin cerh yüz kişinin ise ta'dil etmesi halinde İmâmı Şâfiî'nin görüşü cerhin tercih edilmesi yönündedir. Bununla beraber bir kişinin ta'dil etmesi ve bir başka kişinin cerh etmesi halinde bir tercih yapılmaz çünkü bir kişi ile hüküm verilmez görüşü de Şâfiî'ye aittir.⁶⁰⁶

Mâlikîler, eğer bir râviyi iki kişi ta'dil eder ve iki kişi cerh ederse bu durumda iki görüşten bahseder. İkisinin arasını cem etme imkânı olmadığı için iki kişinin ta'dili ile hükmolunur. İkinci görüş cerhin tercih edilmesidir. Çünkü cârihler mecrûh hakkında diğer insanların bilmediği fazla bilgiyle muaddillerin şahitliklerinin üzerindedir. Cârihlerin ve muaddillerin sayısı eşit olduğunda hangisinin daha âdil olduğuna bakılır ve daha âdil olan tercih edilir görüşü de bazı Mâlikîlerden rivayet edilen bir başka görüştür. Eğer bir râviyi bir topluluk cerh eder başka bir topluluk da ta'dil eder, mücerrih ve muaddiller adâlet bakımından eşit olursa, yani biri diğerine adâlet bakımından üstünlük sağlayamıyorsa sabit olan cerh sabit olan ta'dile tercih edilir. Çünkü mücerrih mecrûh hakkında muaddilin bilmediği fazla bilgiye sahiptir.⁶⁰⁷ Bazı Mâlikîlere göre ise muaddil ve mücerrih sayısında eşitlik olduğunda tevakkuf edilir.⁶⁰⁸ Yani hangisinin görüşünün tercih edileceğine dair başka deliller için beklenir.

Cerhin ta'dile tercih edilmesinin mutlak manada olmadığı bunun ancak bir takım şartlar yerine geldiğinde mümkün olacağı anlaşılmaktadır. Cerhin tercihinde aranan şartlardan birincisi öncelikle cerhin müfesser/mübeyyen olması, ikincisi ise cârihin mecrûh hakkında mutaassıp bir yaklaşımda olmaması ve cerhinde şiddetli

⁶⁰⁴ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi fîkhu's-Şâfiî* (Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414), 16/94.

⁶⁰⁵ Komisyon, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, 11/243.

⁶⁰⁶ Ebu'l-Kâsım Ali b. Muhammed es-Simnânî, *Ravdatü'l-küddât ve tarîkû'n-necât*, thk. Selâhaddin en-Nâhî (Beyrut-Ummân: Müessesetü'r-Risale-Dâru'l-Furkân, 1404), 229.

⁶⁰⁷ Komisyon, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, 11/242.

⁶⁰⁸ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id (fî şerhi Şâhih)i Müslim*, thk. Yahyâ İsmâil (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419), 161.

(Nesâî'nin Ahmed b. Sâlih hakkındaki cerhi bu sebeple kabul görmez) olmamasıdır. Cerhin tercihi için aranan bir diğer şart ise muaddilin mecrûh üzerinde bulunun cerh sebebini kaldıracak beyanda bulunmamasıdır.⁶⁰⁹

Cerhin ta'dîle tercihi için Minyâvî, *eş-Şerhu'l-Muhtasar li nühbeti'l-fiker* adlı eserinde iki şartı gerekli görür: Birinci şart cerhin mübeyyen olması ikicisi ise cerhin, cerh sebeplerini iyi bilen bir cârih tarafından yapılmasıdır. Zira bazıları gerçekte ta'n sebebi olmayan bir sebeple cerh edebilir.⁶¹⁰

Haldûn b. Muhammed Selîm el-Ahdeb, cerhin ta'dîle tercihi için iki şarttan bahseder. Birincisi cârihin mecrûh olmama durumudur. Allâme Tahânevî mecrûh birinin cerh ve ta'dîlini kabul etmede acele etmemek gerektiğini bilakis kabulü için bir başkasının müvâfakâtının gerekliliğini belirtir.⁶¹¹ İkinci şart ise cerhin çağdaşların rekabeti veya asabiyet ve benzeri kaynaklı olmamasıdır. Bu durumda uyanık olmak ve ihtiyatla hareket etmek gerekir.⁶¹²

Bu bilgilerden konuyu sayıyla kayıtlayıp muaddil sayısı fazla olduğunda ta'dil tercih edilir diyenlerin görüşünün ferdi veya zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Zira Hatîb cumhurdan muaddil sayısı fazla bile olsa müfesser cerh tercih edilir görüşünü nakleder.⁶¹³ Kendisinden sonra gelen önemli hadisçilerden İbn Salâh, Abdulhay el-Leknevî, Suyûtî ve daha başkalarının müfesser cerhin ta'dile tercih edilmesi hakkında Hatîb ile aynı görüşte olduğu görülür. Müfesser cerhin ta'dile tercih edilmesinde cârihin, muaddilin bilmediği fazla bir bilgiye sahip olmasının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Onlara göre muaddil zahir duruma göre râviyi değerlendirirken cârih ise gizli bir bilgi sebebi ile cerh etmektedir.

⁶⁰⁹ İtr, *Menhecû'n-nağd*, 100.

⁶¹⁰ Ebu'l-Münzir Mahmûd b. Muhammed b. Mustafâ b. Abdillatîf el-Minyâvî, *eş-Şerhu'l-Muhtasar li Nühbeti'l-fiker* (Mısır: el-Mektebetü's-Şâmile, ts.), 103.

⁶¹¹ Haldûn b. Muhammed Selîm el-Ahdeb, *Esbâbu İhtilâfi'l-Muḥaddişîn* (Cidde: Daru Künûzi'l-İlim, 1422), 2/259.

⁶¹² Ahdeb, *Esbâbu İhtilâfi'l-Muḥaddişîn*, 2/270.

⁶¹³ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmil*, 117.

SONUÇ

Hız. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan hadis, Kur'an'dan sonra İslam dininin ikinci teşri' kaynağıdır. Ayrıca sünnet, Kur'an'ın mutlakını takyit, mücmelini tebyin, mübhemini tafsil ve müşkilini tavih gibi önemli görevleri de icra eder. Bunun yanında dinin itikat, fıkıh, tefsir ve daha başka alanlarında birçok meselede sünnetle istidlal edilmesi, sünnete ait nakillerin doğruluğunu saptamada birtakım tedbirler alınmasının zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

Kur'an asırlardır tevatür yoluyla nesilden nesile aktarılan ilahi mesajlar bütünüdür ve onun doğruluğu üzerinde hiçbir şüphe yoktur. Çünkü tevatüren gelen nakil kat'î bilgi ifade eder. Hadis ise böyle olmayıp onun az bir kısmı hariç büyük bir bölümü tevatür olmayan yolla nakledilmiştir. Durum böyle olunca onu nakledenin hem bu alandaki ilmi yeterliliği hem de adâlet ve zabt yönünden haber nakletmede aranan şartları taşıyıp taşımadığının belirlenmesi bir zorunluluk arz eder.

Âlimler, rivayet edilen haberin ilk kaynağına aidiyetini belirlemek, başka bir ifadeyle haberin sahihini zayıfından ayırmak için isnad sistemine başvurmuş, haberi rivayet eden râvilerin güvenilirliklerini ve ilmi ehliyetlerini sıkı bir tenkit sürecinden geçirmişlerdir.

Sahih bilgi elde etmenin en etkili yöntemi olan isnad sistemi âlimler tarafından din olarak telakki edilmiş, sistematik olarak ilk defa bu ümmet tarafından oluşturulmuş eşsiz bir yöntemdir. Bu yöntemle râvilerin doğum-ölüm tarihleri, nerede doğup-vefat ettikleri, hangi beldele ilim yolculuğu yaptıkları, yaşadığı yerlerde bulunan ilim ehlinin onlar hakkındaki kanaatları, yalan konuşup konuşmadıkları, yalanına rastlandığısa bunun günlük yaşamında mı yoksa Hız. Peygamber'in hadisinde mi olduğu, hadis rivayet ettiği şeyhle mülaki olup olmadığı gibi birçok yönleri kritize edilmiştir. Zira haberin sıhhati çoğunlukla onu rivayet edenin doğruluğu ile tespit edilir.

Hadisin isnad zincirini oluşturan râvilerin, güvenilirliklerinin araştırılmasını, dinin korunması için bir zorunluluk gören âlimlerin, hadisin kontrol sistemi olarak oluşturdukları bu yöntemin kaynağı Hız. Peygamber ve ashabına kadar dayanmaktadır. Bu iki dönemde cerh ve ta'dil etkinlikleri daha çok ya haberi teyit etme, doğrulama ya da unutma, yanlış anlama veya eksik dinlemeden kaynaklı hataları düzeltme şeklinde râvileri adâlet yönünden değil de genellikle zabt ile ilgili kusurlarından dolayı tenkit etme şeklindedir.

Gerek sahâbenin çoğunun yaşıyor olması gerekse hadis rivayeti ile meşgul olan tâbiûn neslinin genelinin adîl ve güvenilir olması gibi sebeplerle cerh ve ta'dîl ilmi tâbiûn döneminde de ayrı bir ilim dalı olma özelliği kazanamamıştır.

Tâbiûn devri, râvilerin daha çok zabt yönünden tenkit edilmesinin yanında zaman zaman adâlet yönünden de tenkit edildiği bir dönemdir. Tebeu't-tâbiûn dönemi ise hadis ilim beldelerinin ve hadisle ilgilenenlerin çoğaldığı buna bağlı olarak da râvi tenkidinin arttığı bir dönemdir. Mezhebî ve başka yönlü taassupların artması, dinde yeni şeylerin ihdas edilmesi, bozgunculuk hareketlerinin ortaya çıkması ve benzeri nedenler bu dönem cerh ve ta'dîl ilminin daha müteyakkız bir şekilde yapılmasını gerekli kılmıştır. Hadis ilminin altın çağı kabul edilen hicri 3. asır, cerh ve ta'dîl ilminin de olgunlaştığı, daha sistematik bir hal aldığı, râvilerin hallerinden bahseden çeşitli isimler altında eserlerin te'lif edildiği, aynı zamanda meşhur münekkitlerin yetiştiği bir dönemdir.

Cerh ve ta'dîl ilmi, râvilerin adâlet ve zabt yönünden araştırılarak onların rivayetlerinin makbul olup olmadığını ortaya çıkarmaya yarayan bir ilimdir. Yani râvi cerh edildiğinde rivayeti merdud ta'dîl edildiğinde ise rivayeti makbuldür. Ancak râvi, bazıları tarafından cerh ve bazıları tarafından ta'dîl edildiğinde tercih edilecek râvi hakkında tenakuz meydana gelmektedir. Yani râvinin cerh yönü alınıp hadisi red mi edilecek yoksa ta'dîl tarafı alınıp hadisi makbul mü sayılacak problemi ortaya çıkmaktadır. Bu tenakuzun giderilmesi ise ancak cerhin, işin ehli biri tarafından yapılıp yapılmadığının ve müfesser olup olmadığının tespiti ile mümkündür. Müfesser cerh ve ta'dîle takdîmi adlı çalışmamızda elde edinilen bulgular şu şekildedir.

- Çoğunluğa göre cârih ve muaddil sayısına bakılmaksızın mutlak olarak müfesser cerh ta'dîle tekaddüm eder. Müfesser cerhin ta'dîle tekaddüm etmesi, cârihin râvi hakkında fazladan bir bilgiye sahip olması sebebiyledir. Öyleki bu bilgiye muaddil muttali değildir. Sayı fazlalığı duruma etki etmemektedir. Cerhin ta'dil ile teâruzu konusunda asıl ve ittifak edilen görüş bu olup diğer sayılacaklar ise tâli ve üzerinde ittifak olmayan görüşlerdir.

- Sahih olan görüşe göre sayı fazlalığı muaddillerin görüşünü güçlendirir azlığı ise cârihlerin görüşünü zayıflatır noktasında da müfesser cerh ta'dîle tekaddüm eder.

- Cârîhin, cerh sebeplerini ve âlimlerin ihtilaflarını iyi bilen birisi olması halinde müfesser olmayan cerh ta'dîle tekaddüm eder. Burada mutlak cerhin ta'dîle tekaddüm etmesi cârîhin ehliyet sahibi biri olmasıyla ilgili bir durumdur.

- Muaddilin mecrûh hakkındaki cerhi kaldıracak bir beyanda bulunması halinde ta'dîl müfesser cerhe tekaddüm eder. Şöyleki birini öldürmekten dolayı cerh edilen bir râvi üzerindeki cerh, muaddilin “hayır ben maktulü daha sonra yaşıyor olarak gördüm” demesi ile kalkar ve ta'dîl müfesser zannedilen cerhe tekaddüm eder.

- Cârîhin cerh sebeplerini bilen biri olması halinde hakkında ta'dîl bulunmayan râvi için yapılan cerh, mücmel de olsa ta'dîle tekaddüm eder. Bununla birlikte bu durumda tevakkuf edilir görüşü de vardır.

- Muaddil ve mücerrihler arası denklik olup her ikisinin de (cerh ve ta'dîlin) mübhem olması halinde üstün olanın görüşü tercih edilir. Burada takdim ve tehirde belirleyici olan muaddil ve mücerrihin ehliyet ve yeterlilik durumudur.

- Bir kişinin râviyi hem cerh hem de ta'dîl yapması halinde cerh ta'dîle tekaddüm eder. Çünkü bir kişinin sözü ile cerh sabit olur. Burada cerhin tekaddüm etmesi cârîhin gözle ve müşehade ile mecrûh üzerinde büyük günahlardan birine muttali olması sebebiyledir.

- Bir kişi cerh eder iki kişi ta'dîl ederse ta'dîl tekaddüm eder. Bu durumda ta'dîlin tekaddüm etmesi şahitliğin en az iki kişi ile sabit olması sebebiyledir.

- Bir topluluk ta'dîl edip, iki kişi cerh ettiğinde ise müfesser cerh tekaddüm eder. Cerhin sayı azlığına rağmen tercih edilmesi cerhin iki kişi ile sabit olması sebebiyledir.

- Hakkında ta'dîl ve tecrîh yönü bilinmeyen râvinin ta'dîl yönü tercih edilir.

Müfesser cerhin ta'dîle takdîmi hakkında elde edebildiğimiz bulgular bunlardan ibaret olup konunun bu bilgilerle sınırlı olduğunun söylenmesi de elbette mümkün değildir. Elde edinilen bilgiler çerçevesinde müfesser cerhin ta'dîle takdîmi meselesine açıklık getirmeye çalışılmıştır. Elbette her konu gibi bu çalışma da daha etraflıca bir çalışmaya tabi tutulmaktan müstağni değildir.

KAYNAKÇA

- Abdülazîz, Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî. *Keşfü'l-esrâr 'an Uşûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418.
- Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm. "el-Muşannef fi'l-hadîs". thk. Habîbürrahmân el-A'zamî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403.
- Ahdeb, Haldûn b. Muhammed Selîm el-. *Esbâbu İhtilâfi'l-Muḥaddisîn*. 2 Cilt. Cidde: Daru Künûzi'l-İlim, 4. Basım, 1422.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaûd. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1420.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-. *Kitâbü'l-Muḥteliḥîn*. thk. Rıf'at Fevzî Abdulmuttalib - Ali Abdulbâsit Mezîd. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1996.
- Aşıkkutlu, Emin. "Cerḥ ve Ta'dîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/394-401. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Aşıkkutlu, Emin. *Hadiste Ricâl Tenkîdi*. İstanbul: İFAV, 1997.
- Avadallah, Târık b. *Şerḥu'l-manẓûmeti'l-beykûniyye fi 'ilmi muşṭalaḥi'l-hâdîs*. Riyad: Daru'l-Muğnî, 1430.
- Avnî, Şerîf Hâtîm b. Ârif el-. *el-Menhecû'l-mukṭerih li-fehmi'l-muşṭaliḥ*. Riyad: Daru'l-Hicre, 1416.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1987.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 8. Basım, 2015.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef el-. *et-Ta'dîl ve't-tecrîḥ li-men ḥarrece lehü'l-Buḥârî fi'l-Câmi 'i's-şahîḥ*. thk. Ebû Lübâbe Hüseyin. 3 Cilt. Riyad: Daru'l-Livâ, 1406.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-. *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*. thk. Ebû Abdullah es-Sevrakî - İbrâhîm Hamdî el-Medenî. el-Medinetü'l-Münevvere: el-Mektebü'l-ilmiyye, ts.
- Bâzemûl, Ahmed b. Ömer b. Sâlim. *el-Mukṭerib fi beyâni'l-muṣṭarib*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422.
- Beşîr, Beşîr Alî Ömer. *Menhecû'l-İmâm Ahmed fi İ'lali'l-Eḥâdîs*. 2 Cilt. Riyad: Vakfu's-Selâm, 1425.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdu'l-Kâdir. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424.
- Bikâî, Burhaneddin İbrâhîm b. Ömer b. Hasan el-. *en-Nüketü'l-vefiyye bima fi şerḥi'l-elfiyye*. thk. Mahir Yasin el-Fahl. 2 Cilt. Mektebetü'r-Rüşd, 1428.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *et-Târîhu'l-Kebîr*, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-. *el-Câmi 'u's-şahîḥ*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir. 9 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru Tavgu'n-Necât, 1422.
- Cedî', Abdullah b. Yusuf el-. *Taḥrîru ulûmi'l-hadîs*. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Reyyân, 1424.
- Cemâl, Cemâl b. Muhammed es-Seyyid. *İbn Cevziyye el-Kayyim ve cuḥûdihi fi sünneti'n-ne-beviyye ve 'ulûmihe*. 3 Cilt. Medine-i Münevvere: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Cemîâti'l-İslâmiyye, 1424.

- Cemâlüddîn Kâsimî. *Kavâ'idü't-tahdîs min fûnûni muştalahi'l-hadîs*. Betrut-Lübnan: Dâru'l-kütübî'l- ilmiyye, ts.
- Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî el-. *Tevcihü'n-nazar ilâ uşûli'l-eşer*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 2 Cilt. Halep: Mektebetü'l-matbûâtü'l-islâmiyye, 1416.
- Cibrîn, Abdullâh b. Abdîrahmân. *Ahbârü'l-âhâd fi'l-hadîsi'n-nebevî*. Riyad: Daru Taybe, 1408.
- Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-. *Ahvâlü'r-ricâl*. thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405.
- Çetin, Mehmet. *Mübhem hadis ve mübhem râvînin ta'dili*. İstanbul: Fecr Yayınları, 2023.
- Dihlevî, Ebü'l-Mecd Abdülhak b. Seyfiddîn b. Sa'dillâh ed-. *Mukaddime fi uşûli'l-hadîs*. thk. Selmân el-Hüseynî en-Nedvî. Betrut-Lübnan: Darü'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1406.
- Düleymî, Mahmud Aydân ed-. *Cerhu'r-ruvât ve ta'dilihim el-üsüs ve'd-âvâbi*. Betrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdu'l-Hâmîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *Difa'ani's-sünne*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1989.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *el-Vasîf fi'ulûm ve muştalahi'l-hadîs*. Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Ebû'l-Hasan, Ebû'l-Hasan Mustafa b. İsmâîl. *Şifâü'l-'alîli bi el-fâzın ve kavâidi'l-cerh ve't-ta'dil*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1411.
- Esbahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-. *Kitâbü'd-Du'afâ*. thk. Fâruk Hamâde. Dimeşk: Darü'l- Kalem, 1431.
- Farah, Abdülaziz Muhammed. *Înâyetü'l-'ulamâ bi'l-isnâdi ve 'ilmü'l-cerh ve't-ta'dil*. Medine: Mecmeu'l-Melik Fahd li-Tabâati'l-Mushafî's-Şerîf, 2012.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-uşûl*. thk. Muhammed Abdüsselam. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l- İlmiyye, 1413.
- Gürses, Serdar Murat. *Abdullah b. Ömer'in Âyet ve Hadisleri Anlama ve Yorumlama Yöntemi*. İstanbul: Kitâbi, 2023.
- Hâfız Senâullah ez-Zâhidî. *el-Fusûl fi muştalahi'hadîsi'r-resûl*. y.y.: y.y., 1423.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *Ma'rifetü 'ulûmi'l-(uşûli'l-) hadîs*. thk. Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1397.
- Hanbelî, Muhammed. İbrâhîm el-. *Kafvu'l-eşer fi şafveti 'ulumu'l-eşer*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1408.
- Hudayr, Abdulkerim b. Abdullah el-. *Tahkîku'r-ragbe fi tavdîhi'n-nuḥbe*. Riyad: Matbaatü Daru'l-Minhâc, 1426.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî el-. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 2 Cilt. Suriye/Dimaşk: Daru's-Sakâ, 1996.
- Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdîrahmân el-. *Şerhu't-tebsıra ve't-tezkire elfiyyetü'l-irâkî*. thk. Abdullatif el-Hemîm - Mâhir Yâsîn Fahl. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l- İlmiyye, 1423.
- İtr, Nüreddîn. *Menhecü'n-naḥd fi ulûmi'l-hadîs*. 1 Cilt. Dimeşk/Suriye: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1401.

- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. thk. Yahyâ Muhtâr Gazevî. 9 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1409.
- İbn Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *ed-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *en-Nüket 'alâ Kitâbi'bni's-Şalâh*. thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr. Riyad: Daru'l-Râye, 3. Basım, 1415.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tebşîrû'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 1 Cilt. Betrut-Lübnan: el-Mektebü'l-ilmîyye, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Lisânü'l-Mizân*. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Â'lemî, 3. Basım, 1406.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Nuḥbetü'l-fiker fî muṣṭalaḥi ehli'l-eşer*. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Nüzhetü'n-naẓar fî tavzîhi nuḥbeti'l-fiker*. thk. Nüreddîn İtr. Dimaşk: Matbaatü's-Sabâh, 3. Basım, 1421.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Şikât*. thk. es-Seyyid Şerefüddîn Ahmed. 9 Cilt. Darü'l-Fikr, 1395.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü'l-Mecrûhîn*. thk. Mahmud İbrâhîm Zâyd. 3 Cilt. Beyrut/ Lübnan: Dâr'l-Marife, 1412.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Şaḥîḥu İbn Hibbân*. thk. Şuayb Arnavûd. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1414.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikr, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî. *Şerḥu 'İleli't-Tirmizî*. thk. Hemmâm Abdürrahîm Saîd. Ürdün: Mektebü'l-Menâr, 1407.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Mecmû'atü'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım. 37 Cilt. Medine-i Münevvere: Mektebetü İbn Teymiyye, 1425.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek. *en-Nihâye fî ġarîbi'l-ḥadîs ve'l-eşer*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-ilmîyye, 1399.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed. *Câmi'u'l-uşûl li-ehâdîsi'r-Resûl*. thk. Abdulkâdir el-Arnâvût. 12 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Halvânî, 1392.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî. *el-Muḥni' fî ulûmi'l-ḥadîs*. thk. Abdullah Yûsuf el-Cedî. Riyad: Daru'l-Fevvaz, 1413.

- İbnü'n-Neccâr, Ebû Bekr (Ebü'l-Beka) Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Fütûhî. *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*. thk. Muhammed ez-Zühaylî ve Nezîh Hammâd. 4 Cilt. Arabistan: Mektebeü'l-Ubeykan, 2. Basım, 1418.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn. *Mukaddimetü İbni's-Salâh*. thk. Nûreddîn İtr. Suriye: Darü'l-Fikr, 1406.
- İbrâhîm Lâhim, İbrâhîm b. Abdullah b. Abdurrahman el-. *Şerhu İhtîşârı 'Ulumu'l-hâdis*. y.y., ts.
- İbrahim Mustafa, Hamid Abdulkadir ve Muhammed Neccar. *el-Mu'cemü'l-vasîf*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'd-da've, ts.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-. *Ma'rifetü's-sikât*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. el-Medinetü'l-Münevver: Mektebetü'd-Dâr, 1405.
- İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id (fi şerhi Şahîh)i Müslim*. thk. Yahyâ İsmâîl. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1. Basım, 1419.
- Kâfî, Ebû Bekir. *Menhecü'l-İmâmi'l-Buḥârî fi taḥḥîl-eḥâdis ve ta'lîlihâ*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422.
- Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân el-. *Tebşîra ve't-tezkire Şerhi Nuḥbeti'l-fiker*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Lübnan/Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.
- Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-. *Şerhu Şerhi Nuḥbeti'l-fiker*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dar'l-Erkam, ts.
- Kaya, Hüsamettin - Bilen, Mehmet. "Zahirî Mezhebi Perspektifinde Cerh ve Ta'dil Meselesi". *Artuklu Akademi* 10/1 (2023), 59-77.
- Komisyon, Küveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı. *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*. 45 Cilt. Kuveyt-Mısır: 1-23 Dâru's-Selâsil/24-38 Dâru's-Safve/38-45 Bakanlık, 1404.
- Kuzudişli, Bekir. "Hadis Tarihi Araştırmalarında Mevzû İsnad Verilerinden Yararlanma İmkânı ve Sorunsalı". *Ekev Akademi Dergisi* 32 (2007).
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-. *er-Reḥ' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1407.
- Mâhir Yâsîn el-Fahl. *Eşerü'ileli'l-hâdis fi İhtilâfi'l-fukahâ*. Umman: Dâru Ammâr, 1420.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-. *Muḥtaşarü'l-Kâmil fi ma'rifeti du'afâ'i'l-muḥaddisîn li-İbn 'Adî*. 1 Cilt. Mısır/Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1415.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvaṭṭa'*. thk. Mahmûd Fuâd Abdalbâkî. 2 Cilt. Mısır: Daru ihyâit'-tûrasi'l-Arabî, ts.
- Maraşlı, Yûsuf Abdurrahman el-. *İlmü fihrisi'l-hâdis*. Betrut-Lübnan: Daru'l-Marife, 1406.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. *el-Hâvi fîḥi's-Şâfiû*. 18 Cilt. Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414.
- Mezîd, Ali Abdülbâsî. *Minhâcü'l-Muḥaddisîn*. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme, ts.
- Minyâvî, Ebu'l-Münzir Mahmûd b. Muhammed b. Mustafâ b. Abdillatîf el-. *eş-Şerhu'l-Muḥtaşar li Nuḥbeti'l-fiker*. Mısır: el-Mektebetü's-Şâmile, ts.
- Minyâvî, Ebü'l-Münzir Muhammed b. Muhammed Mustafa el-. *Şerhu'l-Mûkızâ*. Mısır: el-Mektebetü's-Şâmile, 1432.

- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân el-. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 34 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400.
- Muallimî, Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-. *el-Envârü'l-kâşife limâ fî kitâbi Eđvâ' 'ale's-sünneti'l-Muhammediyye mine'z-zelel ve't-tađlîl ve'l-mücâzele*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1406.
- Muallimî, Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-. *et-Tenkîl limâ verade (bimâ) fî Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâfil*. thk. Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî. Beyrut-Dimaşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1406.
- Muâtî, es-Seyyid Ebû'l-Muâtî enn-Nûrî vd. *Mevsûatü Akevâli'd-Dârekuñnî*. 2 Cilt. Betrut-Lübnan: Âlemü'l-Kütüb, 1466.
- Muhammad Accâc el-Hatîb. *es-Sünne kable't-tedvîn*. Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1400.
- Muhammed b. Matar ez-Zehrani. *Tedvînu's-sünneti'n-nebeviyye neşetühü ve te'tavvuruhu min karni'l-evvel ilâ karni't-tâsi'*. Riyad: Daru'l-Hicre, 1417.
- Muhammed Emîn. *Teysîru't-Taḥrîr*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- Muhammedî, Abdülkadir b. Mustafa b. Abdürrezzak el-. *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyadetü's-şikâ müvâzene beyne'l-müteḳaddimîne ve'l-müteahḫirîne*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426.
- Mustafa b. el-Adavî. *Teysiru muşṭalaḫi'l-ḥadîs fî sualin ve cevâbin*. Riyad: Mektebetü'l-Harameyn, 2. Basım, 1410.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf el-. *el-Yevâķîṭ ve'd-dürer şerḫu Şerḫi Nuḫbeti'l-fiker*. thk. Murtazâ ez-Zeyn Ahmed. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şahîḫ*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Necm, Abdilmün'im es-Seyyid. *İlmü'l-Cerḫ ve't-ta'dîl*. el-Medinetü'l-Münevvere: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1400.
- Necm, Abdülmünim es-Seyyid. *Tedvînu's-Sünne ve menziletühâ*. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1399.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Şuayb Arnavûd, ts.
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdurrahmân b. Hallâd er-. *el-Muḥaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'i*. thk. Muhammed Acâc el-Hatîb. Beyrut: Darü'l-Fikr, 2. Basım, 1404.
- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr er-. *Muḥṭârü's-Şihâḫ*. thk. Mahmûd Hâtîr. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1415.
- Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-. *el-Cerḫ ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1371.
- Reşad, Muhammed. *Medresetü'l-ḥadîs*. Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme, ts.
- Rufâî, Sâlih b. Hâmid b. Saîd er-. *İnâyetü'l-ulemâ bi'l-isnad ve 'ilmi'l-cerḫ ve't-ta'dîl*. 1 Cilt. Mecmau'l-Melik Fahd li-tabâati mushafü's-şerîf, ts.
- San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl es-. *İcâbetü's-sâ'il şerḫu Buğyeti'l-âmil*. thk. Hüseyin b. Ahmed es-Siyâġ – Hasan Muhammed Makbûli el-Ehdel. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406.

- San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl es-. *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*. thk. Ebû Abdurrahman Sâlah b. Muhammed. 2 Cilt. Betrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417.
- San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm es-. *Şemerâtü'n-nazar fî 'ilmi'l-eser*. thk. Râid b. Sabrî b. Ebî Alfe. Riyad: Daru'l-Âsima, 1417.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-. *Kitâbü'l-Gâye fî şerhi'l-Hidâye fî 'ilmi'r-rivâye*. thk. Ebû Âiş Abdülmün'im İbrahim. 1 Cilt. Mektebetü Evlâdî's-Şeyh, 2001.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân es-. *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*. thk. Ali Hüseyin Ali. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424.
- Seleme, Muhammed Halef. *Lisânü'l-Muḥaddisîn*. 5 Cilt. Musul: y.y., 2007.
- Semerkindî, Ebû'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed es-. *Uyûnü'l-mesâ'il*. thk. Selâhaddîn en-Nâhî. Bağdat: Matbaatü Esa'd, 1386.
- Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl es-. *Uşûlü'l-fıkḥ (Uşûlü's-Serahsî)*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Marife, ts.
- Sibâî, Mustafa. *es-Sünne ve mekânâtühâ fî't-teşrî'i'l-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 1402.
- Simnânî, Ebu'l-Kâsım Ali b. Muhammed es-. *Ravḍatü'l-kudât ve tarîkü'n-necât*. thk. Selâhaddîn en-Nâhî. 4 Cilt. Beyrut-Ummân: Müessesetü'r-Risale-Dâru'l-Furkân, 1404.
- Subhî, İbrâhîm es-Salih. *Ulumu'l-hadîs ve muştalaḥihi*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-İlim, 15. Basım, 1405.
- Sübkî, Ebû'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm es-. *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*. 3 Cilt. Betrut-Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Nazar Muhammed el-Faryâbî. 2 Cilt. Riyâd: Dâru Taybe, ts.
- Şerif, Hâtım b. Ârif eş-. *et-Tahrîc ve Dirayetü'l-esânîd*. Mülteka Ehli'l-Hadis, ts.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-. *Şerhu Müşkilü'l-âşâr*. thk. Şuayb Arnavud. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1. Basım, 1415.
- Tahhân, Mahmûd et-. *Teysiru muştalaḥi'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü'l-Mârif, 11. Basım, 1431.
- Tâhir Hüseyin, Ebû Lübâbe et-. *es-Sünnetü'n-Nebeviyyetü Vahyun*. Suudi Arabistan, ts.
- Taş, Mustafa. *Buhârî'nin cerh-ta'dîl metodu*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Tayâlisî, Süleymân bin Dâvûd bin el-Cârûd et-. *Müsne'di't-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1419.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-. *el-Câmi'u's-şahîḥ*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 5 Cilt. Beyrut: Dâbu İhyâi't-Türâsî'l-Arabiyye, ts.
- Topgöl, Muhammed Enes. *Rivayetten Râviye: Cerh-Ta'dîl Hükümleri Nasıl Oluşturdu?* İstanbul: İFAV, 2019.
- Turhan, Halil İbrahim. "Bir Râvi/Rivayet İlkesinin Serüveni: Sadece Müfesser Cerh Kabul Edilir". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 299-335.

- Turhan, Halil İbrahim. *Cerh-ta 'dîl ilminin hicrî ilk iki asırdaki gelişim seyri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Umerî, Ekrem b. Ziya el-. *Buḥuş fî târîhi's-sünneti'l-müşerrefe*. Beyrut: Bisat, 4. Basım, ts.
- Useymîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân el-. *Muşṭalaḥu'l-ḥadîş*. Kâhire: Mektebetü'l-İlim, 1. Basım, 1415.
- Vâdi'î, Ebû Abdurrahmân Mukbil b. Hâdî el-. *el-Muḫṭerih fî ecvibeti bâzi esileti'l-muşṭaliḥ*. 1 Cilt. el-Yemen: Darü'l-Esêr, 2. Basım, 1425.
- Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs. *İlmü 'İlelû'l-ḥadîş ve devrihi fî hıfzı's-sünneti'n-nebeviyye*. el-Medînetü'l-Münevvere: Mecmau'l-Mülk, ts.
- Vellevî, Muhammed b. Ali el-İtyûbî el-. *Şerḥu Elfıyyeti's-Süyuti fî 'ilmi'l-ḥadîş*. 2 Cilt. Medine-i Münevvere: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1414.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*. İstanbul: İFAV, 2. Basım, 2015.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Ḳâmûs*. 40 Cilt. Kahire: Dâru'l-hidâye, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *el-Muḡnî fî 'd-ḍu'afâ'*. thk. Nûreddîn İtr. 2 Cilt. Sünnetü'-Neşr, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *el-Mûkṣa fî 'ilmi muşṭalaḥi'l-ḥadîş*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbuatü'l-İslamiyye, 2. Basım, 1412.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Mizânü'l-i'tidâl fî naḫḍi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 5 Cilt. Lübnan/Beyrut: Dâru'l-Marefah, 1382.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1405.
- Zehrânî, Ebû Yâsir Muhammed b. Matar b. Osman êlü Matar ez-. *İlmü'r-ricâl neşetühü ve taṭavvuruḥu*. Riyad: Daru'l-Hicre, 1417.
- Zehv, Muhammed Ebû. *el-Ḥadîş ve'l-muḥaddişun*. Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1378.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-. *el-İcâbe li-irâdi me'stedrekethü 'Â'işe 'ale's-şahâbe*. thk. Saîd el-Efgânî. Dımaşk-Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1390.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-. *en-Nüket 'alâ Muḫaddîmeti İbni's-Şalâḥ*. thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed b. Belâferîc. 3 Cilt. Riyad: Edvâu's-Selef, 1419.
- Halep: Mektebetü'l-Matbuatü'l-İslamiyye, 3. Basım, 1407.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Mustafa TAŞAR

Uyruğu: Türkiye

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Sivas Cumhuriyet Üni. İlahiyat Fak.	2020
Yüksek Lisans	Sivas Cumhuriyet Üni. İlahiyat Fak.	2024

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2011	Diyanet İşleri Başkanlığı	İmam-Hatip

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı: KPDS (...) ÜSD (...) TOEFL (...) EILTS (...)